

NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeerium

Tartu Riiklik Ülikool

AARNE VINKEL

J U H A N L I I V I R E A L I S M

DISSERTATSIOON

FILOLOOGILISTE TEADUSTE KANDIDAADI TEADUSLIKU

KRAADI TAOTLEMISEKS

Teaduslik juhendaja

professor filoloogiliste teaduste doktor

Paul Ariste

Tartu, 1954

I peatükk.

KÄESOLEVA UURIMUSE LÄHTEKOHTADEST JA ÜLESANNETEST.

Eesti kirjanduspärandi marksistlikul läbitöötamisel on kriitilisele realismile antud ta õige koht meie kirjanduse ajalooos. Seoses realistide osatähtsuse tõusuga tuleb eri kirjanike loomingu sügavamaks mõistmiseks lähemalt uurida ka nende loomingumetodi iseärasusi. Eriti oluline on see Juhan Liivi suhtes, kes seisab, nagu teame, uue kirjandusperioodi kümnisel, olles ühelt poolt seotud mineviku traditsioonidega, mineviku, kus domineerivaks kirjandusmeetodiks oli romantism¹, teiselt poolt aga kuuludes uude ajajärku - kriitilisse realismi.

Käesoleva töö ülesandeks ongi jälgida, kuidas Liivi loomingus uus tõrjub välja vana, kuidas kirjanik, asunud realismi positsioonidele, järjest sügavamalt ning tõepärasemalt peegeldab tegelikkust, omandades üha suurema kunstimeisterlikkuse. Sealjuures, et hoiduda liigsest abstraktsusest, on Liivi teoste konkreetse vaatluse põhjal püütud iseloomustada, milline on Liivi realism, millised on seal valitsevad seaduspärasused.

Selle huvitava, ent nõudliku ülesande lahendamist raskendab vastavate teoreetiliste lähtekohtade puudulik läbitöötamine nõukogude kirjandusteaduses üldse ja eesti kirjanduses eriti. Puuduvad ka tänapäeva nõukogude kirjandusteaduse tasemel seisvad ulatuslikumad eeskujud eri kirjanike kunstimeetodi uurimuste näol.

1 L. Raud, "Eesti kirjandus XIX sajandi lõpukümnendest kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini" (ülevaade).

Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu III, Tallinn, 1953, lk. 4.

Nii polnud käesoleva töö valmimisjärgus nõukogulikku eesti kirjanduse ajalugugi, rääkimata spetsiaaluurimustest eesti realismi ajaloo ja eesti kirjanike realismi kohta. Mis puutub kirjandusteooria läbitöötamisse üleliidulises ulatuses, siis, nagu allpool näeme, on siin elevust märgata alles kõige hilisemal ajal, ilma et võiks veel rääkida nimetamisväärsetest üldistavatest saavutustest.

Meie ees seisva ülesande lahendamiseks on vaja jõuda ennekoike selgusele realistliku ja romantilise meetodi olemuses, kusjuures Liivi ühenduses vajab erilist tähelepanu just realism kui kasvav ja arenev, kuna romantism on kirjaniku loomingus vana ning väljasureva asendis.

Realismi- ja romantismimõiste sisu ja maht pole püsinud eri aegadel, maadel ja ühiskondades samas tähenduses, vaid on olnud muutlikud. Küllalt iseloomulik on asjaolu, et sõnaga "realism" (tuletub hilisladina adjektiivist "realis" = asjalik, tõeline) tähistati keskajal skolastilist filosoofilist suunda, mis oli oma olemuselt idealistlik¹, ja et kirjandusliku terminina kasutatakse seda sõna nähtavasti ainult vaevalt üle saja aasta, nimelt alates 1850.a. peale, kus prantsuse kirjanik Champfleury teeb temast kirjandusliku võitlussõna ja annab hiljem koos Duranty'ga välja ajakirja "Le Realisme". Veel Belinski ei tarvitanud kusagil sõna "realism", vaid kasutas selle asemel väljendeid, nagu "naturalism", "kunstilisus", "tegelikkuse poeesia" jt.²

Kõnda on realismi- ja romantismiprobleemi läbitöötamise käigule nende keerukuse ja kirjandusteooria kui distsipliini suhteliselt hilise ja ebaühtlase kujunemise kõrval mõju avaldanud ka mai-

1 М. Розенталь - П. Юдин, Краткий философский словарь, 3 изд., стр. 435.

2 Б. Бурсов, Вопросы реализма в эстетике революционных демократов, Москва, 1953, стр. 20.

nitud ebamäärasus termineis.

Ometi ulatuvad realismi-teooria läbitöötamise algmed hoopis kaugemale tagasi kui sõna "realism" kasutamine kirjandusteadusliku terminina. Juba Aristotelese esteetika üldistas antiikse realistliku kunsti printsiipe¹. Uusaja kunstiteaduses annavad realismile teoreetilise põhjenduse ning võitlevad selle eest D. Diderot ja G. Lessing². Kuid Marxi-eelse realismikäsituse kõrgeimaks astmeks on vene 19. sajandi revolutsionääride-demokraatide Belinski, Dobroljubovi, Tšernõševski jt. seisukohad, kelle esteetika on lahutamatult seotud vabastusliikumisega Venemaal proletariaadi-eelsesel perioodil.

Belinski revolutsioonilis-demokraatliku esteetika tähtsamad põhimõtted on kunsti tõetruudus tegelikkusele, kõrge ideelisus ja rahvalikkus³. Vestavalt sellele tõstab Belinski realistliku kunstiteose tunnusema - peale inimese tõetruu kujutamise tema konkreetsetes, reaalses ühiskondlikes suhetes - ennekõike esile kirjaniku seose ajajärgu eesrindlike ideedega, rahva vabastusliikumisega. Nõudes ajalooliselt õigesti esitatud tegelikkuse võimalikult sügavamast, tüüpilisemast avamist, käsitleb Belinski põhjalikult tüüpilisuse küsimust, kaasa arvatud positiivse kangelasuse probleem. Sealjuures pole positiivse kangelasuse küsimusele Belinski esteetikas kuni viimase ajani tähelepanu pühendatud.⁴

Toetudes Belinski esteetikale ja vene varajasema ning kaasaegse kirjanduse praktikale, jätkasid Tšernõševski ja Dobroljubov

1 Г.Ф. Александров, "Аристотель". БСЭ, 2 изд., т. III, стр.11.

2 Г.А. Недошивин, "Искусствознание". БСЭ, 2 изд., т. XVIII, стр. 313.

3 Г.Д. Абрамович, Введение в литературоведение, Москва, 1953, стр. 8.

4 З.В. Смирнова - А. Лаврецкий, БСЭ, 2 изд., т. IV, стр.428.

4 Б. Бурсов, Вопросы реализма в эстетике революционных демократов, Москва, 1953, стр. 113.

realismiteooria läbitöötamist, nõudes realismi sfääri laiendamist, nõnda et see haaraks rahva elu kogu ulatuses, et realistlik teos näitaks inimesi ja rahvast, kes on võimelised tegelikkuse revolutsiooniliseks ümberkujundamiseks. Elu pole ilus üldse, ^{kirjutab Tšernõševski} vaid revolutsiooniliselt ümberkujundatult: "ilus on see olend, milles me näeme elu niisugusena, missugune ta peab olema meie arusaamade järgi..."¹. Vastavalt sellele nõudis Tšernõševski, et kirjandus peab elu kasvule kaasa aitama, rõhutades progressiivse tendentsi tähtsust realistlikus kunstis².

Dobroljubov nägi oma kirjanduskriitilise tegevuse tähtsaima ülesandena võitlust realismi eest, mis kujutab elu tõepäraselt ja igakülgset selle kõige olulisemates avaldustes. Sealjuures ei tohi kirjanik piirduda elu realistliku kujutamisega ning selle üksikute külgede kriitikaga, vaid peab eesrindlikke inimesi vaimustama ennastohverdavale võitlusele ühiskondlike suhete ümberkujundamise eest.³ Dobroljubov pühendas suurt tähelepanu tüüpilisuse küsimusele. Oma geniaalses artiklis "Vaiguskiir pimedusriigis" tõstab Dobroljubov Katerina kaju analüüsiga esile positiivse tüüpilise karakteri, kes polnud tegelikkuses kaugeltki ülekaalus, kuid kelle kujus avaldasid antud epohhi vene elus kujunemisel olevad revolutsioonilised tendentsid.

Marksismi-leninismi klassikud, kes löid järjekindla materialistliku esteetika süsteemi, viisid ka realismiteooria kvalitatiivselt uuele tasemele.

-
- 1 Н.Т. Чернышевский, Эстетические отношения искусства к действительности, 1948, стр. 10.
 - 2 А. Лаврецкий, Белинский, Чернышевский, Добролюбов в борьбе за реализм, Москва, 1941, стр. 210.
 - 3 М.Т. Иовчук - В.Е. Иллерицкий, "Добролюбов", БСЭ, 2 изд. т. XIV, стр. 607.

K. Marx, kes tundis hiilgavalt ning armastas maailmekirjanduse suuri realiste, nagu Shakespeare'i, Cervantest, Balzaci jt., tõstis esile Shakespeare'i teoste ajaloolise konkreetsuse, rahvalikkuse ja tegelaste elulisuse¹, hindas kõrgelt, nagu Engelski, Balzaci loomingu üksikasjalist sotsiaalökonomilise olustiku kujutust, samuti aga ka tema ühiskonnakriitikat ning tüübikujunduse meisterlikkust.

Engelsilt on pärit marksistliku kirjandusteaduse põhitõdede hulka kuuluv definitsioon, mille järgi realism eeldab peale detailide täpse tüüpiliste karakterite tüüpilistes olukordades edasiandmise täpsust. See piiritlus on pärit 1888.a. aprilli algusesse kuuluvast Engelsi kirjast inglise kirjanikule Margaret Harknessile, kelle teost "City girl" Engels analüüsis, leides, et mainitud teoses on olustikku 1837.a. kohta ebatüüpiliselt edasi antud: töölisklassi on kujutatud passiivse massina, selle asemel et esile tõsta aktiivset võitlust, kuigi teose tegevuskohas - Londoni East End'is, nagu möö-
nab Engels, ilmutas proletariaat kõige suuremat passiivsust². Seega omistas Engels realistlikule kirjandusele ja tüübikujundusele teravalt poliitilise sisu. Kuni viimase ajani tüüpilisuse probleemi väär-
riti - ainult kõige levinuma nähtuse mõttes käsitletud uurijad olek-
sid pidanud nägema, et Engels vastupidi pidas laialt levinu kõrval tüüpiliseks ennekõike seda, mis on kasvav, arenev, mis antud juhul kõige täielikumalt väljendas proletariaadi ajaloolise osa olemust.

V.I. Lenin andis suure panuse realismi tuletusteoreetiliste aluste mõistmiseks ja realistlike kirjanike analüüsimiseks oma peegeldusteooriaga, õpetusega kirjanduse parteilisusest ja kirjutuste-
ga Tolstoi loominguga kohta. Oma töödega ajaloolise materialismi,

1 K. Marx - Ferdinand Lassallele 19. aprillil 1859.

K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXV, Москва, 1934, стр. 252.

2 K. Маркс - Ф. Энгельс, Избранные письма, Москва, 1948, стр. 404-406.

keeleteaduse ja ühiskonnas ning looduses kehtivate seaduspärasuste kohta on J.V. Stalinil hinnatamatuid teeneid realismiteooria ning realistliku teose vormi küsimuste arendamisel.

Suure tähtsusega uusimas nõukogude kirjandusteaduses on seltsimees Malenkovi realismi analüüs partei XIX kongressil, kus ta avab sügavalt tüüpilisuse poliitilise sisu ning tunnetusliku tähtsuse: "... tüüpiline on mitte üksnes see, mis kõige sagedamini esineb, vaid see, mis kõige täielikumalt ja teravamalt väljendab antud sotsiaalse jõu olemust..." Seega pole tüüpiline lihtsalt kõige levinum, igapäevasem. "Tüüpiline on realistlikus kunstis parteilisuse avaldumise peamine sfäär. Tüüpilisuse probleem on alati poliitiline probleem"¹.

Seltsimees Malenkov näitas, et realistliku kunsti jõud ja tähtsus seisneb ilmekate kunstiliste kujude loomises, mis toovad esile lihtsa inimese iseloomu kõrged vaimsed omadused ja tüüpilised positiivsed jooned. Samas rõhutas ta paljastava, negatiivseid tüüpe loova kirjanduse suurt kasvatuslikku tähtsust. Seltsimees Malenkovi tüüpilisuse analüüs on avaldanud juba suurt positiivset mõju nõukogude kirjandusele ja kirjandusteadusele.

Nagu realismi mõiste, nii on olnud muutlik ka sõna "romantism" ajalugu, millist substantiivi ei kasutata Prantsusmaal, kust ta põlvneb, enne XVIII sajandi lõppu. Vanem on aga vastav inglise adjektiiv "romantic", mida on kõige varemalt leitud John Evelyni "Päevikus" a. 1654 (metsikut) maastikku iseloomustava sõnana. Nende tuletiste juureks on olnud sõna "romanz", millega keskajal tähistati Prantsusmaa rahvakeelt vastandina ametlikule ladina keelele. Romaaniks hakati nimetama ka romanzkeeles loodud eepilisi teoseid, mis algul olid

1 G. Malenkov, Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kongressile, Tallinn, 1952, lk. 65.

värsi-, hiljem aga valdavalt proosavormilised. Et mainitud romaanide ainek baseerus sageli folklooril ("Roman de la Renart") või fantastikal (rüütliromaanid)¹, siis hakati sõna "romantiline" all mõistma elemente, mida leidub ainult romaanides, mitte aga elus².

Romantismi kui kunsti- ja kirjandusvoolu teooria kujuneb 18. ja 19. sajandi vahetusel (peaasjalikult Saksamaal). Sealjuures on romantismi avaldusvormid eri ühiskonnakihtide ja maade kunstis vägagi lahkuminevad.

Ka romantismi kohta on marksismi-leninismi klassikud andnud sügavaid iseloomustusi. Nii näitab K. Marx saksa 1840-ndate aastate poliitilist romantismi ja reaktsioonilis-romantilisi kirjanikke (F.R. Chateaubriand) analüüsid, et mainitud suuna iseloomulike joonte hulka kuuluvad koketeerimine tundmustega, kalduvus võltsile, ebe-kunstilisele fantastikale, tegelikkuse ja selle faktide asendamine või ümbritsemine müstikega ning kirevad sõnamaalingud³.

Poliitilise ökonoomia ühenduses on romantismi olemust valgustanud V.I. Lenin. Teoses "Majandusliku romantismi iseloomustamiseks" näitab Lenin Šveitsi 19. sajandi majandusteadlase Sismondi õpetuse põhjal, et romantikut iseloomustavad tegelikkuse objektiivsest analüüsist hoidumine, tegelikkuse arenemistendentside mahavaikimine. Nende vastu asetatakse oma subjektiivsed soovid, unelmad:

"... Sismondi pöörab lihtsalt selja tegelikkusele selle erilisel, ~~ajaloolisel~~ ajalooliselt kindlaksmääratud kujul, pannes analüüsi ees-

1 История западноевропейской литературы. Под общей редакцией В.И. Жирмунского. Москва, 1947, стр. 163, 196-209.

2 Д. Тимофеев - Н. Венгров, Краткий словарь литературоведческих терминов, Москва, 1952, стр. 107.

3 К. Маркс - Фр. Энгельсе 26. октообрил 1854. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXII, Москва-Ленинград, 1931, стр. 61. К. Маркс - Фр. Энгельсе 30. новембрил 1873. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXIV, Москва-Ленинград, 1931, стр. 425. М. Лифшиц, "Маркс". Литературная Энциклопедия, т. VI, стр. 357-364.

mele väikekodanliku moraali ... Teda /=romantikut/ üldse ei huvitagi tõelise protsessi uurimine ja selle selgitamine; tal on vaja ainult moraali selle protsessi vastu ... Romantik pöörduv tegeliku arenemise konkreetsetelt küsimustelt unelmate poole, realist aga võtab kindlakstehtud faktid kriteeriumiks konkreetse küsimuse kindlakujuliseks lahendamiseks"¹.

Romantismi kahte teravalt erinevat suunda iseloomustas 1928.a. M. Gorki, eristades aktiivset ja passiivset romantismi, kusjuures "aktiivne romantism püüab tugevdada inimese elutehet, õhutada temas mässu reaalelu vastu, igasuguse rõhumise vastu"².

Sotsialistliku realismi olemust määratledes räägib A.A. Ždanov vastevalt revolutsioonilisest ja passiivsest romantismist, kusjuures viimane kujutab olematut elu ja olematuid kangelasi, juhtides lugeja elu vastuoludest ja painajalikkusest maailma, mida pole olemas - utoopiate maailma³.

Kõigist nendest printsipiaalsetest seisukohtadest hoolimata on kirjandusmeetodi läbitöötamine meil üks kõige mahajäänumaid kirjandusteooria sektoreid. Rääkimata revolutsioonieelsest kodanlikust kirjandusteadusest, mis oma väärade lähtekohtade tõttu polnud võimeline isegi tõstatama kirjanduse spetsiifika probleemi⁴, on meie avalikkuse õigusega teinud etteheiteid nõukogude kirjandusteadlastele kirjandusteoreetilise töö hooletussejätmise pärast. Pole juhus, et hiljuti ilmunud G.L. Abramovitši õpiku "Sissejuhatus kirjandusteadusse" kritiseerijad on pidanud kõige ebarahuldavamaks raamatu kir-

1 V.I. Lenin, Majandusliku romantismi iseloomustamiseks. Teosed, 2. kd. Tallinn, 1949, lk. 131-132, 140, 228.

2 M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn, 1948, lk. 208.

3 A. Ždanov, Советская литература - самая идейная, самая передовая литература в мире, Москва, 1953, стр. 9.

4 Б. Мейлах, "О типичности и эстетическом идеале в литературе". Звезда № 1, 1953, стр. 148.

jandusmeetodeid ja voole käsitlevat osa¹. Viimasel ajal, peale J.V. Stalini tööde "Marksismist keeleteaduses" ja "Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus" ilmumist ning seitsimees^{te} Malenkovi ja Fadejevi sõnavõttu partei XIX kongressil on märgata pööret senises rahutust tekitavas olukorras. On ilmunud mõningad kirjandusteooriale pühendatud uurimused², eriti aga hulk artikleid, mis käsitlevad peamiselt tüüpilisust ja positiivse kangelse probleemi³.

- 1 T. Мотылева, "Новое пособие по теории литературы". Литературная газета № 148, 15.XII 1953. А. Плоткин, "Книга по литературоведению". Звезда № 1, 1954, стр. 183.
- 2 В.В. Горбунов, Борьба Н.Г. Чернышевского за реалистический путь развития русской литературы. Саранск, 1952. Академия Наук СССР, Ученые записки Института мировой литературы имени А.М. Горького. Том I. Москва, 1952.
Б. Бурсов, Вопросы реализма в эстетике революционных демократов, Москва, 1953.
- 3 В.С. Кеменов, "Об объективном характере законов реалистического искусства". Вопросы философии № 4, 1953, стр. 50-75. В. Асмус, "Образ как отражение действительности и проблема типического". Новый мир № 8, 1953, стр. 214-226.
В. Озеров, Проблема типичности в советской литературе. Москва, 1953.
А. Мясников, "Проблема типического образа в художественной литературе". Октябрь № 6, 1953, стр. 156-169.
Б. Мейлах, "О типичности и эстетическом идеале в литературе". Звезда № 1, 1953, стр. 148-163.
Б. Платонов, "О реалистическом образе положительного героя в ранних произведениях А.М. Горького". Звезда № 6, 1953, стр. 140-148.

Ometi ei lahenda need esimesed sammud veel kaugeitki kirjandusmeetodite küsimust kogu selle mitmekesisuses ja keerukuses. Ei tule unustada, et iga meetod on samuti ajalooline fenomen nagu muud pealisehituse nähtused ja teda tuleb uurida vahetus sotsiaalajaloolises konkreetsuses.

Mis puutub realismimõiste arenemisse viimasel ajal, siis torakab silma realismi piiride pidev avardumine. See on tingitud asjaolust, et kodanlikus formalistlikus kirjandusteaduses (kaasa arvatud eesti nõukogude-eelne kirjandusteadus) olid realismi määravateks tunnusteks aineala ja stiil, nõukogude kirjandusteaduses arvestatakse vastavalt marksismi-leninismi klassikute ja vene demokraatide-revolutsionääride määratlustele teiste tunnuste hulgas eriti teose ideelist sisu. Sellega on marksistlik kirjandusteadus teinud ära suure töö kirjandusajaloo vabastamiseks formalismi ja kodanliku ideoloogia ahelaist. Tuleb ainult silmas pidada, et kirjandusteose ideelise sisu tähtsustamise juures ei jäetaks arvestamata realismi vormilisi iseärasusi. Realismi piiride avardamise iseloomulikuks näiteks on seisukohtade muutumine M. Gorki esimese loominguperioodi jutustuste meetodi küsimuses. Nii peavad kõige viimased selle probleemi käsitlejad ka niisuguseid Gorki jutustusi, nagu "Makar Tšudra", "Vanaeit Izergil" jt. oma põhiolemuselt sügav-realistlikeks¹. Teiseks on tüüpilisuse sfäär tunduvalt avardunud. Kui kuni viimase ajani peeti Engelsi määratluses toodud olustiku ja tegelaste tüüpilisuse nõuet realismi differentia specifica'ks, s.t. tumuseks, mis teda teistest meetoditest eristab, siis A. Mjesnikovi järgi kirjanduslik kuju, mida ei saa nimetada

1 Б. Платонов, "О реалистическом образе положительного героя в ранних произведениях А.М. Горького". Звезда № 6, 1953, стр. 140-148.

tüübiks, "kaotab õiguse mingisugusele kohale kunstis"¹. Sama autor deklareerib: "... väljaspool realismi pole tõelist kunsti"².

Seisukohtade muutlikkus ilmneb ka käibivates romantismi määratlustes. Nii väitis L. Timofejev varem, et "romantik loob erandlikke karaktereid erandlikes olukordades"³, mis kujutab endast õieti Engelsi realismidefinitsiooni deduktiivset perifaasi, nagu autor seda isegi tunnistas. Hiljem on Timofejev sellest ebaõnnestunud formulatsioonist loobunud, pidades nüüd romantismi tunnusteks tegelikkusega rahulolematuse pinnal kunstniku unistuse abil loodud ebaharilikke kujusid ja süžeesid, mis on esile kutsutud kirjanikus elunähtuste poolt, mis ajaloolistel põhjustel ei mängi veel otsustavat osa elus⁴. Uusimate seisukohtade valguses tüüpilisuse ja positiivse kangelasel kohta on seegi iseloomustus romantismi eristamiseks puudulik. S. Abramovitš määratleb kord romantismi kui kujutlust soovitavast, teisel aga loobub üldse defineerimisest⁵.

Näeme, et ühtlustamata ja täpsustamata seisukohti on meie kirjandusteoorias veel palju. Küsimuse lõplik lahendamine on võimalik materjali ammendava läbitöötamise põhjal, mis haarab kõiki eri kunste, voole ja žanre (sealjuures nende spetsiifikat arvestades) kogu nende ajaloolise arenemise konkreetsuses. Nii on seni meetodi probleemi uurimisel vähe arvestatud lüürikat, kus sageli (näiteks armastus- või filosoofilises lüürikas) ei esine sõna otseses mõttes olustikukujutust või tegelasi. Muidugi pole niisuguse kolossaalse mater-

1 A. Мясников, "Проблема типического образа в художественной литературе". Октябрь № 6, ¹⁹⁵³стр. 161.

2. A. Мясников, Октябрь № 6, 1953, стр. 158.

3 Л. Тимофеев, Теория литературы, Москва, 1948, стр. 311.

4 Л. Тимофеев - Н. Венгров, Краткий словарь литературоведческих терминов, Москва, 1952, стр. 107.

5 Г.Л. Абрамович, Введение в литературоведение, Москва, 1953, стр. 190-192.

jali uurimine ühe inimese töö ja seepärast on meie ajakirjanduses teravalt tõstetud küsimus kirjandusteooria probleemide kollektiivse läbitöötamise kohta¹.

Praegu pole päris selged ka kirjandusmeetodi ja -voolu mõiste piirid. Teatavasti kasutatakse nõukogude kirjandusteaduses realismi ja romantismi (eriti esimest) kahes tähenduses: ühelt poolt mõistame realismi all konkreetse ajaloolise perioodiga seotud eri rahvaste kirjanduses esinevat kirjandusvoolu 19. sajandil (kriitiline realism), teiselt poolt aga üldistatakse realismiga eri kirjandusvooludele iseloomulikku tegelikkuse peegeldamise viisi - loomingumeetodit, mis haarab antiikset realismi, klassitsismi, sentimentalismi, kriitilist realismi, sotsialistlikku realismi jt. voole.

Kui realistliku meetodi mõiste on üldiselt tarvitusel, siis romantilise meetodi kirjandusajaloolise leviku piirid on läbi töötamata ja ebaselged. Meie kirjandusteoorias märgitakse küll teoreetilise lähtekohana, et kirjanduse ajaloos on võidelnud kaks suunda - realistlik ja romantiline, kuid romantismist konkreetselt rääkides piirduakse 19. sajandi vastava vooluga. Leidub kirjandusteadlasi, kes astuvad välja selle vastu, et rääkida "romantismist üldse". Nii rõhutab B. Meilah: "Nõukogude kirjandusteadus hülgab küsimuse metafüüsilise asetamise romantismist "üldse", nähes kirjanduse ajaloos romantismi eri tüüpe"², milliste näitena tuuakse Puškini lõuna-poeemid ja Žukovski looming. Samas aga ei eita Meilah romantismi kui eri kunstimeetodi mõistet. Asja ilmunud "Inglise kirjanduse ajaloo" tei-

1 Т. Мотылева, "Новое пособие по теории литературы". Литературная газета № 148, 15. XII 1953. А. Плоткин, "Книга по литературоведению". Звезда № 1, 1954, стр. 189.

2 Б. Мейлах, Ленин и проблемы русской литературы конца XIX - начала XX вв. Изд. II, Москва-Ленинград, 1951, стр. 24.

ses köites on romantismi samuti kirjandusvoolu mõttes defineeritud kui kodanliku korra võidu ja kindlustumise perioodil tekkinud kirjanduslikku suunda, mis kujutab endast opositsiooni kapitalistlikele progressile¹.

Realismi, samuti mitterealistlike meetodite olemuse määramiseks on viljakas lähtuda Lenini peegeldusteooria ja kahe kultuuri õpetuse pinnalt. Paljastades empiriokrititsismi ja teisi agnostitsistlikke koolkondi, põhjendas Lenin oma geniaalses teoses "Materialism ja empiriokrititsism" marksistliku õpetuse maailma ja selle seaduspärasuste tunnetatavusest. "Tänapäeva materialismi, s.o. marksismi, seisukohalt on ajalooliselt tingimuslikud meie teadmuste objektiivsele, absoluutsele tõe lähendamise piirid, kuid tingimatu on selle tõe olemasolu, tingimatu on see, et me talle lähene. Ajalooliselt tingimuslikud on pildi kontuurid, kuid tingimatu on see, et see pilt kujutab objektiivselt olemasolevat modeli"².

Kunst on tegelikkuse, maailma tunnetamise spetsiifiline vorm, mis peegeldab samuti kui teadus, kuid teiste vahendajatega - kunstiliste kujunditega - tegelikkuses kehtivaid seaduspärasusi. Kunst on seega inimese mõtlemine, väljendatud kunstilistes kujudes, mille eesmärgiks on maailma tunnetamine ja ümberkujundamine³. Seda kunsti ja teaduse ühist eesmärki näitas juba Belinski. Sealjuures, nagu teaduseski, määrab tegelikkuse peegeldumise tõetruuduse ning õigsuse astme kunsti-teoses ühelt poolt tunnetuse arengu tase teose loomise ajal, teiselt poolt aga ka kirjaniku klassiasend ning vastava klassi suhtumine välismaailma ja ühiskonna objektiivsete seaduste tunnetamisse. Kolman-

1 Академия Наук Союза ССР. История английской литературы, т. II, вып. I. Москва, 1953, стр. 9.

2 V.I. Lenin, Materialism ja empiriokrititsism. Teosed, 19. kd., Tallinn, 1952, lk. 119.

3 A.I. Sobolev, Lenini peegeldusteooria ja kunst. Tallinn, 1948, lk. 7.

daks tuleb tähtsa tegurina arvestada arengutendentse, mis olenevad kunsti enese spetsiifikast, näit. kirjanduse kui sõnakunsti meisterlikkuse kasvust kogu ajaloo jooksul, aga ka eri rahvuste kirjenduste piirides. Viimane tegur on eriti tuntav niisuguse noore kirjanduse juures, nagu eesti kirjandus, kus näiteks esimesed romaanid ilmusid alles möödunud sajandi lõpul, algupärased tragöödiad aga alles XX sajandil jne.

Realistlikku kunsti iseloomustab püüd tegelikkuse seaduspärasuste võimalikult sügavama tundmaõppimise poole, nende tõetruu valgustamine. Sellisena kajastab realistliku kunsti areng, alates ~~ar-~~tiiksest naiivsest realismist kuni sotsialistliku realismini - realismi kõrgeima astmeni -, inimese tunnetuse ajaloolist arenemist, tema arenemist primitiivsest mõtlemisest kaasaegse kõrgetasemelise materialistliku looduse- ja ühiskonnakäsituseeni. Et realistlikus kunstis kajastuvad tegelikkus ja selle arenemistendentsid kõige sügavamini, kõige suurema esteetilise tõhususega, tulebki realismi pidada kunsti arenemise põhiohvaks. Realistliku kunsti tähtsaimateks objektiivseteks seadusteks on tegelikkuse õige peegeldus ja tungimine nähtuste olemusse, s.t. tüüpilisus¹. Realistliku kunsti printsiipide vastu on kunstiajalooos võidelnud või realismiga kõrvuti esinenud rida suundi, voole ja koolkondi, millistele kõigile on omane eitada tegelikkuse seaduste objektiivset seaduspärasust ja nende tähtsust kunstiloomingule². Nende voolude ja koolkondade filosoofiliseks aluseks on, vastupidi realismile, tavaliselt idealism ning tunnetusteoreetiline agnostitsism, mis eitab välismaailma ja selle seaduste tunnetatavust või nende eksistentsi üldse. Antirea-

1 В.С. Кеменов, "Об объективном характере законов реалистического искусства". Вопросы философии № 4, 1953, стр. 50.

2 В.С. Кеменов, Вопросы философии № 4, 1953, стр. 50.

listlike voolude esindajad jutlustavad (kas tegelikku või näilist) ükskõiksust eseme ja reaalse maailma seaduspärasuste vastu, kasutavad omavoli objekti suhtes. Valitsevas enamuses on antirealistliku kunsti loojad reaktsiooniliste klasside ja ühiskonnakihtide esindajad või nende teenistuses, ühiskonnakihtide, kes pole huvitatud tegelikkuse objektiivsest tumetamisest ega progressiivsete ideede levimisest, vaid vastupidi - tegelikkuse seaduspärasuste moonutamisest. Vastavalt sellele tõstavad antirealistliku kunsti esindajad vastukaeluks reaalse tegelikkuse primaedile, mis valitseb realistlikus kunstis, kõige mõõdupuuks oma subjektiivse mina, millele kunstilises vormis vastab anarhistlik omavoli ja aventürism. Antud antirealistliku meetodi piiridesse kuuluksid ajaloos esinenud eri suunad ja voolud, alates primitiivsest religioosest reaktsioonilisest kunstist kuni tänapäeva futuristideni ja dekadentideni. Samuti kuulub siia ka romantism, mis aga, niivõrd kui ta sisaldab realistlikke elemente (kaasa arvatud progressiivsete ideede teenimine) ei ole alati realismi vastu suunatud (revolutsiooniline romantism). Ometi jääb ka revolutsiooniline romantism mitterealistlikuks vooluks, sest talle pole iseloomulik niivõrd tegelikkuse seaduspärasuste ja arenguteede üksikasjalik esitamine, kui võrd unistusele toetuvate kaugeleulatuvate kujutluspiltide loomine. See asjaolu ei vähenda aga revolutsioonilise romantismi ühiskondlik-kasvatuslikku väärtust. Unistuse määratult imustavat tähtsust töölisliikumises rõhutab Lenin teoses "Mis teha?", tsiteerides Pissarevi artiklit "Ebaküpse mõtte väärarused": "On vahe vastuolu ja vastuolu vahel", kirjutas unistuse ja tegelikkuse vastuolu küsimuse kohta Pissarev. "Minu unistus võib ette jõuda sündmuste loomulikust käigust või ta võib eksida hoopis kõrvale, sinna, kuhu mingi sündmuste loomulik käik ei või kunagi jõuda. Esimesel juhtumil

ei too unistus mingit kahju; ta võib isegi ^{toetada ja} tugevdada töötava inimese energiat ... Kui on ^{olemas} mingi kokkupuutumine unistuse ja elu vehel, siis on kõik hästi" ¹.

Realismi piiride määramisel tuleb lõpuks arvestada, et on küllalt lai see sfäär, kus teos ei ole realistlik (või küllalt realistlik) autori (näiteks algaja või andetu kunstniku) küündimatusetööt, ilma et looja ise sihilikult taotleks tegelikkuse moonutatud peegeldamist.

Meilnevat arvesse võttes on alamaal realismi all mõeldud kunstimeetodit, kus progressiivsest tendentsist kantult taotletakse ajaloolises arenemises oleva tegelikkuse võimalikult tõetruumat, sügavat, tüüpilisemat ning üksikasjalikumat ja enamasti objektiivsemas, lihtsamal ning rahvalikumas vormis avalduvat kunstilist peegeldust. Sealjuures tuleb - vastavalt Engelsi teesile - vahet teha ühelt poolt välise materiaalse olustiku (detailide) tõepärasuse ja teiselt poolt sotsiaalse olustiku üldistava, tüpiseeriva kujutamise vahel. Detailide realism võib seisneda nii maastiku, ta objektide, inimeste jt. olendite välimuse kui ka inimese välise käitumise ja tegevuse tõepärasel kujutamises. Teose realismile annab aga sügavuse sotsiaalsete jõudude ja vahekordade tüüpiline ja tõetruu kujutamine, ta progressiivne ideestik. Välise olustiku tõetruudus on teisejärguline realismi tunnus ja me leiame seda sageli ka põhiliselt ebarealistlikus teoses.

Romantismi all on mõeldud kunstisuunda, kus domineerib autori unistav, individualistlik-subjektiivne, idealiseeriv, erakordset taotlev või rõhutatult ^{ta} tundmuslik element, kusjuures teos võtab kohati fantastilise, ebarahvaliku või kivistunud konventsionaalse vormi.

1 V.I. Lenin, Mis teha? Teosed, 5 kd., Tallinn, 1951, lk. 461-462.

Tegelikkuse vastuolusid esitatakse häärnuslikes kontrastides. Vastavalt sellele, kas romantik võitleb minevikku kuuluvate või edasiviivate ideede eest, on ta tendents kas reaktsiooniline või progressiivne (revolutsiooniline). Revolutsioonilise romantismi spetsiifiliste tunnustena märgib N.M. Onufrijev positiivse kangelas paa-
toslikku kujutamist, kõige tugevamate joonte teravat rõhutamist kirjanduslikus kujus. Harilikult, jätkab Onufrijev, esineb inimese romantilise kujutamise puhul tugevam detailidest ja üksikasjadest abstraherumine karakteri joonistamises, kui see on omane kujutamise realistlikule vormile¹.

Küsimuse teoreetiliste eelduste ebarahuldava ettetöötamise ja eesti realismi puuduliku uurimise tõttu on järgnevas Juhan Liivi loomingu vastluses püütud tuua ennekõike iseloomulikku materjali ta kunstimeetodi kohta, kirjeldada Liivi loomingut sellelt aspektilt, kuidas ta peegeldab tegelikkust. Sealjuures on ulatuslikumalt peatunud Liivi põhiliste teoste juures, samuti on detailide realismi üksikasjalise jälgimise asemel pühendatud rohkem tähelepanu Liivi ühiskondliku elu kujutuse tõetruudusele. Meetodi seisukohalt lähenedes omistatakse omajagu tähelepanu ka Liivi luulevormi iseärasustele.

Teiseks on käesoleva uurimuse ülesandeks vabastada Liivi loomingu käsitlus eesti kodanliku kirjendusteaduse formalistlik-natsionalistlikest väärkontseptsioonidest. See on küllalt hädavajaline ülesanne, sest eesti kodanlus on Liivi loomingut - seda hoolimatult moonutades - kasutanud oma ideoloogiliste eesmärkide põhjendamiseks:

1 N.M. Onufrijev, "О некоторых проблемах литературоведения и критики". Академия Наук СССР, Ученые записки Института мировой литературы имени А.М. Горького. Том I, Москва, 1952, стр. 21.

Liivist on tehtud dekadentliku Noor-Eesti vanem kaasvõitleja, Liivi loomingut on peetud eesti tõuhinge kõige tüüpilisemaks avalduseks. Rääkimata nende rahvavaenulike taotluste ebateaduslikkusest, osutub säärane Liivi isiku ja loomingu käsitus tegelikkuse faktide sihilikuks moonutamiseks. Vastupidi, - nagu näitab järgnev uurimus - seisis Liiv humanistina laiaade rahvahulkade poolal, võitles realistliku kirjanduse eest. Ja teiselt poolt pole kahtlust, et Liivi kui tõelise rahvakirjaniku loomingus avaldub eesti rahvuslik psüühiline iseloom, kuid sellel ei ole midagi ühist natsionalistlik-šovinistliku rassiteooriaga.

1. V. Zing, "Jaan Liiv, elu ja looming", Tartu, 1937.
2. "Sõnumed", 6. ja 11. 1933. a. "Põhikool" nr. 41, 23.11.1933.
A. Kitzberg, "Sõnumed" nr. 17, 24.11.1933. "Sõnumed"
Zeitung nr. 25, 24.11.1933.

II peatükk.

Juhan
ÜLEVAADE BELNEVATEST LIIVI KÄSITLUSTEST.

Kuuekümmne aasta jooksul, mis on möödunud "Kümne loo" ja "Varju" ilmumisest, on Juhan Liivi elu ja looming tõmmanud endale küllaltki suurt tähelepanu. On huvitav märkida, et ainuke kirjaniku-monograafia, milleks eesti kodanlik kirjandusteadus oli võimeline, on pühendatud just Liivile¹. Et reaktiooniline kodanlus püüdis Liivi loomingut rakendada oma klassiesmärkide teenistusse, on Liiv saanud kahe kultuuri vahelises võitluses küllalt erinevate hinnangute osaliseks, enne kui nõukogude kirjandusteadus tõstis õigesti esile ta loomingu demokraatlik-humanistliku ning realistliku olemuse.

Esimesi hinnanguid Liivi kohta leiame "Kümne loo" /1893/ ilmumise ühenduses, kus 8-9 aastat ajakirjanduses esinenud kirjaniku esikkogu leiab elavat tähelepanu tolleaegsetes ajalehtedes². Liivi pildid rahvaelust tunnistatakse tõe truudeks, tüüpilisteks, algupärasteks ja meisterlikeks. "Kõrgema seisuse inimeste elu kujutus olevat aga kodanlike kriitikute arvates nõrgem. Ühtlasi teeb kodanlik ajakirjandus Liivi nõrkustest /terava ühiskonnakriitika puudumine/ voo ruse, et sellelt baasilt rünnata Ed. Vilde taolisi "käsitöölisi" ja "naturaliste", s. t. järjekindlalt kriitilist realismi, kus "olluse-

1 Fr. Tuglas, Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu, 1927.

2 Olevik nr. 6, 8.II 1893. n, Postimees nr. 43, 23.II 1893. A. K/itzberg/, Sakala nr. 12, 24.III 1893. Neue Dörptsche Zeitung nr.55, 9./21./III 1893.

jüngrid" /materialistid/ tegelikkust idealiseerimata edasi annavad /"looduse tagant ... maha kirjutavad"/. Tõelisele kirjanikule - ja niisugune olla ka Juhan Liiv - on tegelikkus ainult toores materjal, kuhu "alles see süda ja tuliste tunnetega ehitud rind elu^{sisse} /shkada jaksab"¹. Kuid ka Liivi juures leitakse veel süüdsuse rikkumist; ta on kord Darwinit maininud /"Aias"/, teisel usulisel tundeid riivanud (jutu "Paipsi peal" lõpplahendus).

Liivi järgnevad proosaraamatud leiavad reaktsioonilise "Postimehe" ja "Linda" poolt ainult põgusat tutvustamist ja seegi toimub ülealesitatud alalhoidlikus vaimus. "Varjus"² ja "Nõia tütre"³ antud elupildi loomatuuduse ja elava käsitluse esiletõstmise kõrval ülistatakse samas "Varju" lõpplahendust ja rõhutatakse, et Liiv jutustab "kõigiti viisakalt, ilma poris pöörlemata".

Üksikasjalikumalt esitab reaktsioonilise kodenluse kirjanduskriitika juht Jürgenstein oma programmi 1899 artiklis "Sihid ja jooned Eesti kirjanduses"⁴, kus ideaaliks seatakse realismi ja idealismi ühendamine /mis laimavalt seotakse Lev Tolstoi nimega/. Ja Jürgenstein asetab meie kriitilistele realistidele jällegi vägivaldselt vastu Juhan Liivi, kes "vana kristliku aate põhjusel, aga realistlise kunsti jõuga ja abi^u nõudega^y /välja/ ehitud on"⁵.

1 Postimees nr. 43, 23.II 1893.

2 Linda nr. 47, 1895, lk. 752.

3 Postimees nr. 92, 26.IV 1895.

4 Linda 1899, lk. 642-644, 658-660, 674-676, 691.

5 Linda 1899, lk. 674. Veel kord tuleb Jürgenstein kiitvalt tagasi Juhan Liivi puhasõna "Nõia tütre" Leena juurde kirjutises "Naesterahve-kujud Eesti algupäralises kirjanduses" - Linda 1903, lk. 366.

Teisiti hindavad Liivi tugevaid ja nõrku külgi demokraatliku kultuuri esindejad. Nii taunib - vastandina reaktsioonilise kodanluse ideoloogidele - progressiivse "Rahva Lõbulehe" kriitik J.V. Veski just seda osa Liivi loomingus, kus "kirjanik vahete vahel maa jalge alt kaotab ja õhuvallas kõigub"¹. Need puudujäägid ei tekista aga Veski^{kõrgelt} hindamast Liivi meisterlikku ning tüüpilist külalelukujutust.

1904.a. annab ajaleht "Uus Aeg" oma kaasandena välja "Juhan Liivi kirjatööde kogu", mis leiab rahva hulgas suurt poolehoidu². Selle järelsõnas annab Jakob Liiv esimese Juhan Liivi eluloo katse. Esimene ülevaade Juhan Liivi loomingust ilmub 1904.a. S. Talviku sulest³. Selles kirjutises on tabatud mõni- gi Liivi loomingule iseloomulik joon. Talvik märgib, et Liiv on näinud "seisusevahesid maarahva hulgas", kusjuures kirjanik kujutab kõige suurema sügavusega "madalamaid madalate seast" vaeseid, karjalapsi, vallasante. Talvik kritiseerib "Varju" Hugo kuju ning "Varju" ja "Nõia tütre" lõpplahendust.

A. 1909 ja 1910 ilmunud "Juhan Liivi luuletused" leiab⁴ vähe tähelepanu ja sedagi peamiselt reaktsiooniliste ning dekadentlike kriitikute poolt, kes käsitlevad luuleloomingut subjektiivse naudingu objektina ega ole võimelised Liivi lüürika ühiskondlikku ja kirjandusloolist tähtsust avama.

Miniatuurikogu "Elu sügavusest" /1909/ puhul esineb rohkem

-
- 1 J.V. Veski "Anton Tšehhov". Rahva Lõbuleht 1901, lk. 315.
 - 2 Vt. Uus Aeg nr.141, 4.XII 1903, nr 150, 24.XII 1903, nr. 149, 23.XII 1903.
 - 3 "Juhan Liivi kirjatööd". Linda nr. 22, 3.VI 1904, lk. 432-435; nr. 23, 10.VI 1904, lk. 453-457; nr. 24, 17.VI 1904, lk.472-478.
 - 4 A. Thomson. Postimees nr. 247, 30.X 1910.

sõnavõtte¹, kus peatatakse peamiselt raamatu temaatikal, meeleoludel ja kaasakiskuval mõjul; tundub, et Liivile tahetakse varem puudujäänud tunnustust tagantjärele tasuda.

Liivi miniatuure ja luuletusi puudutab ka Noor-Eesti estetistliku kirjanduskriitika juht Tuglas, kes püüab eriti Liivi miniatuuridele vägivaldselt külge pookida oma müstilisi, antisotsiaalseid ideid. Nii leiab Tuglas, et Liivi kogu nõrgaks küljeks on ühiskondlike väärnähtuste /vaesuse, vägivalda, joomise, enesearmastuse/ paljastamine ja tendents /"juhtkiri ja moraal"/. Täielikust hävingust päästvat raamatu aga ta lüüriline vorm, sest "miniatüri vorm on kõige intimitikum, kõige aristokratlikum vorm". Tuglas väidab moonutades, et Liivi miniatuurides reaalne on muutunud mitte-reaalse sümboliks, nõnda et kirjaniku miniatuurid ja luuletused on "esimesed õrned tuuletõmbused sümbolise luule lilleaedadest"².

A. 1909-1910 peetakse rida Liivi-õhtuid /Pärnus,³ Sindis⁴ jm./

Liivi surma puhul (1913) ilmub rida järelhüüdeid⁵. Õhtlasi hakkab piirjooni võtma teatav traagiline kujutus Liivist kui märterlikust kannatajast. Samal ajal käsitlevad demokraatlikud autorid Liivi rasket elukäiku tüüpilisena eesti kirja-

1 A. Reinholding, Virulane nr. 34, 11. II 1910. Ed. Schönbergi ettekande kokkuvõtte - Viljandi Teataja nr. 14, 18.II 1910. X, Postimees nr.56. 9.III 1910. m, Viljandi Teataja nr. 23, 22.III 1910.

2 Fr. Tuglas, "1909.a. ilmunud ilukirjandusliku proosa ülevaade". Noor-Eesti 1910, nr. 2, lk. 183 jj.

3 Rahva Päevaleht nr. 291, 24.XII 1909.

4 Sakala nr. 4, 13.I 1910.

5 A. Jürgenstein/, Postimees nr. 267, 19.XI 1913. Päevaleht nr.267, 20.XI 1913. Tallinne Teataja nr. 267, 20.XI 1913. Hääl nr. 74, 23.XI 1913. W.M., Hääl nr. 75, 27.XI 1913. T. Sender, Voog I, Tallinn, 1913. lk. 135-144.

nikule, paljastades, et tolleaegne kodanlik seltskond hakkas silmakirjatsevalt "austatud kirjanikku" ülistama alles peale surma¹. Liivi surma järel hakkab Liivi-proosakirjaniku /kelle-na teda tunti siamaani/ kõrvale ja sellest tähtsamaks kerki-ma Liivi-lüüriku kuju², kusjuures leitakse, et haiguse tõttu pole autor ka sel alal kõike seda saanud teostada, milleks tal oli eeldusi. Samaaegselt hakkab ajakirjanduses ilmuma mälestu-si Juhan Liivist³. Tekib poleemika Grenzsteini osa ümber Liivi haigestumises: väidetakse (millele küll Liivi kaastöölised "Oleviku" päevilt vastu vaidlevad), et ajal, kui Grenzstein maja ehitas, olevat Liiv üksinda "Olevikku" toimetades oma vaimse tervise kaotanud⁴. Edasi kemplevad Noor-Eesti ja "Postimees" selles, kumb oli haiget Liivi rohkem toetanud. 2. det. 1913. "Estonias" peetud Liivi-õhtul alustab dr. Juhan Luiga Liivi haiguse põhjuste ja laadi psühhopatoloogilist analüüsi, kasuta-des selleks ka kirjaniku loomingut⁵.

-
- 1 J. M/ändmets/, Tallinna Teataja nr. 268, 21. XI 1913; Tallinna Teataja nr. 269, 22.XI 1913.
 - 2 Ed. H/ubel/, "Juhan Liiv - luuletaja". Tallinna Teataja nr. 282, 7.XII 1913. T. Sander, "Juhan Liivi mälestuseks". Voog I, lk. 135-144. Fr. Tuglas, "Juhan Liiv luuletajana". Eesti elu, Tallinn, 1913, lk. 251-276.
 - 3 /P. Grünfel/dt, Päevaleht nr. 60, 15.III 1910. K.L., Tallinna Teataja nr. 270, 23.XI 1913. A. Rennit, Tartu Päevaleht nr. 158, 2.VI 1914. -g, Vaba Sõna 1914, lk. 37-38. A. Fiskar, Vaba Sõna 1914, lk. 166-169. Fr. Tuglas, Pealinna Teataja nr. 288-290, 11.-13. XII 1915, nr. 292, 16.XII 1915.
 - 4 -s-, Olevik nr. 91, 27.XI 1913, lk. 721-722. -ld, Olevik nr. 96, 14.XII 1913, lk. 766. N/R/eiman/, Postimees nr.300, 31.XII 1913. A. Grenzstein, Olevik nr. 9, 23.I 1914. A. Saal, Tartu Päeva-leht nr.50, 15.II 1914. K. Kook, Tartu Päevaleht nr.93, 12.IV 1914.
 - 5 Tallinna Teataja nr.278, 3.XII 1913. Päevaleht nr. 278, 3.XII 1913. Postimees nr. 281, 5.XII 1913. Olevik nr. 94, 7.XII 1913. J. Luiga, "Juhan Liiv". Päevaleht nr.44 (22.II 1914), nr.75 (2.IV 1914), nr. 91 (24.IV 1914).

Ka 1920-ndail aastail jätkavad kaasaeglased mälestuste avaldamist¹. P.Grünfeldilt ilmub eri raamat "Mälestusi Juhan Liivist" /1920/, mis valgustab Juhan Liivi elu aja- ja vabakirjanikuna Tartus, eriti "Varju" sündi. Rohkesti materjale Liivi hilisemast elust Alatskivil ja Koosal pakuvad Karl Liivi kirjutised².

Kirjaniku lo. surmapäeva puhul ilmub ajakirjanduses rida lühemaid kirjutisi³. Liivi kunstimeetodi seisukohalt tuleb neist puudutada A. Kalamehe (= E. Raudsepa/ artiklit "Juhan Liivi loomingu" ^{ed}⁴. Kalamees, rõhutanud Liivi suuri võimeid mõtlejana ja kirjandusteoreetikuna, iseloomustab Liivi kunstimeetodit kui lüürilist realismi, s.t. kui romantikaga piirnevat subjektiivset realismi, mis osutub "aine poolest realistlikuks, tunde poolest lüüriliseks". Kalamees püüab Liivi meetodit siduda põhjamaade "kodumaalise" realismiga.

Reaktsioonilise Noor-Eesti esindajaist on Liivile kõige suuremat tähelepanu pühendanud koolkonna kunstiteoreetiline juht Fr. Tuglas. 1914.a. ilmub Tuglase sulest 80-leheküljeline "Juhan Liiv"⁵, mis kannab pretensioonikat alapealkirja "Monograafia". Tegelikult kujutab kirjutis endast loomingu vaatlust - elulugu on käsitletud väga puudulikult ainult mõnel leheküljel. Vaadeldavas essees ilmneb täie selgusega sümbolismi antidemokraatlik ning -realistlik

1 K.E. Sõöt, Eesti Kirjandus 1923, lk. 531-538. Fr. Tuglas, Uudismaa nr. 1, 1923/24. Ed. Vilde, Päevaleht nr. 61, 5.III 1925. Vaba Maa Pärnu väljaanne nr. 282, 30.XI 1929.

2 Vaba Maa nr. 321, 1.XII 1921. Päevaleht nr. 14, 17.I 1921. Päevaleht nr. 127, 3.VI 1922. Kaja nr. 293, 2.XII 1925.

3 J.H. Päevaleht nr. 324, 3.XII 1923. Päevaleht nr. 326, 5.XII 1923. A. Liiv, Vaba Maa nr. 277, 1.XII 1923. A. Liiv, Kodu IV 1923, lk. 657-660. Kaja nr. 322, 1.XII 1923. Sakala nr.142, 1.XII 1923.

4 Uudismaa VI (1923/24), lk. 12-15, 28-30.

5 Tartu 1914.

ideoloogia, ta kirjandusmetodoloogiline küündimatus ja meelevaldsus. Kirjutise eesmärgiks on teha Liivist Noor-Eesti eelkäija. Selleks tuleb Tuglasel Liivi loominguga demokraatlikku mõtet igati moonutada. Nii heidab Tuglas Liivile ette, et viimane pole olnud võimeline meie põliste maa-aristokraatide /s.t. balti mõisnike/ elu selle tiheduses, peenuses ja iseteadvuses kujutama! Üldse ei omistata Liivi proosale nimetamisväärset tähtsust. Selle asemel tõstab Tuglas esile luule, kuid sedagi oma ~~oma~~ koolkonna huvides. Nii nähakse Liivi luuletuses "Sa võta ilust viimne ilu" sümbolismi esteetika ja teooria poeetilist sõnastust. Esimesena püüab Tuglas määrata Liivi kirjandusmetoodilist evolutsiooni: Liiv olevat arenenud vanaromantismist naturalismi kaudu sümbolismi. Säärane tõlgendus põhineb Tuglase puhtformalistlikul kunstimeetodi olemuse käsitusel. Nii näiteks mõtleb Tuglas naturalismi all tegelikkuse üksikesjelist kujutamist, "proosaliste" elu nähtuste käsitlemist. Tuglase arvates on olemas romantilised ja realistlikud ained, millele vastavalt tuleb tarvitada romantilist või realistlikku vormi. Sümbolismi - "kunsti viimase sõna" - nimel eitab Tuglas eelmisi voole, kaasa arvatud realism. On loomulik, et selliselt lähtekohalt ei näe Tuglas vähemalgi määral Liivi loominguga realistlikku ning rahvalikku olemust, selle ühiskomakriitilisi elemente.

1918.a., kui kodanlus võitles nõukogude võimu vastu Eestis ruttas Tuglas abiks võtma ka Juhan Liivi loomingut. Kirjutises "Juhan Liiv poliitilise luuletajana"¹ teeb Tuglas Liivist messianistliku luuletaja, kes olevat kodanlikust Eesti riigist unista-

1 Postimehe Lisa nr. 14, 1918, lk. 113-117.

nud juba ajal, kui see kellelegi teisele pähe ei tulnud. Seda Liivi vaadete süsteemist omavoliliselt väljakistud ja sihiliikult tõlgendatud tsitaadil põhjenevat ja ilma ühegi aluseta müstiliseks paisutatud "teooriat" levitab Tuglas ka hiljem.

Teise uurimuse Juhan Liivi kohta avaldab Tuglas 1927.a.¹ Selleks ajaks on Tuglase metodoloogilised seisukohad märksa muutunud: ta on lähenenud kultuuriajaloolisele koolkonnale, võttes eeskujuks soome kirjandusteadlase V. Terkise uurimuse Aleksis Kivi kohta, mida ta imetleb juba 1915.aastal². Teose 343-st leheküljest on 218 pühendatud biograafiale, kus registreeritakse kõik - ka tühisedki - pärimuslikud või dokumentaalsed andmed. Nende läbitöötamine pole aga kuigi sügav. Liivi katastroofi põhjuseks peab Tuglas nüüd pärilikke tegureid, "vabastades" muuseas Grenzsteini süüst. Edasi näeb Tuglas Liivi elu läbi oma pessimismifilosoofia luubi: Liivi elutöö olevat tegemata jäänud, teda olevat jälginud nagu mingi müstiline saatus.

Loomingu vaatlusel on Tuglas loobunud oma dekadentlikest äärmustest. Ometi jääb ta analüüs pinnapealseks ja formalistlikuks, tegeldes - vastavalt kultuuriajaloolise koolkonna printsiipidele - teisejärguliste küsimustega. Tuglase käsitus piirub peamiselt sisude ümberjutustamisega, teoste saamisloo valgustamisega, ainete ning tegevuskohtade reaalvastete ja tegelaste prototüüpide kirjeldamisega, rändmotiivide jälgimisega, kompositsiooni ja stiili formalistliku vaatlusega. Teoste ideelisele sisule, neis peegelduvatele sotsiaalsetele suhetele ja klassivõitlusele pole pühendatud märkimisväärset tähelepanu.

1 Fr. Tuglas, Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu, 1927.

2 "Koolja surm". Tallinna Teataja nr. 288, 289, 290, 292. 11. - 16.XII 1915.

Luuleloomingus on Noor-Eesti traditsiooni kohaselt esile tõstetud nn. isikliku seaduse ja messianismiluule. Ühiskonnamakriitilise sisuga luuletustest on üldiselt mööda mindud või neid käsitletakse vormi seisukohalt mõtteluule üldnimetuse all. Teoseid hinnatakse individualistlik-estetistlikult aspektilt: kas jutt või luuletus on plastiline ja /Tuglasele/ maitstav. Liivi kunstimeetodi suhtes pole Tuglase seisukohad nimetamisväärselt muutunud. Ta on küll loobunud ulatuslikust naturalismi ja sümbolismiga opereerimisest, rääkides formalistlikus mõttes Liivi realismist /=veenvus, ilmekus/ tuntud olustiku ja tegelaste esitamise ning romantismist /=šabloonilisus, veretus, ilmetus/ fantaasiakujutistes.

Juba nõukogude korra ajal ilmunud "Eesti kirjanduse ajaloo" IV osas ("Kriitiline realism"¹) kasutab Tuglas edasi oma kodanliku aja seisukohti: eesti rahvast nähakse ühtse tervikuna, eesti kultuuri arengut ühtse vooluna, Liivi maailmvaate analüüsi ei anta, teoseid käsitletakse edasi formalistlikult; teoste ideoloogiat tõlgendatakse kohati natsionalistlikult /"Vari"/- Kunstimeetodi osas on ^{aga} Tuglas hakanud rohkem esile tõstma Liivi loomingu realistlikku külge ning konstateerib ta arenemist järjest sügavama realismi poole. Realistlike elementide rõhutamine on tuntav eriti lüürika osas.

Tuglase kui juhtiva kirjandusteadlase vaated Liivi kohta kujunesid eesti kodanlikus kirjandusteaduses seaduseks, mille vastu oli raske vaielda. Nende mõju näeme peaaegu kõigis hilisemais kodanlikes Liivi-käsitlustes.

1 Tartu, 1947.

Ainuke uurija, kes kodanliku Eesti perioodil põhiliselt oma teed läks, käsitledes Liivi loomingut demokraatlikalt seisukohtadelt, oli Oskar Urgart. Ta koostas Liivi bibliograafia /nüüd hävinud/ ja kirjutas rea artikleid¹, kus ta võitleb näit. Liivimärtri kujutluse vastu, väites, et Liiv oli ilma traagilise oreoolitagi suur kirjanik. Samuti ründas ta Tuglase müstilist messianismiteooriat, kuid langes sealjuures omakorda natsionalismi.

Eesti klerikal-reaktsioonilise kodanluse kirjandusloolane M. Kampmann-Kampmaa kasutab oma "Peajoonte" III osas /1923/ oht-rasti Tuglase 1914.a. monograafiat. Liivi loomingu ideelise sisu moonutamiseks nukrutseb temagi, et Liiv polnud isiklikult meie "maa-aristokraatide tihedat, peent ja iseteadvat elu" näinud. Liivi kunstimeetodi evolutsiooni esitab ta Tuglase kolme astme teooria järgi. Sealjuures tõmbab ta terava joone naiivse (= "puhta inimsuse" nimel ülekohtu vastu võitleva) realismi, mida esindavat Liiv, ja paljastava realismi vahele, mis kihivõitlust kuulutab ja "olusid tahab ümber tõugata". Klassivõitlust kinnimätsivalt seisukohalt lähtudes mainib Kampmaa tunnustavalt ka "Varju" lõpp-lehendust. Biograafia osas kasutab ta esmakordselt Liivi kirju L. Goldingule jt-le. Oma hilisemas kirjutises "Pidevalt jätkuvaid jooni Juhan Liivi elus ja loomingus"² katsub Kampmann Liivile läheneda saksa reaktsoonilise kirjandusteadlase Gundolfi pseudoteadusliku ideedünaamilise meetodiga. Liivi nimetatakse eesti psühho-

1 "Juhan Liivi luuletused aastail 1885-1894" -Lng. 1926, lk.1095-1100. "Poliitiline Liiv" - Eesti Kirjandus 1927, lk.353-367. "Juhan Liivi luuletused. Neljas täiendatud trükk". Arvustus. - Lng. 1927, lk. 86-89. "Fr. Tuglas. Juhan Liiv. Elu ja looming". Arvustus. - Lng. 1928, lk. 83-86. "Eesti romantilise isamaaluse suhetest tõelisusega" - Raamatu osa Eesti arengus. Tartu, 1935, lk. 184-199.

2 Eesti Kirjandus 1938, lk. 476-480.

loogilise novelli rajajaks.

Teise noor-eestlase Villem Ridala estetistlik-komparativistlik "Eesti kirjanduslugu" III /1929/ pühendab poole oma Liivikäsitlusest Tuglase uurimuse järgi esitatud biograafiale, Liivi loomingut vaadeldakse ja hinnatakse aga esteetilise elamuse - meeldimuse alusel, kusjuures teoste ideelisele küljele ei pöörata tähelepanu. Meetodilt peab Ridala proosakirjanik Liivi /ja Kitzbergi/ "toonitatud realismi" esindajaks, sest et nad edustavat "luulet", vastandina Vilde ja Särgava tendentsliku realismi "lamedavõitu mitteluulele, proosale sõna päris mõttes"¹.

1933. a. ilmunud K. Mihkila formalistlik-motiiviloolise "Eesti kirjanduse ülevaate" II jagu toetub Liivi osas Tuglase 1927. a. uurimusele. Mihklale endale kuulub formalistlik stiilielementide vaatlus ja mõned liialdused. Analoogiliselt Tuglasele märgib Mihkila, et Liiv on oma hilisemas lüürikes kasutanud vaheldumisi vanaromantilist, realistlikku ja sümbolistlikku stiili.

Tuglase 1927. a. uurimusele põhjeneb ka K. Raua biograafia "Juhan Liiv" /1936/.

Vene lugejatele tutvustavad Liivi ja ta lüürikat Ed. Kansman-Kansa 1933. a. avaldatud tõlked², milliste hulka on ühekülgselt valitud peamiselt nukrusmeeleoludest kantud luuletused. Seda muljet rõhutab Kansman veel oma eessõnas, kus ta võrdleb Liivi Nadsoniga, kes mõlemad olevat kantud veendumusest, "et kõik ümbritsev eksisteerib ainult selleks, et põhjustada suurimat kannatust"³.

1 ~~Eesti Kirjandus 1933~~, lk. 244. Vrd. ka sama autori "Eesti kirjanduse ajalugu koolidele". Tartu, 1922.

2 Юхан Лиив, Избранные стихотворения. Перевел с эстонского Эд. Кансман. Таллин, 1933.

3 Юхан Лиив, Избранные стихотворения, стр. 3.

Vähemalt Liivi suhtes on niisugune üldistus täiesti põhjendamatu¹.

Jaan Roosivooluloolis-formalistlikus "Ülevaates eesti kirjandusest" /1936/ jagatakse Liivi looming ilma reservatsioonideta vanaromantilisse, realistlikku ja sümbolistlikku perioodi. Liivi realismi kvalifitseeritakse idealistlikuks.

A. Aaviku ülikooliõpingute liinis kujunenud käsikiri "Maastik Juhan Liivi proosas" /1936/ rakendab formalistlikku stiili-/motiivi-ja maastikuelementide/ uurimise meetodit ning käsitleb realismi mõistet kodanlikule kirjandusteadusele iseloomulikus stiililises mõttes. Reaktsioonilistest lähtekohtadest hoolimata tõstab autor esile Liivi inimesega ühenduses näidatud maastiku detailirikka kirjelduse realismi ning leiab, et "Liiv oli oma loomuses enam realist kui romantik"².

Eelnenud vaatlusest selgub, kuidas reaktsiooniline kodanlik kirjandusteadus on kahe kultuuri vahelises võitluses püüdnud Liivi loomingut, varjates selle demokraatlikku sisu, meelevaldselt tõlgendada oma huvides, et selliselt Liivi rakendada kodanluse ideelliste eesmärkide teenistusse. Me näeme, kuidas kodanlik kirjandusteadus, ekseldes formalismi ja teiste idealistlike meetodite umbteedel, polnud enamasti võimelinegi Liivi loomingu tõelist olemust ega selle kunstimeetodit mõistma. Ainult demokraatliku kultuuri esindajad (Veski, Mändmets, Urgart jt.) näitasid Liivi toodangu rahvalikku, realistlikku iseloomu.

Vastupidi kodanlikule formalistlikule kirjanduskäsitlusele on proletaarne kirjanduskriitika algusest peale rõhutanud Liivi loomingut rahvalikku, demokraatlikku tuuma, püüdnud järjest süga-

¹ Nähtavasti just Kansmani tõlgete põhjal on saanud "Zvezda" toimeta ja Druzin mulje, et Liiv alistub liialt kurbadele meeleoludele ja loodusjõududele (vt. Sirp ja Vasar nr. 38, 20.IX 1947).

² A. Aavik, Maastik Juhan Liivi proosas, lk. 112.

vamale tungida ta loomingulaadi olemusse, paljastades samal ajal kodanluse katseid moonutada Liivi kirjanikupalet. Sealjuures pole maha vaikitud ka Liivi tõelisi vigu.

Esimesena eesti proletaarsete kirjanike hulgast võtab Narva töölislehtedes Liivi kohta sõna Villen Buk¹. Ta seob Liivi elu ja loomingu küsimuse meie sotsiaalse ja kultuurilise arenemiskäigu ja -tasemega. Buk rõhutab, et lugev publik, kes imetles luuletaja vaimurikkust, jättis tema ajakirjanduslikku summitöösse, kus kirjaniku tervis hävines ajalehe-väljaandjate orjuses. Sellest hoolimata andis Liiv tähelepandava toodangu. Konstateerinud, et Liivi maailmavaade on seotud oma ajaga /"Ilmavaate poolest oli J.L. omaaegse võrsumata seltskonna mõttearenemise ajaloo momendi esitaja ..."/, nimetab Buk Liivi rahvalikuks jutustajaks, rahvakirjanikuks, kelle hinges liikusid rahva rõõm ja valu, oma aja kahtlused ja otsingud. "Kõiki, kes rahutud ja koduta, leidis tema. Ta laulis Kukulima karjastele, troostis Alatskivi teoorje ja saatis maakoolajaid ... Venemaale"². Buk on veendunud, et Liiv omab tähtsat kohta eesti kujuneva kirjanduse ajaloo, et ta looming rahva kannatustest ja rõõmudest jääb rahvale kalliks.

Samal ajal paljastab Buk ka noor-eestlaste mahhinatsioonid Liivi isiku ja kirjanduspärandi ümber³. Kui eesti dekadendid püüdsid tagantjärele väita, nagu oleksid nad haiget kirjanikku hooldanud, siis näitab Buk, et Liiv on oma eluajal viletsalt, puudust kannatades ringi rännanud. Ja kui Noor-Eesti poolt ongi Liivi heaks mida gi tehtud, siis on see sündinud ärilistel eesmärkidel. Igatahes, rõhutab Buk edasi, pole noor-eestlastel mingit moraalset õigust Liivi

1 W.B/uk/, "Juhan Liiv". Narva Kiir nr. 24, 23.XI 1913. W. Buck, "Juhan Liivi autasu puhul". Kiir nr. 20, 27.X 1912.

2 W. Buck, "Juhan Liivi autasu puhul". Kiir nr. 20, 27.X 1912.

3 W. Buck, "Noor-Eesti rahvarammatud ja kirjanduslikud ristlemised". Töö Hääli nr. 20-22, 15.-20.II 1914.

oma meheks kuulutada ega tema teoste kirjastamisõigust võileiva eest sugulastelt üles osta.

Ka ^{0/}Münther illustreerib eesti raskeid kirjanduslikke olusid ja kirjastajate ärihuvisid Liivi näite varal¹.

Kodanlikus Eesti riigis, kus töölisliikumine oli surutud sügavale pörande alla, oli kirjanduspärandi marksistliku ümberhindamisega tegelemine väga raske. Ka Nõukogude Liidus, kus arenes edasi eesti tööliskirjandus, pole Liivi uurimise alal nimetamisväärset tehtud, sest Leningradi eesti kirjanduselu desorganiseerisid pikemat aega trotskistid.

Vastuolulises ja ebaõiges valguses esitab Juhan Liivi loomingut ka Ed. Pällu "Kirjanduslooline lugemik keskkoolidele" I². Selles iseloomustatakse Liivi küll kui väikekodanlikku kirjaniku, kes oma proosaloomingus on ühiskondlikke nähtusi kaunis õigesti kajastanud, teiselt poolt aga rünnatakse Liivi väga teravalt, kusjuures autor lahutab kirjaniku loomingu oma aja ühiskondlikest olusuhetest. Nagu Pällu järgi Ed. Vilde olevat "eesti kodanluse preester ja apostel olnud ja selleks jäänud", nõnda olevat Liiv "peremeeste ja hallparunite eest väljas"³. Edasi leiab Päll, et Liivi /olguigi teistega võrreldes sügavamad lüürikat sisaldavad/ isamaaluuletused /"äärmiselt natsionalistlikud värsid"/ on meie lugejale ideoloogiliselt vastuvõtmatud, et ta "rahvuslus on just niisugune, mis imperialismi kõvendab", et Liivi "rahvuslik kultuur on kodanline". Sealjuures ei esita Päll lännemat tõestusmaterjali, kuidas Venemaa rahvaste vangla tingimustes kirjutatud vaimuhaige poeedi enamuses käsikirjadesse jäänud laulud võisid /tsaristlikku või mõnda muud/ imperialismi kõvendada.

1 O. Münther, "Eesti kirjanikkudest ja kunstnikkudest". Aasta 1917, lk. 7.

2 Leningrad, 1933.

3 lk. 86.

Peale nõukogude korra taaskehtestamist Eestis avanesid kõik võimalused meie kirjenduspärandi läbitöötamiseks. Kuid kodanlikud natsionalistid takistasid kes otseselt või kaudselt ka Liivi uurimist. Nii kirjutas Fr. Tuglas lisaks juba eespool vaadeldud "Eesti kirjanduse ajaloo" IV osale ka 1946.a. Liivi "Valitud juttude" eessõna, mida iseloomustab sama ühtse voolu teooria seisukohalt teostatud formalistlik käsitlus.

Tuglase väärväated on suuremal või vähemal määral seganud ka mitmeid "Valitud juttude" retsensente¹ ja sõnavõtjaid Liivi 35. surma-aastapäeva² ning 85. sünniaastapäeva³ puhul.

Kahe kultuuri põhimõtte baasilt ei lähtu ka A. Hindi pateetiline retsensioon "Valitud juttudele"⁴, kuid autor nimetab Liivi õigesti rahva südametunnistuseks ning iseloomustab värvikalt olusid tsaari-Venemaa rahvaste vanglas, kus Liiv oma teosed lõi.

Sügavamini valgustab Liivi jututoodangut O. Urgart⁵, kes näitab kirjaniku proosaloomingu temaatika ja ideestiku seost oma aja kirjandusliku elu ja ideoloogilise võitlusega. Kuigi Urgart näitab ära ka Liivi tugevad küljed, tõstab ta siiski liiga esile mineviku igandid ning oma ajaga seotud puudused, mistõttu Liivi loomingu progressiivne osa ning humanistlik laad jäävad käsitluses varju. See puudus on omane ka A. Vinkli kirjutisele "Juhan Liivi pärand"⁶, millele juhtis tähelepanu ajaleht "Tartu Riiklik Ülikool"⁷.

-
- 1 Sirp ja Vasar nr. 1, 5.I 1946. Enn Tuuling, Tööraha Elu nr.22, 19.II 1946. K. Pärn, Talurahvaleht nr. 16, 5.II 1946. R. Parve, Noorte Hää! nr. 8, 9.I 1946.
 - 2 E. Pärn Järvalane nr.145, 4.XII 1946.
 - 3 J. Sarap Sakala nr. 52, 30.IV 1949.
 - 4 Rahva Hää! nr.10, 11.I 1946.
 - 5 Lng. 1946, lk. 233-235.
 - 6 Rahva Hää! nr. 286, 3.XII 1948.
 - 7 "Lõpp formalismile ja kosmopoliitismile kirjanduse kateedrites" - Tartu Riiklik Ülikool nr. 11, 1. IV 1949.

Ülikooliõpingute liinis valminud Astrid Kontkari käsikiri "Realism ja romantism Juhan Liivi proosas" (seminaritöö 1950) jälgib peamiselt sotsiaalsete vahekordade ja psühholoogia töepärasust Liivi juttudes. Kontkar jõuab järeldusele, et Liivi realism, mis ilmneb peamiselt rahvaelukujutuses, ei ole võitlev ega näita selget teed tulevikku¹. Ka K. Taev on Liivi kirjanduslikku meetodit puudutanud proosa ühenduses, pidades Liivi jutte kompositsioonseiks romantismi ja realismi vahel².

Peale EK(b)P KK VIII pleenumit 1950.a., kus paljastati kodanlikud natsionalistid ja kõrvaldati nad eesti kultuuripärandi "ümberhindamise" juurest, muutub suhtumine Liivisse radikaalselt. E. Sõgel iseloomustab Liivi kui kirjanikku-realisti, kes kuulub meie rahvusliku kultuuri progressiivsesse ossa³; A. Vassar näitab, et kirjanik, põlvnedes kehvtalurahva hulgast, toetas selle demokraatlikke püüdeid⁴. Näidatakse Liivi suhteid vene progressiivse kirjandusega⁵.

Eriti suurt huvi tõusu Liivi vastu on märgata kõige viimasel ajal. Seoses Liivi käsikirjade omendamiselega ENSV Teaduste Akadee-

-
- 1 A. Kontkar, Realism ja romantism Juhan Liivi proosas. Käsikiri Tartu RÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris, lk. 61.
 - 2 K. Taev, "Eesti kirjandusloo periodiseerimisest". Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Teaduslik sessioon 23.-29. aprillini 1947, lk. 86.
 - 3 Endel Sõgel, "Rahvalikust ja rahvavestast kirjandusest". Nõukogude Kool 1951, nr. 6, lk. 287.
 - 4 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1952, lk. 213.
 - 5 A. Vinkel, "Juhan Liivi suhted vene kirjandusega". Edasi nr. 51, 2.III 1951. E. Säärits ja A. Sokolov, A.N. Gogol ja eesti kirjandus". Rahva Hääli nr. 54, 4.III 1952.

mia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi poolt on uurija-tele ja üldsusele kättesaadavaks tehtud Liivi käsikirjaline pärand. Selle lähem uurimine näitab, et Liivi senised väljaandjad - dekadendid ja kodanlikud natsionalistid - on Liivi loomingusse, eriti lüürika osas, suhtunud omavoliliselt, kitsalt oma esteetiliste ja ideoloogiliste huvide seisukohalt, jättes avaldamata ühiskonnakriitilist luulet ning rikkudes originaalset teksti¹. Sellise olukorra likvideerimiseks on avaldatud näiteid Liivi käsikirjalistest materjalidest² ja meie avalikkus on tungivalt nõudnud Liivi teoste väljaandmist, kus oleks rahvale kättesaadavaks tehtud Liivi tõelise loomingu paremik³.

ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi poolt väljaantud "Eesti kirjanduse ajaloo"⁴ ja luuletaja 40. surmapäeva puhul ilmunud P. Rummo, H. Puhveli ja A. Vinkli artiklites⁵ näidatakse, et Liiv oli töötava rahva kirjanik, kes igasugust rõhumist vihkeva humanisti ja demokraadina armastas sügavalt oma isamaad ja selle lihtsaid inimesi, kehvikuid. Vastupidi aastaid kestnud ükskõiksusele Liivi patriootilise lüürika suhtes tõstavad P. Rummo ja H. Puhvel Liivi värsiloomingu tundesügavaima ja meisterlikema osena esile ta isamaaluu-
le. Ühtlasi paljastab P. Rummo kodanluse ja kodanliku kirjandusteaduse katsed rakendada Liivi looming oma reaktsioonilise poliitika õigustamise teenistusse. Kuid, jätkab

-
- 1 A. Vinkel, "Juhan Liiv käsikirjade valgusel". Lng. nr. 11, 1953, lk. 1323-1327.
 - 2 Lng. nr. 11, 1953, lk. 1318-1322. Edasi nr. 151, 1. XII 1953.
 - 3 H. Puhvel, "Miks on unustatud Juhan Liiv?" Edasi nr. 145, 22. XI 1953. P. Rummo, "Juhan Liiv". Rahva Hääli nr. 283, 1. XII 1953. O. Jõgi, "Looming" 1953. aasta teisel poolel". Sirp ja Vasar nr. 7, 12. II 1954.
 - 4 A. Vinkel, "Juhan Liiv". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Eesti kirjanduse ajalugu III. Opik keskkooli X klassile. Toimetanud E. Sõgel. Tallinn, 1953, lk. 38-55.
 - 5 P. Rummo, "Juhan Liiv". Rahva Hääli nr. 283, 1. XII 1953. H. Puhvel, "Märkmeid Juhan Liivi luulest". Nõukogude Õpetaja nr. 48, 28. XI 1953. A. Vinkel, "Juhan Liiv". Edasi nr. 151, 1. XII 1953. A. Vinkel, "Juhan Liivi loomingu kunstimeisterlikkus". Sirp ja Vasar nr. 48, 27. XI 1953.

P. Rummo, need Liivi loomingu rahvalikku olemust moonutavad tõlgendused ei tohi mõjustada Liivi isamaaluule hindamist meie ühiskonnas: kõik katsed Liivi patricotiline lüürika üle parda heita seepärast, et seda on kunagi kasutanud kodanlikud natsionalistid, kujutavad endast vulgariseeritud suhtumist kultuuripärändisse¹.

Liivi loomingumeetodit iseloomustades märgib H. Puhvel ta proosa tähtsust realismi võidulepääsuks eesti kirjanduses. Eriti tuleb aga tähele panna Puhveli vaateid Liivi lüürika kohta, mille realistlikkuse suhtes esines kõige rohkem lahkuminevaid ja ebakindlaid vaateid: "Mis aga Liivi kõige ilmekamalt kaassegsete poeetide hulgast esile tõstab, on ta luuletuste realism, tundeheitsus ja -sügavus"².

Liivi käsitlemise senisele ajaloolle tagasi vaadates näeme, kuidas meie suure luuletaja põhiliselt demokraatlik ja rahvalik looming on välja kannatanud kõik reaktsionääride, dekadentide ja formalistide moonutamis- ja väärtõlgenduskatsed, ja mitte ainult välja kannatanud, vaid laiad lugejaringid on üha enam ja sügavamini õppinud tundma ning armastama oma rahva suure poja loomingut. Ühtlasi on hakatud järjest rohkem nägema tema juttude ja luuletuste realistlikku põhiolemust. Liivi loomingu rahvaliku ning realistliku iseloomuväljaselgitamisel tähendavad nõukogude aja käsitleused uue perioodi algust, kus eriti viimasel ajal on lõplikult vabanatud varem esinenud kartlikkusest klassikute hindamisel.

Ometi pole mõnerealiste seisukohavõttude või tähtpäeva-

1 P. Rummo. "Juhan Liiv" Rahva Hääl nr. 283, 1.XII 1953.

2 H. Puhvel, "Märkmeid Juhan Liivi luulest". Nõukogude Õpetaja nr. 48, 28.XI 1953.

kirjutistega Liivi toodangu ideelised ja kunstilised rikkused lõpuni avatud ega tema loomingumetodi ning selle evolutsiooni küsimus tühjendavalt käsitletud. Kui veel arvestada seda huvi, mis on tekkinud üleliidulises ulatuses kirjandusteoreetiliste, nende hulgas loomingumetodiliste küsimuste vastu, peaks alljärgnev üksikasjalikum Liivi loomingu vaatlus meetodi seisukohalt olema kõigiti õigustatud ning tarvilik.

III peatükk.

JUHAN LIIVI MAAILMAVAADE^(king) KIRJANDUSLIKUD SEISU-
KOHAD JA NENDE ARENEMINE.

Juhan Liiv (1864 - 1913) kuulub nende eesti kirjenike hulka, kes alustasid loomingulist tegevust möödunud sajandi 80-ndatel aastatel, s.o. ajal, kus kapitalistliku arenemise tulemusena süvenes maal talurahva kihinemine, linnas aga tugevnes kodanlus ning kasvas kiiresti tööstusproletariaat.

Riigipoliitiliselt oli see tsaar Aleksander III reaktsiooniaeg, mille üheks avaldusvormiks oli rahvavaenulik venestuspoliitika piirimaadel, keasa arvatud Eesti ala. Ometi andsid 1880-ndatel aastatel Baltimaadel reaktsioonilistel eesmärkidel teostatud reformid oma kodanliku iseloomu tõttu teatavaid positiivseid tagajärgi balti erikorra murdmise ja vene progressiivse kultuuri levitamise seisukohalt¹.

Uhtlasi langes Juhan Liivi kirjandusliku tegevuse algus kokku rahvusliku liikumise kriisiga, mis algas peale C.R. Jakobsoni surma 1882.a.² ja mis oli tingitud klassivastuolude teravnemisest; tollal hakkas eesti kodanlus, isoleerunud rahvahulkadest, ~~Aakka~~ töötama masside tõeliste huvide vastu. Oma maailmavaate põhikontseptsioonid omandas Liiv aga rahvusliku liikumise demokraatliku

1 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Eesti aja-
lugu, lk. 205.

2 samas, lk. 205. Vrd. G. Naan, "Eesrindliku ühiskondliku ja filosoofilise mõtte ajaloost Eestis". Eesti Bolševik 1951, nr. 18, lk. 27.

suuna juhi C.R. Jakobsoni tegevuse kõige intensiivsemal perioodil.

Juhan Liiv põlvneb Põhja-Tartumaalt Kodavere kihelkonnast (praegusest Kallaste rajoonist) Alatskivilt, kus kapitalismi arenemine oli nähtavasti aeglasem muude Lõuna-Eesti osadega võrreldes, sest Alatskivi vallas langes talude päriksostmise suurim hooaeg 20. sajandi algusele (1903.a.)¹.

Ka Juhan Liiv sündis 18. (uue kal. järgi 30.) aprillil 1864.a. veel Alatskivi mõisa kvoodimaal (Riidmal) kandimehe pojana, kuid kirjaniku isa Benjamin Liiv võitles raharendile pääsemise eest ja võitis: mõisnik ajas ta küll endiselt kohalt minema, andis aga asemele raharenditalu lähedases Rupsi külas. Selles mõisa ääremaadest eraldatud Oja talus oli lasterikka perekonna elu väga vaevaline, mistõttu Liivi vanemad jäid lõpuni kehvik-talupeegade hulka. Tulevane kirjanik sai seega lapsest saadik tunda majanduslikku kitsikust, millest ta terve oma elu jooksul ei vabanenud. Juhan Liivi vanemad olid hernhuutlased, kuid ei loobunud oma röömsast meeleleadist ja rahvalikust kõneviisist. Haiglasele ning üksindusse kalduvale lapsele pakkus kõige suuremaid rõõmuhetki kodukoha vahelduv maastik.

Kodavere kihelkonnakoolis, kus Liiv peale Naelavere külakooli lõpetamist õppis ^{kaastail} 1879-1881 ja 1883-84, kasvas tulevane kirjanik sisse kaasaegsesse poliitilisse ellu: temast saab rahvusliku liikumise demokraatliku suuna pooldaja, mida tõendavad Liivi ja ta koolikaaslaste Fr. Kärneri satiirilise väljaastumine ajekirjanduses konservatiiv-klerikaalse suuna häälekandja "Esti Postimees" tolle-

1 Tartumaa (Eesti I), Tartu, 1925, lk. 195.

aegse toimetaja A. Grenzsteini vastu (nn. "baltlaste Piirikivi" lugu¹), Liivi osavõtt õpilaste demonstratiivsest protesteerimisest pastor Vossi juures koolijuhataja vallandamise puhul ja väljastumine saksa keele vastu koolis.

Ka Väike-Maarjas veedetud aasta (1882-1883), kus Juhan Liiv aendas oma haiget venda Jakobit kooliõpetajana ja vallakirjutajana, andis kihelkonnakoolis omandatud orientatsioonile tuge ja selgust, sest Väike-Maarja eesti organisatsioonide eesotsas olid demokraatliku suuna pooldajad. C.R. Jakobson kujunes Liivile ideaaliks² ja ta programm sai kirjaniku maailmavaate aluseks. Jakobsoni surm kohe peale Juhan Liivi Väike-Maarja Triigi-Avispeale jõudmist rebas teda niivõrd, et noormees nuttis meeleheitel nagu laps: "Mis saab nüüd meist ja meie rahvast? ... Küll võivad sakslased *niid* röömustada..."³. Jakobsoni kohta on Liiv kirjutanud veel paarkümend aastat hiljem heldimusest kentud luuletusi ja miniatuure⁴.

Demokraatide-valgustajate ideestikust kuulub Liivi maailmavaatesse vaen feodalismi, balti-saksa aadli ja selle eesõiguste vastu. Nii kirjutab Liiv 1889.a. "Sakalas" balti aadli kõrkusest, ta privilegeeritud asendist minevikus ja selle restaureerimisigatsustest Liivi kaasajal⁵. Veel 1910.a. paiku kirjutab Liiv, et "saksa häbematus ei leia teist ajaloo", et "Saksa madu oma keelt meie järele välja sirutab"⁶. Nagu valgustajatele, on ka Liivile omane

1 KT I, lk. 16, 20, 32 jj., 90 jj.

2 Jakob Liiv, Elu ja mälestusi, Tartu, 1936, lk. 92.

3 Jakob Liiv, samas, lk. 93.

4 Luuletused "Lõõn selle lahti" ja "Tema tõi päikese". ET VIII, lk. 58-59. Miniatuur "Mina austan Jakobsoni". KT VII, lk. 32.

5 /J.Lii/v, "Pilk mineviku, oleviku ja tuleviku peale". Sakala nr. 30, 4. VIII 1889.

6 "Katerina II". Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 2:24, 14.

demokraatlike vabaduste, omavalitsuse, eriti aga hariduse nõue, kuid samuti on talle iseloomulik ka valgustajate piiratus, mida iseloomustas Lenin kirjutises "Millisest pärandist me loobume?"¹. Alamal näeme selle piiratuse avaldumist eriti jutustuses "Vari".

Liivi arenemine haritlasena ja kirjanikuna toimub siiski üsna aeglaselt. Selle põhjusena rõhutab Liiv ise kõigepealt oma majanduslikku küündimatust²; kirjanik olevat ka suusõnal tavatsenud väita, et temast oleks saanud suur kunstnik /alguses tahtis ta saada klaverimängijaks/, aga vaesuse tõttu polevat see võimalik olnud³. Teiseks asetab varakult katkenud kooliharidus Liivi kibedale auto-didakti teele, kes poolharitlasena tundis ennast tarbetu inimesena⁴. Seadnud endale kõrged ideaalid, polnud kirjaniku tahtejõud sealjuures küllalt tugev ega püsiv. Praktilises elus oli ta saamatu. Seetõttu kujuneb Liivi noormehe-ee ellusuhtumine traagilis-romantiliseks. Seda tõendavad ka ta 1880-ndaist aastaist säilinud kirjad. Ta asetab ennast seal melanhooliselt vastakuti "kurja /maa-/ilmaga", nimetab ennast unistajaks, selle "sõna suuremas tähenduses", pessimistiks läbi ja läbi, õnnetuks, keda enam miski ei suuda lohutada, inimeseks, kelle rahu igavesti kadunud ning kelle kannatus varsti hauas kustub. Kirjaniku enese sõnade järgi liigub ta ringi - "naerul nägu/, /elust väsinud kurb süda rinnas"⁵. Olgu- gi et niisugusteks meeleoludeks oli reaalseid põhjusi /vaesus, haigus/, on siin teiselt poolt tegemist ilmselt romantilise kannataja poosi taotlemisega, proosalise "elu" ja "luule" (resp. ideaalide) tahtliku vastandamisega. Selle ellusuhtumise jälgi leiame ka Liivi mitmeti autobiograafilise jutustuse "Vari" lehekülgedelt.

1 V.I.Lenin, Teosed, 2.kd., Tallinn, 1949, lk.453.

2 Juhan Liiv - D.Liivile 26.I 1883: TA KM Juhan Liiv 1:4,1. Juhan Liiv - L.Goldingule 5.XI 1886: TA KM Juhan Liiv 1:3,7.

3 Joosep Danieli p.Liivi teateil.

4 Juhan Liiv - J.Jõgeverile 18.IX 1889: TA KM ERM Kirjad 1:9. Vrd. J. Liiv, "Õige koha pääl". Olevik nr.23, 8.VI 1892.

5 Juhan Liiv - L. Goldingule 30.IV 1890. TA KM Juhan Liiv 1:3,37.

Oma tujukuse ja pilkelise teravmeelsuse tõttu tekkis Liivil kaasanimestega arusaamatusi. Liisa Goldingut, keda ta nimetab ainsaks valguseks oma "tumedas - võib olla lühikese elu tee pääl"¹, piinab ta kahtluste ja torkivate truudusetuse-etteheidetega. Abielumise eeltingimuseks seab ta väikekodanlikult majandusliku jõukuse, mida loodab saavutada oma ajalehe asutamisega. Nagu teame, ei teosta ta üht ega teist.

Tegelikult suutis Liiv ennast tarbetu inimese seisukorrast mõnevõrra päästa tolleaegsele eesti kirjanikule tavalise "ajalehe abi" ametiga. 1885.a. töötas ta lühemat aega J. Järve "Virulase" toimetuses, kohtudes seal esmakordselt Ed. Vildega, kuid tollal ei tulnud ta nähtavasti toime ajakirjaniku ülesannetega. Selleks on ta aga võimeline paar-kolm aastat hiljem, kus ta teeb üksinda ära peaaegu kogu J. Peedi "Sakala" toimetuse- ja talitusetöö (1888-1889).

Liiv asus avaliku elu valgustaja kohale küllalt keerukes ühiskondlik-poliitilises situatsioonis. Oli alanud rahvusliku liikumise kriis, toimusid 1880-ndate aastate reformid. Kõik see tõi poliitilisse ellu segasust ja ebakindlust. Ometi hakkasid teravnevas klassivõitluses rahvehulkadest irduva eesti kodanliku ladviku maailma-vaatäised suunad teatavat ilmet võtma, ühed kodanluse ideoloogid hakkasid levitama rahvuslikku pessimismi /A. Grenzstein/ või naeruvääristasid rahvusliku liikumise aja ideaale kulakute majanduslike huvide kasuks /J. Jõgever/. Teised asusid tsarismi 1880-ndate aastate venestuspoliitika ülistamise teele /J. Kõrv/. Kolmandad lobisesid "rahvuslikust iseolemisest", "rahvusterviklusest" ja "rahva huvidest", kuid kasutasid seda loosungit ainult kodanluse huvides

1 Juhan Liiv - L. Goldingule 8.XII 1890 : TA KM Juhan Liiv 1:3,51.

/"Postimees"/. Kõigi eri suundade ning nende häälekandjate vahel käis kibe, kuid tühine sulesõda, sest kodanlus ei saanud tollal enam olla rahvahulkade juhiks, kelleks oli kujunemas proletariaat.

Juhan Liiv ei liitunud järgitult ühegi suunaga. Selgepiirilisel on ta opositsioonis ülal iseloomustatud esimese ja teise vooluga. Nii lõpetab ta 1887a. kaastöö J. Kõrvi "Valgusele", mida hiljem nimetab kõige suuremaks Jakobsoni pildi tumestajaks¹. 1888. a. poleemikas ajakirjaga "Oma Maa" paljastab Liiv Jõgeveri rahvuslikku nihilismi, rõhutades rahvusliku liikumise suurt tähtsust eesti rahva arenemises².

Muidugi ei suutnud ka Liiv toimetaja kohale asudes oma maailmavaatelise piiratuse tõttu anda programmi, mis oleks saanud olla kujunenud vastuolude lahendamise aluseks, kuigi ta tuli "Sakala" juurde kavatsusega leht Jakobsoni²egsele positsioonile tõsta. Antud konkreetsetes olusuhetes ei leidnud Liivi kokkuleppe- lised loosungid, mis kutsusid ajalehti ja parteisid ühinema tööks "seitside ja isemaa põllul" ning propageerisid vaimuvalguse levitamist, mingisugust märgatavat vastukaja.

Üldpoliitilistes küsimustes sõna võttes näitas Liiv õigesti, et sõdades laastatud Eestimaa on Vene riigi koosseisus toibunud³. 1880-ndate aastate kodanlikes reformides näeb ta järjekordset sammu balti erikorra murdmiseks. Nagu Jakobson, ei näita ka Liiv tsarismi rahvavaenulikkude olemust, vaid vastupidi kirjutab, nagu oleks Aleksander III-ga uus päike Venemaale tõusnud, nagu hoolitseksid "riigi valitsejad" "ühel viisil kõige oma alamate eest"⁴. Ometi ei tule, nagu otsekohe näeme, niisuguseid truualamlikke

1 "Udus..." Käsitöö: TA KM Juhan Liiv 2:17,8.

2 /J. Liiv, "Oma Maa katsub ..." Sakala nr. 25, 23.VI 1888.

3 Sakala nr. 30, 4.VIII 1889.

4 Sakala nr. 23, 17.VI 1889.

fraase pidada Liivi sisimate veendumuste väljenduseks, vaid need tulenevad ühelt poolt tolle aja kodanliku ajakirjanduse "traditsioonide" jäljendamisest, teiselt poolt aga "Sakala" väljaandja Peedi diktaadist. Viimast tõendavad Liivi korduvad kaebed Liisa Goldingule vastuoludest Peediga lehe suuna küsimuses¹.

Nimelt oli Juhan Liiv - vastupidi oma varajasematele naiivsetele seisukohtadele - juba 1887.a. hakanud nähtavasti peamiselt vend Jakobi mõjustusel² läbi nägema 1880-ndate aastate reformide reaktsioonilist külge; ta hakkas mõistma, et "tsaari-Venemaa oli rahvaste vangla"³. Ta mõistab nõrdimusega hukka eesti kodanluse "juhid", kes läksid üle tsaristliku reaktsiooni teenistusse. Nii on 1887.a. lõpul "Meelejahutajas" avaldatud allegooriline luuletus "Araandja" suunatud J. Kõrvi vastu⁴. Paberi laadi ja mitmete sisuliste motiivide põhjal kuulub suure tõenäosusega 1887.aastasse ka Liivi 10/11.augustiga (ilma aastanumbrita) dateeritud kiri Liisa Goldingule, kus ta taunib rahvuslikke reetureid, rõhutab oma iha kadumise märgiga tähistatud õnnetu isamaa ja ilusa keele kasuks töötada ning hüüab: "Ei, ei. See ei tohi nõnda olla, ei ial ei tohi see ilus südamlik rahvakene kaduda"⁵. 1890.a. lõpul tsiteerib kirjanik - nüüd juba Grenzsteini "Oleviku" toimetuse liikmena - kirjas L. Goldingule pessimistlikult A. Haava sõnu: "Ei uskuda ma enam jaks, ei loota midagi" ja räägib kannatustest,

-
- 1 Juhan Liiv - L. Goldingule 19.II 1888: TA KM Juhan Liiv 1:3, 15.
Juhan Liiv - L. Goldingule 8.IV 1888: TA KM Juhan Liiv 1:3, 16.
Juhan Liiv - L. Goldingule 26.IV 1888: TA KM Juhan Liiv 1:3, 18.
 - 2 Jakob Liiv, Elu ja mälestusi, lk. 137 jj.
 - 3 ÜK(b)P ajalugu. Ühikursus Tallinn, 1952, lk. 6.
 - 4 Jakob Liiv, Elu ja mälestusi, lk. 137 jj.
 - 5 Juhan Liiv - L. Goldingule 10/11 VII /1887?/: TA KM
Juhan Liiv 1:3, 111.

"mis vahest rahva pojad mõnel ajal peavad karmatama"¹. Siitpeale suhtub ta täiesti eitavalt tsaristlikku vähemusrahvaste-poliitikasse ja ta mõtiskluste kesksemaks probleemiks kujuneb eesti rahvuse säilimise küsimus. Selle küsimuse käsitlemises ületab ta kiiresti 1890-ndate aastate alguse pessimismi, samuti kajastub ta loominguks ainult ajutiselt eesti kodanluse liiduotsimine balti mõisnikega /"Vari"/. Liivi hilisemaist käsikirjadest selgub, et ta peab paljurahvuselise riigi kooselu tingimuseks sõbralikke, usaldavaid suhteid ning võrdõigusslikkust eri rahvuste vahel. Paljastades eesti kodanluse rahvuslikku reetmist nii saksa kui vene suunas, ütleb ta ühes käsikirjas: "Meie vaatame, kuida meid kahes tules küpsetatakse ja kuida Saksa madu oma keelt meie järele välja sirutab. Ja Slaavi rahvaga on minul kaastundmus. Vägev, sügav"².

Siit näeme, et Liivi vaen Vene isevalitsuse, selle ideoloogia ning ta kohaliku agentuuri vastu ei takista kirjanikku hindamast vene rahvast ja ta kultuuri. Viimast täiendavad ka Liivi suhted vene kirjandusega.

Sealjuures ei mõistnud Liiv, et tsarism polnud ^{ainult} väikerahvaste rõhuja, vaid kõigi Venemaa rahvaste, kaasa arvatud suure vene rahva hirmsaim vaenlane. Teiseks ei suutnud haige kirjanik näha vene töötavates hulkades eesti rahva võitluskaaslast tsarismi vastu. Liiv haigestus ja surigi selleks liiga vara, et tutvuda bolševistliku rahvuspoliitikaga, mis vabastas Venemaa rahvad tsarismi vanglast.

Liivi ühiskomapiildi ühekülgsus oli tingitud asjaolust, et ta ei käsitleanud ühiskonda materialistlikult, ei omistanud põhilist

1 Juhan Liiv - L. Goldingule 8.XII 1890: TA KM Juhan Liiv 1:3,51.

2 "Katarina II". Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 2:24,14.

tähtsust klassivõitlusele.

Liivi ühiskondlik-poliitiliste vaadete arenemises on küllalt suur tähtsus Tartu perioodil, kus ta vastupidi senisele maa- ja väikelima-keskkomale sattus laiemale silmaringiga inimeste hulka. Liivi tegelikkuse-suhte kainenemist ning realistlikus suunas süvenemist näitavad juba ta tolle perioodi kirjed. Kuid ka ta aja- ja ilukirjanduslik tegevus tõestab seda. Nii ei kirjuta Liiv "Olevikus" enam üleskutseid ühisele tööle ega rutta oma tsaaritruudust kuulutama, vaid hoolitseb lehe ilukirjandusliku osa eest, millele lisaks puudutab mõningaid kultuuriküsimusi. Teiseks osutab Liivi selle perioodi looming suurt demokratiseerumisprotsessi: kui ta eelnevail aastail kirjutas idealiseerivas toonis eesti mõisnikest ja väikekodenluse jõudeelust, siis 1890-ndail aastail hakkab ta näitama kehvikku, tööinimese elu raskusi, asub võitlema realismi eest kirjanduses.

1894.a. põeb Liiv läbi katatootia, mis häviteb ta vaimse tervise, kustutab lõplikult ta lootused saavutada oma elueesmärki ning muudab suuresti ta sotsiaalset seisundit. Siitpeale elab luuletaja vaimuhaigena vaheldumisi oma vanemate, sugulaste ja tuttavate juures, olles oma sotsiaalselt positsioonilt langenud kogukonna toetust saavate vallavaeste hulka. Vastavalt oma keskkomale hakkab ta ellu suhtuma kehvrähva, eriti kehttalupoja seisukohalt, kes maapuuduse, majanduskriisi ja järjest süveneva diferentseerumisprotsessi tingimustes laostus ja hirmuga tulevikule vastu vaatas. See murrang süvendas Liivi haiguseelses loomingus arenenud tendentsi vaadelda elu väikese, vaese inimese seisukohalt. Kasvab ta loomingu humanistlik-ühiskonnakriitiline laad: ta näitab jõuka kihi "kullaorjust", südameetust, omakasupüüd-

likkust, kõikjal lakkavat korrupsiooni, valgustab palgeliste ja muude vaeste inimeste eksploateerimist ning viletsust, paljastab rahvusvahelist imperialismi ja koloniaalpoliitikat. Kerjus, sulane, ukse taha jäetu, vabadik või lootusetu vaimuhaige - autor ise - on nüüd ta luuletuste peaobjektiks.

Selles peitub Liivi II perioodi (1894-1913) loomingu demokraatlik aluspõhi.

Teiselt poolt oli Liiv ikkagi nõdrameelne, kellel polnud enam vaimseid jõude tungida uutesse nähtustesse kaasaegses poliitilises võitluses, mida ta kahtlemata tundis ainult sporaadiliselt ja kaudselt. Selle asemel et tunnetada tegelikkuse seaduspärasusi, vaevastid teda mitmesugused hallutsinatsioonid ja muud reaalsete vahekordadega vastuolus olevad ebaloogilised seosed. Ta patoloogiline mõttekujutus toitus sageli haigusärselise ajast pärinevaist seisukohtadest ja assotsiatsioonidest. Leidmata oma kodanikuideaali vastuolulises kaasajas, pöördus ta mineviku poole. Nii mõtleb ta heldinult tagasi rahvusliku liikumise aja entusiastlikule ideelisusele, "ärgeanud vallakooliõpetajatele" ja eeskujulikule, kõrgelt kõlbelisele talumehele, kes suurte jõupingutustega on oma koha päriseks ostnud ning haridust hinnates oma lapsed ülikooli saatnud¹.

Kahekümne sajandi iseloomulikesse nähtustesse, nagu klassivõitlus, töölisliikumine ja marksism, ei suuda aga vaimuhaige kirjanik, kelle maailmavaates ikka edasi domineerivad rahvuslikud kvaliteedid (ühes oma luuletuses resümeerib Liiv: "Minu erakond

1 "Kui ma eesti rahvusliku mõtte pääle mõtlen" /KT VII, lk. 25-26/.
"Sellest eeskujulikust talupojast" /KT VII, lk. 32-34/, "Mina austan Jakobsoni" /KT VII, lk. 32/ jt.

on eesti keel"¹), enam tungida. On tõenäoline, et Liivi (töö)lisküsimust käsitlevate artiklikatsete² ja luuletuste³ ideelisele suunale on mõju avaldanud ka see asjaolu, et kirjanik saatis neid reaktsioonilise "Postimehe" toimetusele, kes püüdis luuletaja toetamise ühenduses teda ka avaldamisvõimalustega "abistada".

Seega iseloomustab Liivi hilisemat maailmavaadet ühelt poolt ~~poolt~~ terav kriitika tolle aja valitsevate pahede pihta, teiselt poolt aga pöördumine mineviku poole ideaalide otsimiseks, s.o. tegelikkuse-suhe, mida Lenin romantilist majandusteadust iseloomustades nimetas kapitalismi sentimentaalseks kriitikaks, kus kapitalismi vastuolusid moraalselt eitades pöörduetakse kaasaegse ühiskondliku protsessi seaduspärasuste uurimise asemel mineviku tootmissuhte (patriarhaalne põllumajandus ja primitiivne käsitöö) poole, kusjuures tolle aja väiketootmist idealiseeritakse⁴.

Et luuletaja ei näe jõude, mis võiksid ühiskonna arengu viia tema poolt ihaldatud teele, siis jääb talle üle pahasid paljastada ning neid hukka mõista, et inimesi moraalselt kasvatada, nende südametumistust äratada", jääb kogu oma skepsise juures üle unistada, et valgus kunagi võidab, et saabub hommik, "millal enam hunt ei kisu", "millal häbiasi pole Eesti au"⁵.

Et meil säilis sajandite vahetusel ikka veel feodalismi jäänu-
seid, näib Liiv ka oma elu lõpuosas ajuti siiralt uskuvat, et kodanlik demokraatia suudab kindlustada kogu rahva heaolu. Nii leiame ta käsikirjadest märkuse: "Demokraat tahab nälga ära kaotada,

1 "Minu erakoni". KT VIII, lk. 59.

2 "Mis pöörast sa kõik oled läbi elanud, kodumaa". Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 2:10.

3 "Kes kapitalis nägid veenlasi". Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:8, 44-45.

4 V.I. Lenin, "Majandusliku romantismi iseloomustamiseks". Teosed, 2. kd. Tallim, 1949, lk. 140, 179 jj.

5 Luuletus "Üks hommik tuleb". KT VIII, lk. 53.

aristokraat nälga enesele töösse panna; demokraat näljasele leiba anda, aristokraat leiba käest ära võtta. Sest nälg ainult täidab tema kukrut"¹.

Seega oli Liivi maailmavaate aluseks aja jooksul järjest süvenev omakasupüüdmatu demokratism, humanism ja valgustus. Ta vaadete sotsiaalseks baasiks oli kehviktalupoegkond ja sealt samast võrsunud vaene intelligents. Need kvaliteedid kindlustavad, et Liivi looming kuulub meie kirjanduspärandi progressiivsesse ossa.

Liivi poliitilised vaated on tihedas seoses ta filosoofiliste seisukohtadega. Ka siin on kirjanik idealistlik-ratsionalistlikul positsioonil, kusjuures ta vaadetes toimub selgesti märgatav arenemine skeptitsismi suunas. Ontoloogias on Liiv materialismi ja idealismi lepitada püüdval deistlikul vaatekohal². Ta naeruvääristab usulisi kombeid³, taunib kristlikku kurjale mittevastupanemise õpetust⁴ ja avaldab elu lõpul ateistlikke vaateid⁵.

Liivi käsitus loodusest, mida ta näeb alatise muutumise, liikumise, võitluse seisukorras, viitab dialektilisele mõtlemisviisile, kuid kirjanik ei rakenda seda ühiskonna käsitlemisel.

Tunnetusteoorias rõhutab Liiv ratsionalistina mõistuse tähtsust petlike meeleandmete kontrollimiseks, kuid suhtub skeptiliselt maailma lõplikku tunnetamisse. Tööprobleemi ühenduses näitab ta samuti üldkehtivate väärtuste ja põhimõtete relatiivsust.

Loova printsiibina tõstab Liiv inimeses ja ühiskonnas esile tundmuse: mõistus üksinda on kuiv ja viljatu, alles tundmus annab

1 Käsikiri: TA KM 3:4, 31.

2 Vrd. Luuletus "Idealismuse ja materialismuse". Eesti "ostimehe Öhtused Kõned nr. 18; 1904, lk. 106.

3 Juhan Liiv - L. Goldingule 8.IV 1888: TA KM Juhan Liiv 1:3, 16.

4 Luuletus "Vaenlasele": TA KM EKIA Kurrik 8:2, 8.

5 Karl Liiv, "Juhan Liivi viimased eluastad". Päevaleht nr. 14, 17.I 1921.

harmoonia ja hoo elus.

Ühiskonnaõpetuses ja eetikas nõuab Liiv hariduse levitamist ja on, eriti oma loominguga algaastatel, veendunud, et vaim /-õiglus, headus/ võidab, olgugi pimedus visa taganema. Hiljem, nähes kodanliku ühiskonna kasvavaid pahesid ja vastuolusid, muutub ta siingi skeptilisemaks ja avaldab kohati mõtteid, et inimese loomus on põhiliselt muutumatu.

Ometi jätkab luuletaja võitlust valgustuse eest; ta looming on ideestatud autori inimideaali kõrgete nõuete vaimus, kuhu kuuluvad õiglus, ausus, humanismus, kõrge ideelisus, tööarmastus, kutse võitlusele ja tööle. Nii kirjutab Liiv: "Raske on elu laenetes mõnel rübeleda... Oh oleme siis auusad, oleme mehed! Tarvis on tingimata auus, kaljuauus seisukoht!"¹. Nendeski vaadetes võime märgata kirjaniku kodanliku piiratuse elemente: ta ei küsi, kes (ja kelle või mille suhtes) on kaasaegses ühiskonnas õiglane, ta ülistab tööd üldse, nägemata palgatöö eksploateerivat olemust.

Kuid teiselt poolt pole Liivi alturistlik-humanistlikul eetikal midagi ühist ei noor-eestlaste individualismi ega ka kulakutele toetava eduerakonna maskeeritud oportunisti ning mammonajahiga. Seega on noor-eestlaste puuded Liivi oma vaimseks eelkäijaks tembeldada täiesti meelevaldsed.

Eelnenust selgub, et Liivi maailmavaate aluseks oli demokraatlik idealism, mis kirjaniku tihedate sidemete tõttu maa-elanikkonna kehvema osaga oli talupoeglikku laadi; seoses tolle aja konkreetse sotsiaalse olustikuga ja kirjaniku elukäiguga oli selles tunduvald väikekondaliku piiratuse elemente. Liivi maailma-

1 "Taevaissa kaitse sa omaksed ja isamaa!" Käsikiri: TA KM
Juhan Liiv 2 : 3,12.

vaade tegi tema varajasest haigestumisest ja seisukohtade stabiilsusest hoolimata läbi olulise süvenemise. Kuigi kirjanik ei jõua feodalismi jäänuste ja tsaristliku reaktsiooni surve olukorras kodanliku ühiskonna täieliku eitamiseni, hakkab ta järjest enam nägema kaasaegse ühiskonna vastuolusid, väikese inimese kannatusi, hakkab kritiseerima nende vastuolude ja kannatuste põhjustajaid.

Liivi maailmavaate põhikontseptsioonid kuuluvad nende tegurite hulka, mis määrasid tema kirjandusliku tegevuse suuna, ta loomingu sisu ja vormigi. See tõttu võime peale Liivi ühiskondlik-filosoofiliste vaadete analüüsi asuda ta kirjanduslike seisukohtade juurde, kus meid huvitab ennekõike kirjaniku suhtumine realismisse ja romantismisse.

Nagu ühiskondlikul elal, nii hindab Liiv ka ilukirjanduses kõrgelt 1860-80-ndate aastate demokraatliku suuna autoreid - Kreutzwaldi, Koidulat, Jakobsoni, Vesket, Kunderit. Ka kasutab ta oma kirjandusliku tegevuse esimestel aastatel rahvusliku liikumise aja ideid ja vormilisi traditsioone, nagu tegid seda paljud teised, tänapäevale täiesti tundmatud värsisepad. See luule ei kajastanud rahvahulkade toleaegeid elulisi huvisid, vaid oli rahvusliku liikumise aja temaatika ja vanade fraaside epigooniline ning eluka^uge jäljendamine uues, muutunud ühiskondlikus olustikus, samuti nagu toleaeagne jutukirjandus teenis ideelageda väikekodanluse nalja- ja seiklusjutu ihasid.

Liivile ei läinud vaja pikka aega, et taibata oma aja kirjanduse madalseisu. Kui ta 1887.a. augustis veel arvas, et meil valit-

ses tollal laulukevad¹, siis sama aasta oktoobris leiab ta, "et Eesti kirjanduse käekäik on kängus"². Ta kritiseerib eesti kirjanike eluvõõrust ja upsakust, kriitika nõrkust ja kirjastajate äritegemist seiklus- ja rõõvliilugudega. Liivi ettepanekud kirjanduselu parandamiseks on esialgu peamiselt majanduslikorganisatoorsest laadi; vastavalt oma maailmavaatelsele ja kirjanduslikule arenemisele ei näe ta veel uusi ainealasid ega uut meetodit. Vastupidi, ta suhtub veenulikult Ed. Vildesse³, kes võitles juba 80-ndail aastail romantilise meetodi vastu ja - kuigi pealiskaudselt ja ebajärjekindlalt - oli hakenud paljastama oma aja ühiskonda. Lähtudes kirjaniku kui rahva valgustaja kõrge kutsumuse positsioonilt, nimetab Liiv Vilde "Virulase"-aegseid teoseid, mille hulgas oli ka rida jantlikke naljajutte, liiderlikeks, sopakirjanduseks. Just see positiivse ideaali puudumine mõneski Vilde kergemasisulisel palas, samuti Liivi piiretud arusaamine, nagu poleks meie oludes vaja "populariseerida" suurlinnade ja suurmaailma pahelisust, on põhjuseks, miks Liiv ei märka (või ei taha märgata) Vilde varajasema loomingu väärtuslikke arengutendentse. Liivi tolleaegse (ja hilisemegi) realismikäsituse ühenduses tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et ta nõuab realistlikult kirjandusteoselt positiivset oset ja nähtavasti mitte ainult ideaali kujul, mille nimel tegelikku olukorda eitatakse, vaid ka positiivsete tegelaste näol ja vastava intriigiarenduse näol. Nii rõhutab ta: "See on iga kunsti ülem kohus, iga ~~iga~~ kunstniku ülem püüdmine: ta püüab aja ja inimeste vigasi parandata, kuna ta neile paremat kätte näitab; - tall on nõnda

1 "Meie kirjanikud ja luuletajad". Virulane nr. 36, 1. IX 1887.

2 "Eesti kirjandus kui praegune arutuse asi". Sakala nr. 40, 3. X 1887.

3 -o-i, "Mõni sõna seletuseks". Valguse Lisaleht nr. 2, 1887. J. Liiv, "Vastus". Valgus nr. 24, 11. VI 1887.

oma kindel siht ja eesmärk. Mis paleusline kunst luulelistel kujudel soovilikult kätte püüab saada, teeb ja piab sedasama ka vabaloomuline ehk realiline sellega kättesaama, et ta inimeste loomusi tõe-truult ette toob - õpetust ja kasu piab temast lugeja saama!¹. Siit võime välja lugeda, et Liiv käsitab realismi tollal iseloomude tõepärase kujutamisenä. Seades iga kunsti eesmärgiks "headuse üleandmise" ja "halbuse mahasurumise" nõuab ta ka realistlikult teoselt positiivset kasvatavat tendentsi.

Missugused olid Liivi tolleaegsed eeskujud, näitab tema hinnang Björnsoni novellile "Den Glade Gut", mille ta 1888.a. saksa keelest "Sakalasse" tõlgib²: "... ei kuskil jäledaid ega veriseid sündmusi, ei ainust tapetööd, aga seda vagusemalt ja meelitavamalt kirjeldab ta koduse perekonna õnne, näitab naljapiitsel aja ja inimeste vigasi kõige selgemal värvil"³.

"Sakala" perioodil on Liiv, nagu näeme te arvutusest A. Grenzstein-Piirikivi "Laulude ja salmide" kohta⁴, seisukohal, et laulik peab parteide tulidest kõrgemal seisma, peab esinema lepitajana. Samast arvutusest näeme ega ka, et Liiv on kindlalt sisu primeadi seisukohal, nõudes luuletustelt ehtsat tundesügavust. Ta arvutab teravalt Grenzsteini tühist sõnakõlksutamist.

Kui tsiteeritud 1887.a. poleemikas Liiv näib olevat mitte ainult Vilde vastaste leeris, vaid ka realismile vastu seisvat, siis 90-ndate aastate algul Tartus, kus ta puutub kokku avaramate kirjenduslike teadmistega inimestega ja aktuaalsete kirjandusprobleemidega, ta areneb tunduvalt ning orienteerub ümber.

1 Valgus nr. 24., 11.VI 1887.

2 "Oöwind". Sakala 1888, nr. 20-32.

3 Sakala nr. 20, 21. V 1888.

4 "A.Piirikivi laulud ja salmid". Sakala Lisa 1889, nr. 1, lk.6-8, nr. 2. lk. 14-16.

Nimelt oli tol ajal kujunenud või kujunemas tingimused, mis kutsusid esile kriitilise realismi juhtivaks suunaks ^{muutu-} ~~kujunemise~~ eesti kirjanduses: rahvusliku liikumise kriis, vastuolude silmnähtav teravnemine ühiskonna diferentseerumise tulemusena, proletariaadi esiletõus, vene ja Lääne realistide tõlkimine ja lugemine, materialistliku ja marksistliku maailmavaate levik Eestis. Just "Olevikus", mille kirjandusliku osa eest hoolitses Liiv, avaldati rida realistlikke tõlketeoseid¹ ja tutvustati realistlikku meetodit². Liiv ise tõlkis 1892.a. saksa keele kaudu Dickensi järglase /kuigi väheütleva ja sensatsioonilist sündmustikku taotleva/ W. Collins'i /1824-1889/ romaani "The Woman in White"³.

Siin tuleb rõhutada ka Liivi suhteid vene kirjandusega. Juba Liivi esimeste trükis ilmunud luuletuste hulgas leidub tõlge Lermontovilt ("Ei sulle, laps", 1835). Eesti keele vahendusel on Liiv varakult tuttav Gogoli "Tarass Bulbaga". Sügavat huvi ilmub Liiv Turgenevi vastu. Tutvustades 1891.a. "Olevikus"⁴ viimase proosaluuletuste kogu "Luule kõnes"⁴, nimetab retsensent Turgenevit sügavaks hingelu ja iseloomude kirjeldajaks, kellele ~~ta~~ ei tea võrdset kogu maailmakirjanduses. Ta varajasematest teostest tõsteb Liiv esile "Küti kirjad". Turgenevi proosaluuletus puhul näitab Liiv nende napisõnalise ulatuse taha peidatud sügavat ideelist ja emotsionaalset sisu. 1890-ndate aastate algul on Juhan Liiv vend Jakobi teateil immukalt tõlkinud vene 1830-40-

-
- 1 H. Sudermann, "Myre". Olevik nr. 30-52, 1891. E. Zola, "Kuida inimesed surevad". Olevik nr. 31, 5, VIII 1891. Pealeselle leiame "Olevikust" tol perioodil lähemaid Tšehhovi, R. Blaumi jt. jutte.
 - 2 "Teatuseks". Olevik nr. 51, 17. XII 1890. "Kirjanduse põllul". Olevik nr. 31, 5, VIII 1891.
 - 3 "Valge neiu". Olevik 1892, nr. 1-31, 33-50, 52. Ulatuslikumatest teostest oli Liiv enne seda tõlkinud J.F. Cooperi "Braavo" /Olevik 1891, nr. 1-26/.
 - 4 "Turgenevi Luule kõnes". Olevik nr. 35, 2, IX 1891.

ndate aastate rahvalikku luuletajat Koltsovi, kuid nendest tõlgetest pole ühtegi säilinud. Nii Turgenev kui ka Koltsov on Liivi loomingule mõju avaldanud¹.

Kuigi "Olevikus" tõlgiti ja analüüsiti Zola jt. naturalistliku koolkonda kuuluvate realistide teoseid, esitati sealsamas üleskutse eesti rahvuslike külajuttude loomiseks². Seega, kui võtta terminit "külajutt" selle kirjandusajaloolises tähenduses, seavad meie sotsiaalsete vastuolude täit tõde maha vaikida püüdvad kodanlikud ringkonnad paljastava realismi asemel eesmärgiks tagasihoidliku, maaelu ja -inimeste välist külge realistlikult kirjeldava, kuid idealiseerivalt tõlgendava kirjanduse, mis kodukohta-realismi ja külapoesia nime all oli olnud populaarne 1840-50-ndail aastail Saksamaal /Auerbach, Richter/, Prantsusmaal ja põhjamaal /Björnson/. Et Liivile ta maailmavaatelistel eeldustel kohaselt oli lähedasem just ülaliseseloomustatud külajutt, seda näitavad nii ta kirjanduslik praktika kui ka teoreetilised sõnavõtted, samuti ta seisukohtade võrdlus Berthold Auerbachi (1812 - 1882) vaadetega, kes eraldas ennast nii "subjektivismi uppuvast, minevikku põgenevast ja rahvast ironiliselt üleolevast" romantismist kui ka kaaseegsest saksa "räpasest, kriiskavast" realismist, seades eesmärgiks idealistliku ja realistliku kunsti lepitamise Fr. Schilleri vastavate arutluste vaimus³. Liivi "Äremärkuste" lähem analüüs näitab, et kirjanik on ka otseselt olnud tuttav Schilleri kirjandusteoreetiliste seisukohtadega.

1 A. Vinkel, "Juhan Liivi suhted vene kirjandusega". Edasi nr. 51, 2.III 1951.

2 "Kirjanduse põllult". Olevik nr. 31, 5.VIII 1891.

3 B. Auerbach, Schrift und Volk. Grundzüge der volksthümlichen Literatur /1846/, Berthold Auerbachs Gesammelte Schriften. XX kd. Stuttgart, 1864, lk. 52,72.

Neil eeldustel, nagu juba peatüki esimeses pooles märgitud, toimub Liivi loomingupraktikas murrang: ta hakkab tõepäraselt kujutama lihtsate maainimeste elu ja selle raskusi. Kuid kirjaniku seisukohtade muutumist tõendab ka veste "Esimesed kirjaniku tundmused", mille ta paigutab teatava sissejuhatusena 1892.a. lõpul koostatud "Kümne loo" algusse. Selles kirjutises tunneb Liiv end juba "uue kunsti" esindajana, oma "Varju" selle näitena ning võitleb realistliku meetodi tunnustamise eest. Ta eitab senist kirjandust, mis äri huvides opereerib mõrtsukatööde, palavikku jäänud neiu armuavalduste, lapsevahetamiste ja mürgiamustega. Ta astub välja lugejate vastu, "kelle maitse Münchhauseni imelugudega, tapmistega, musudega ja kõrvalopsudega näriks on tehtud"¹. Nende motiivide asemel esitab Liiv, nagu ta ütleb, kahvatunäolise karjapoisi vaesteküllast, vaese vabataaise viiskude, kaltsjalanõude ja katkise kuuega. Ta vastab "Varju" tegelastele, kes protesteerivad oma lihtlasuse, "ilustamatus" pärast, et ta ei saa nendele midagi anda, mis nendel enestel ei ole: "Aga jätke oma küla hallid kuued selga ja viisud jalga, mida te oma eluajal auga olete kandnud"².

Siit võime umbkaudu välja lugeda Liivi tolleaegsed vaated realismile: ta rõhutab ennekõike inimeste ja nende välimuse, riietuse jne. tõepärasest kujutamisest, nende lihtrahvalikku päritolu ja loomulikku käitumisviisi antud keskkonnas. Sõnagagi pole vihjatud ühiskondlike vahetõrgete ja vastuolude realistliku käsitlemise küsimusele. Edasi on iseloomulik autori pidev püüe roimi, "jõledaid ja veriseid sündmusi" jm. nähtusi väljapoole

1 KT IV, lk. 21.

2 KT IV, lk. 21.

3 "Looming". Kasikiri: TA KM Juhan Liiv 2:22, 13 ja 23,

(realistliku) kirjanduse piire sulgeda, kuigi need on samasugused reaalse elu nähtused, nagu karjapoiss ja viisud, ning võivad leida realistlikku käsitlemist. Põhjuseks on siin asjaolu, et Liiv peab silmas teatavat tagasihoidlikku, mõõdukat realismi.

Mõõduka realismi nõue ning elu täpse kopeerimise (naturalismi) taunimine on Liivile omased ka aastaid hiljem. Nii rõhustab ta oma käsikirjalises luuletuses "Loomine" kunstniku valivat, ümberkujundavat osa tegelikkuse peegeldamisel: "Muudab ta, loodus sind, muuda sina siis teda"¹. Umbes 1910.a. paiku kirjutab Liiv Metsanurga "Vahesaare Villemi" kohta:

"Nõnda ei jututata rahvaelust ja maaelust, ei ühestki elust. Võetagu Björnson, Knut Hamsun, Auerbach - vaadatagu, kuidas nemed talumeest, talumehe krunti kirjeldavad.

Igapäine lai labasus kogub kuhugi mõttepildisse, vanasõnasse, kuhugi metaferisse kokku ja tuleb siis kui luule, mõistuse ja tunde ekstrakt hooilt ette - vangistab paari sõnega.

Peesinud heinad, kontsud, räbalad ja rämps on soojaks kõetud ja siit loova lõkke sünnitanud. See on realisti objektiiv-klassiline töö"².

Nendest teoreetilistest seisukohtadest ei tule järeldada, et Liiv oleks oma proosaloomingus olnud paljas 1840-50-ndate aastate kodukoharealismilise jäljendaja. Kui viimast iseloomustasid niisugused reaktsioonilised jooned, nagu maaelu idealiseerimine vihetava lima ja selle kultuuri asemel, tugev religioosne joon koos vaimuliku kui patriarhaalse külaelu keskse kujuga, siis ei leia me sellest Liivi juures jälgegi. Seevastu peegelduvad Liivi loomin-

1 "Loomine". Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 2:22,13 ja 23.

2 "Ääremärkused". KT I, lk.84-5.

gus tõelised vastuolud maaühiskonnas; ta paljastab tööinimese rõhutud olukorda Venemaa feodaal-kapitalistlikes tingimustes, võitleb hariduse ja demokraatia eest, on rahvalik sõnameister selle mõiste sügavamas tähenduses.

Haigusest ja ülalmainitud teoreetilistest kitsaskohtadest hoolimata on Liivi realismikäsitus ta teisel loomingu-perioodil tunduvalt süvenenud. Seda näitab juba Liivi loominguine praktika, kus ühiskondlike pahede paljastamine on esimese loomingu-perioodiga võrreldes hoopis kriitilisem, satiirilis-eitavam. Südametud rikkad, tsaristlik rõhumispoliitika ja selle kohapealsed toetajad saavad Liivi luuletustes jäägitult hukkamõistu osaliseks.

Liivi realismikäsituse avardamist näitab ka tema muutunud suhtumine oma aja kirjandusse ning kirjanduslikku keelde. Liivi vastavate seisukohtadega me saame tutvuda tema kirjutiste "Ääremärkused" (umbes 1910.a.) ja "Võoraste sõnade tarvitamise asjus" kaudu. Siit selgub, et Liiv on nüüd õppinud hindama Ed. Vildet, kelle novelli "Astla vastu" ta on lugenud ja keda ta täismeistriks nimetab¹. Veel kõrgema hinnangu annab Liiv Ernst Petersonile, kelle "Paised" on sundinud teda kõiki teisi raamatuid kõrvale jätma².

Liivi vaadete progressiivsust ja iseseisvust näitab ta teravalt eitav suhtumine meie dekadentidesse - noor-eestlastesse, eriti aga sümbolist Ennosse. Liiv ründab uusromantilise kirjanduse ebaühiskondlikust, aristokraaditsevaid tendentse, psühholoogiliselt vääri pilte, eriti mehe ja naise suhetes, vormiprimaati

1 KT I, lk. 83.

2 KT I, lk. 82.

ja keelelist iseäratsemist ning veidrusi, eriti Ridala luules, mis on lihtlugejale arusaamatud. Liiv nimetab käesoleva sajandi esimese kümne aasta eesti luulet halliks luuleks, eesti väsimuseks, mille tüüpiliseks esindajaks on E. Enno. Nõudes kirjanduselt esemelisust, konkreetsust, piltlikkust¹, näitab Liiv, et uusromantiline meetod on eksinud plastilisuse, esemelisuse vastu, püüdes anda puhast tundeluulet. Edasi mõistab Liiv hukka Enno subjektivismi ja müstitsismi. Liiv näitab, et Enno luule pole isikliku kannatuse luule, vaid valuta valu kunst, teeseldud, äpardunud kunst. Dekadentide loodusluules ei kajastu tõepärane meastik. Liiv esitab nõude: "Tüsedust, mitte tilgake vesist unistust. Ehk koguni arusaamatust"².

Liiv peab tunnistama, et temagi on ennast üksvahe lasknud mõjustada hallist koolkonnast ja on laulnud "... aastat kaks - h a l l i s t m u r e s t, hallist igavusest, - ei, õigem sügisest, sügiselisest"³, kuid on need luuletused leidnud täiesti äpardunud olevat ning nad hävitanud. "Raputage loodus luupainajana seljast! Niisugune ta ei ole!"⁴ hüüab Liiv dekadentliku loodusluule kohta.

Kirjandusliku keele probleeme käsitledes võitleb Liiv keele rahvuslikkuse ja rahvalikkuse eest. Nii rõhutab ta kirjutises "Võõraste sõnade tarvitamise asjus", et üheski keeles ei puudu ilu, paindlikkus ja selgus, kuid keelt tuleb tundma õppida, tuleb lihtrahva kõnet tähele panna. Kirjanik astub välja keele eest, mida "kõik mõistavad ja kirjutavad", ja nõuab, et keelt tuleb

1 KT I, lk. 65 jj. "Ääremärkuste" täielik käsikiri leidub: TA KM Juhan Liiv 2:19

2 KT I, lk. 73.

3 KT I, lk. 68

4 KT I, lk. 70.

"rahvale arusaadavaks hoida"¹. "Ääremärkustes" nõuab kirjanik: "Ärgem tumestagem oma elavat helisevat keelt murdmisega, keelel peab see päikseline tõmbus olema, mis temal te^hkätki ümber osaks oli. Tema muusik, tema mahe, tema armas sulav kõla"².

Need seisukohavõtud on esile kutsunud Liivi rahulolematust "Noor-Eesti" keeleliste "uuenduste" ja kirjandusliku keele praktikaga. Kirjanik paljastab noor-eestlaste keelealast kosmopolitismi ning ebarahvalikkust, mis seisnes muuseas selles, et dekadendid hakkasid massiliselt võõrsõnu ja neologisme tarvitama ning oma mõtteid võõrapärase fraseoloogia väljendama. Liiv näitab, et noor-eestlaste "reformid" kujutavad endast aastaid eesti keele keskkonnast eemal olnud inimeste kelkimist oma eruditsiooniga, tähendavad sihilikku eemaldumist rahvast. Liiv ütleb: "Sest see, mis nüüd Noor-Eesti teeb, see ei ole enam setukesesus, halpus, narrus, mõistete puudus - see on kelkimine, õpetatud olla tahtes. See on kurrukuke laul otsani. See on üks niisugune neokadakus, et sulita pääle, on vähem väärtusline kui nikkel hõbeda asemel"³.

Eelnenust selgub, et Liivi ühiskondlikud, filosoofilised ja kirjanduslikud vaated ja nende evolutsioon on kirjaniku biograafia erakordsusest hoolimata küllalt ühtlased. Sealjuures ei tohi Liivi vaadete arenemise jälgimisel kunagi unustada, et ta oli ainult oma elu esimese 30 aasta jooksul normaalne ühiskonnaliige, järgnevad 20 aastat kujutavad endast aga ebaharmonilist

1 Juhan Liiv, "Võõraste sõnade tarvitamise asjus". Käsikiri: TA KM EKS Segakogu 6:17, 1-3.

2 TA KM Juhan Liiv 2:19, 16.

3 "Võõraste sõnade tarvitamise asjus". Käsikiri: TA KM EKS Segakogu 6:17, 2.

järelkaja "endisest inimesest". Liiv oli üleminekuaja inimene, niisuguse ajajärgu esindaja, kus vana ei suuda e n a m ennast õigustada, uus ei suuda aga v e e l ennast jäägitult maksmata panna. Ta oli saanud oma poliitiliste ja filosoofiliste vaadete põhjaluse 1870-80-ndailt aastailt ja sellisena ei suuda haige kirjanik sajandite vahetuse ja uue sajandi järsult muutunud olustikus igas küsimuses kõige õigemini orienteeruda. Kuid teiselt poolt kajastub ta maailmavaates ja loomingu suuremal või väiksemal määral ka see uus, mille tõi kaasa klassivastuolude teravnemine, proletariaadi esilekerkimine ja marksistliku maailmavaate levimine ning kriitilise realismi võidulepääs kirjanduses. Selle küljega on Liiv pööratud kaasaja ja tuleviku poole ning ta on küllalt tundlik märkama ja tabama uut, ta on küllalt andekas kunstnik, et anda kirjandusejalukku jäävaid realistlikke teoseid.

Konkreetses ajaloolistes tingimustes ei suuda Liiv jäägitult lahti ütelda vanast ning üle minna uue poole, vaid püüab vastakaid printsiipe ühendada - nii eesti kodanlust ja proletariaati, nii idealismi ja materialismi, realismi ja romantismi. Sellest tema piiratus.

Et aga Liivi iseloomustab tihe side rahvamassidega ning rahvaelu suurepärase tundmine ja et ta kõige selle juures oli aus, omakasupüüdmatu ühiskonnaliige, kõikumatu humanist ja demokraat, kõige hea ja rõhutute kaitsja ja pahelise vihkaja ning sealjuures suureandeline kunstnik - selles peituvad tema suuruse allikad.

IV peatükk.

Esimese loomingu perioodi lüürika ja lühiproosa.

Vastavalt sellele, et realism on kunsti kui elu peegeldamise ühe vormi põhimeetod, kohtame realistlikku tegelikkusekäsitlust kogu eesti kirjanduse ajaloo jooksul, alates rahvaluulest. Eesti rahvuslikus proosakirjanduses on esimese oma aja tegelikkuse nähtusi realistlikult käsitleva teosena esile tõstetud Faehlmanni "Tühi jutt, tühi lori, tühi kõik" (1842)¹. Kuigi 1860-80-ndail aastail eesti demokraatlikus kirjanduses domineeris progressiivne romantism², leiame selle kõrval ka teoseid ja žanre, kus ilmnevad tugevad realismi elemendid. Toetudes rahvaluule parimatele traditsioonile, tõuseb idealistliku esteetika sugemete ja romantismi kõrval Kreutzwaldi kirjanduslikes vaadetes ja loomingu esile realistlik elutunnetus³. Kreutzwaldi ühiskondlik satiir on ta elutõe peegeldamise iseloomulikemaid näiteid. Koidula olustikulistes külajuttudes kohtame rahavõimu pahede paljastamisel tugevat realistlikku lähenemist⁴. Tegelikkuse vastuolude avamise sügavust Koidula juttudes vähendab nende lepitav lõpplahendus, mis esineb muuseas mitmel puhul ka Liivil.

-
- 1 "Friedrich Robert Faehlmann". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu I, Tallinn, 1953, lk. 89.
 - 2 E. Sögel, "Eesti kirjandus XIX sajandi 60.-80. aastail". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu II, Tallinn, 1953, lk. 14.
 - 3 E. Nirk, "Kreutzwald ja eesti kirjandus". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Fr.R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Tallinn, 1953, lk. 81.
E. Nirk, "Friedrich Reinhold Kreutzwaldi elu ja looming". Friedrich Reinhold Kreutzwald, Teosed: Laulud, Tallinn, 1953, lk. 31.
 - 4 E. Sögel, "L. Koidula jutukirjanikuna". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu II, lk. 81.

Esimesi eesti luuletajaid, kes ühiskondlikke nähtusi käsitles realistlikult, oli J. Weitzenberg¹. Kuid ka M. Veskel leidub luuletusi, mis tõepäraselt peegeldavad tema kaasaja vastuolusid².

Ometi olid romantismi traditsioonid tugeved just eesti lüürikas, mistõttu 1860—80-ndate aastate temaatika, tegelikkusesuhe ja vormivahendid elasid veel aastaid peale seda edasi, kui neid esile kutsunud ühiskondlik pinnas (rahvuslik liikumine) oli juba oluliselt muutunud. Seega kujunes omapärane epigonism, mis kasutas konventsionaalseid teemasid ja fraase ning mis, kaotanud sidemed progressiivse ühiskondliku mõttega, teenis objektiivselt reaktsioonilise kodanluse huve. Et sellel luulel puudus nimetamisväärne tundesisu, siis ei saa teda pidada iseloomulikuks romantiliseks tegelikkusesse suhtumiseks (vaevalt tolle aja meile tundmatud "poeedid" oma "luuletustes" sellele mõtlesid), vaid mingiks ebarealistlikuks langusaja nähtuseks.

Sellel küsimusel tuli peatuda seepärast, et ka Liiv on algaja kirjanikuna olnud nende ebarealistlike tendentside mõju all, millest ta vastavalt oma ande väljakujunemisele alles pikkamisi vabanes.

Proosakirjandus kaotas rahvusliku liikumise kriisi aastail, kus oma eesmärgid saavutanud maakodanlus loobus üldrahvalikest loosungitest ja hakkas otsima liitu mõisnikega proletariaadi vastu, oma demokraatlikku iseloomu: hakatakse käsitlema eesti kulakute ja mõisnike elu, laialdase leviku osaliseks saab väikekodanluse ajaviitehuvi teeniv seiklus- ja naljajutt. Demokraatliku kirjanduse traditsioone püüab alal hoida ajalooline jutustus (Bornhöhe), kuid ka siin tungib sisse

1 R. Alekõrs, "Juhan Weitzenberg". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu II, lk. 62, 65.

2 R. Alekõrs, "Mihkel Veske". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu II, lk. 100.

tugev seikluslik moment (Saal jt.). Needki rahvahulkade huvidest eemaldunud kirjanduse tendentsid on avaldanud mõju noore Liivi loominguks.

Teiselt poolt pidi uute, progressiivsete ühiskondlike jõudude ning ideede esilekerkimine ja uute sotsiaalsete vajaduste tekkimine 1880-90-ndail aastail esile kutsuma ka uue, oma ajajärgu vastuolusid peegeldava rahvaliku kirjanduse. See sündiski 1880-90-ndate aastate vahetusel ja 1890-ndatel aastatel, kui nii kirjanduslikes arutlustes kui ka loomingulises praktikas seati üles realismi nõue ja kriitiline realism kujunes valitsevaks vooluks eesti kirjanduses. Seda murrangut näitab ilmekalt ka Juhan Liivi looming.

Lähtudes sisulistest, meetodilistest ja žanrilistest erinevustest, võime Liivi kirjandusliku tegevuse jagada kahte perioodi: esimene neist haarab (kui alustada esimesest Liivi trükist ilmunud luuletusest) aastaid 1885-1893, teine aga aastaid 1894-1913. Esimene loominguperiood on Liivi kunstimeetodi kujunemise ajaks, kusjuures kirjaniku realism saavutab oma kõige suurema sügavuse "Nõia tütres"; ühtlasi domineerib Liivil sel perioodil eepika. Aastail 1894-1913 on Liivi loomingus valitseval kohal lüürika, kusjuures luuletaja loominguline tegevus kulgeb haiguse tõttu hoopis erinevates tingimustes.

Nagu mitmel teisel, nii algas ka J. Liivil kirjanduslik tegevus luulekatsetustega. Ta tegeles luuletamisega 1882.a. kevadtalvest alates; esmakordselt trükkis J. Liivi luuletuse "Maikuu õõ" "Virulane" 1885.a. Edaspidigi ilmusid ta luuletused ajakirjanduses. Kaks korda - 1887 ("Õied ja okkad") ja 1892 - koostas ta oma luuletuskogu käsikir-

ja, kuid ei leidnud kirjastajat. Nendest luuletuskogudest on säilinud "Õied ja okkad" (praegu sm. H. Treumanni valduses); 1892.a. käsikirja (samuti nagu värssdraama "Prohvet Maltsvet") hävitas Liiv 1894.a. Kui arvestada, et lisaks "Õitele ja okastele" ja ajakirjanduses avaldatud värssidele on säilinud veel teisi käsikirjalisi luuletusi, siis tõuseb Liivi esimese loominguperioodi praegu tuntud luuletuste ja luuletõrgete arv poolteisesajani. Kõige intensiivsemalt on Liiv luuletusi kirjutanud 1887. ja 1889.a. "Oleviku" ajast on pärit ainult mõned palad. Muidugi tuleb arvestada, et 1892.a. käsikirja hävimise tõttu on see periood meile puudulikult tuntud, kuid teiselt poolt on kahtlemata ka kirjaniiku proosahuvi esiletõus kaasa mõjunud luuleproduktiooni vähenemisele.

Liivi esimene jutt "Päästetud" ilmus "Sakala" 1888.a. esimeses numbris. Kuue aasta jooksul kirjutas ta ligi 40 lühemat juttu, miniatuuri, vestet või olukirjeldust ning kolm jutustust: "Vari" (1892, ilmunud 1894), "Käkimäe kägu" (1893) ja "Nõia tütar" (1893, ilmunud 1895). Liivi jututoodang ilmub enamuses ajakirjanduses, osalt ka eriraamatutena. Liivi esimene raamat - lühijuttude valimik "Kümme lugu" ilmus 1893.a.

Algul on Liivi lüürika väga lähedane kaasaegsetele elukaugele, rahvusliku liikumise aja luulet matkivatele värssiseptsustele ööbikutest, lilledest, tähtedest, neiu roosihuultest, kooskõlaliseist tööst isamaa heaks. Hiljem aga märkame juba protesti kaasaegse luulehaiguse vastu. Uhtlasi ilmub ta luulesse humoristlik suhtumine, mida rakendatakse enamasti armastusteema käsitlemisei, kuid mis on kohati pööratud ka romantilise maailmakäsituse ja luulekooli vastu. Liigiliselt on Liivi varajasemas lüürikas valitseval kohal armastus- ja mõtteluule, kuid leidub ka loodus-, ühiskondlikku ja eelegilist isikulüürikat.

Noore Liivi käsitus luule olemusest on idealistlik: luule on tekkinud igatsusest ilusa, jumaliku järele; luule toob maailma surematust ("Õite ja okaste" moto¹). Vastavalt sellisele arusaamale koh-tame ta I perioodi luulepraktikas rea traagilis-romantilisi luuletusi. Nendes leiame religiooset igatsust taeva ja selle rahu poole, nukrutsemist inimõnne purunemise üle, idealistlikku usku vaimu pri-maadisse ja võidusse, lapsepõlveidüllil vastuseadmist hilisema elu mu-redele, hingehaavades nukrutsemist, varjase surma üle mõtisklemist ja hausa ihalemist ("Ma tahan hauda, kuule minu hüüdi"²). Nagu eespool nägime, toitis sellelaadilist luulet autori enda traagiline tegelik-kusesuhe. Kuid teiselt poolt mängib siin suurt osa ka valitsev kir-janduslik traditsioon - konventsionaalsed romantilised teemad (Õõbik!), pildid ja fraasid. Tolleaegses eesti ühiskonnas igatahes säärased "när-vilikud, palaviku haiguse värinad"³ ei olnud iseloomulikud. Ka kirjanik ise on hiljem loobunud oma nooruse idealiseerivast tegelikkuse käsit-lusest: nii on II loomingu perioodi luuletuses "Emale" (ilmunud 1908) antud hoopis teine pilt kirjaniku vaesest sünnikodust kui noorusluule-tuses "Em arm" (1888).

Liivi tõsi-pateetilises armastusluules kuuleme neiu roosihuul-test, kuldsetest lokkidest, väikesest õrnast käest, magusast süüta vaatest, igavesti lahkuvatest armastajatest väludega lõhestatud õõpi-meduses. Selles on kahtlemata palju romantilist šablooni.

Liivi luuletuste ülesehitusele on harilikult iseloomulik teata-

-
- 1 Lng 1933, lk. 1167. Osalt säilinud kirjutises "Inimene looduses ja kunstis" omistab Liiv ürgsele kunstile siiski ka tunnetuslik-ke kvaliteete (TA KM EKIA Kurrik 8; 2).
 - 2 "Sa igavene, kes mind oled loonud". Isamaa Kalender 1891. aas-taks. Tartu, 1890, lk. 160.
 - 3 J. Jõgever ütleb oma artiklis "Mis tuleb nüüd?" (Oma Maa nr. 6, 2.VI 1888, lk. 140), et eesti talupojale "närvilised, palaviku haiguse värinad... on... tundmata".

vate loodusnähtuste vaatlemine või kõrvutamine, millelt minnakse paralleelide või samasuguste kontrastide otsimisele tundeelus või ühiskonnas.

Kontrastidele ja paralleelidele on sageli üles ehitatud ka Liivi filosoofiline luule. Nii käsitleb ta korduvalt tunde- ja mõtte- (resp. tahte-) sfääri erinevusi. Idealistlike filosoofiliste lähtekohtade ja väheütleva kujunduse tõttu pole nendel luuletustel tähtsust Liivi loomingumetodi arenemises.

Puht-ühiskondlike teemadega esineb Liiv peamiselt esimesel "Sakala" juures töötamise aastal (1888), kuid tal pole pakkuda muud programmi peale manitsuse üksmeelele, ühendusele, isiklike lahkeliide kõrvalejätmisele isamaalise töö huvides. Kui nende luuletuste sõnastuseski pole originaalsust, siis ei ole ka siin põhjust mingist realismist rääkida.

Seega on Liivi I perioodi luule oma meetodilt romantiline või vastavalt algaja tehnilistesse raskustesse takerdumisele ilmetult ebarealistlik.

Kuid selle väheütleva üldsuuna kõrval võime esile tõsta üksikuid luuletusi, aga ka teatavaid arengujooni, mis on oma põhiolemuselt juba realistlikud ja tähistavad Liivi loomingus juurduvat uut tendentsi.

Siia võib arvata luuletused "Araandja" (1887), mis allegoorilises vormis (vana-kreeka ajaloo võetud episoodi näol) häbimärgistab tsaristliku venestuse teenistusse üle läinud J. Kõrvit, "Vaenlasele" (1887), kus kirjanik ründab kristlikku kurjale mittevastupanemise õpetust, edasi luuletused "Õige haridus" (1887) ja "Sõprade seas" (1887). Välise olustiku realistliku kujutamise tendentsi märkame luuletustes "Päeva varjatus" (1887), "Lagastik" (1889) ja lastelaul "Mine, mine, lumeke" (1890).

Kõige suuremal määral avaldub aga Liivi ühiskonnekriitiline tendents luuletustes, kus ta naeruvääristab eluvõõrast armuromantikat ja tolle aja luulehaigust ("Kes tegi?", "Ma vaga hing", "Kuu valge" - kõik 1889. aastast). Neis luuletustes purustab Liiv H. Heine kombel romantilise igavese armastuse ja neiu ideaalse truuduse kujutelma humoristliku puändiga, kus armuunistustelt minnakse üle neile vastu rääkivatele tegelikkusesuhetele. Koos humoristliku elemendiga tuleb 1889.a. peale Liivi armuluulesse jutustav süžee ("Hansuke" - 1889, "Akna all" - 1890, "Vihm" - 1891, "Vahtijad" - 1892); mis on iseloomulik teistelegi 1860-80-ndate aastate eesti armastusluule viljelejatele (M. Veske, K.E. Sööt, A. Haava).

Kõige reljeefsemalt selgub Liivi kriitilis-ironiline suhtumine tegelikkuse romantiseerimisse luuletuses "Jaani öhtu" (kirjutatud 1891, ilmunud 1892), mille romantilise I selmi olevat luuletanud A. Rennit, satiirilise - J. Liiv¹:

Enne:

Kui unenäos ma seisma jäen,
Kui hõbe helki kastes näen,
Nii õrn on öö. Ja vainu pääl
Veel kostab hella pilga hääl -
Jään õnnes kuulatama.

Nüüd:

Kui koer siin jooksen läbi vee -
Hull lugu, kastene on tee!
Oi kuda pistab sääse nokk,
Üks tüdruk tralli lööb kui vokk -
Mis pagan kõõrutada!²

Lisaks sisulisele arenemisele märkame Liivi vabanevat ka romantilistest vormivõtetest. Ta loobub aja jooksul rahvusliku liikumise

1 A. Rennit, "Mõned mälestused Juhan Liivist". Tallinna Teataja nr. 152, 9. VII 1914.

2 Tallinna Teataja nr. 152, 9. VII 1914.

ajast pärinevatest konventsionaalsetest fraasidest, omandades isikupärasema sõnastuse, mida iseloomustab suurem konkreetsus, uudsem pildistlik, musikaalsus, mitmesugused kordused, lühivärss. Nähtavasti on siin peale loomingusisese arenemise oma osa ka välismõjustustel, rahvaluule kõrval eriti Koltsovil, keda, nagu eespool märgitud, Liiv 90-ndate aastate algul tõlkis ja kellelt ta võib-olla sai tugevat rahvalaulu imiteerimiseks ja lühivärsilisuseks. Amestusluule ja luuletehnika alal on Liiv jälginud ka H. Heinet. Oma musikaalsusega ja sententsiharrastusega on tal kokkupuutekohti Grenzsteini loominguga.

Seega näeme, et "Oleviku" perioodil hakkab Liivi luulesse sisse tungima realistlik joon. See on täiesti kooskõlas nii ta teoreetiliste vaadete arenemisega kui ka proosapraktikaga. Samuti on proosaga analoogiline nähtus, et realistlikku laadi luuletuste kõrval tootis Liiv samaaegselt veel romantilist lüürikat. Tõenäoliselt me saaksime sel perioodil rohkemgi realismi poole kalduvaid luuletusi, kui 1892.a. luuletuskogu-käsikiri oleks säilinud ja kui Liiv oleks 90-ndail aastail lüürikaga intensiivsemalt tegelnud.

Liivi I loominguperioodi proosas on kasutatud peamiselt kolme järgnevat aineala: 1. linna-väikekodanlus, 2. maa-/väike/kodanlus ja 3. rahvaelu. Siin fikseeritud järjekord vastab ka autori huvi liikumise suunale: ta tähelepanu on siirdunud linna- ja maa-väikekodanluselt, kelle elu ta idealiseeritult kujutas, maa vaesema rahvastikuosa elu tõepärasele kujutamisele. Kuigi kirjenik veel vaadeldava perioodi lõpulgi kirjutas paralleelselt kodanluse elust, omistas ta nendele pealiskaudsetele ja tihti vestelistele jutukestele vaevalt mingit tähtsust. Seevastu näitavad aga rahvaelu kujutused, mis algavad murdenäidete ja anekdootlike lugudega, järjest suuremat süvenemist ning probleemide

avardumist, kusjuures kirjanik pühendab ikka tõsisemat tähelepanu jutude kunstilisele väljatöötamisele. Kasvab ka tegelikkuse valgustamise ulatus.

Liivi proosateoste enamik sündis, nagu paljud ta luuletusedki, aja lehe kaastöö korras või toimetusetöö kõrval, mis avaldas kahtlemata mõju nende kvaliteedile. See käib ka Liivi linnaaineliste lühijuttude kohta.

Selles liigis¹ ei erine Liiv millegagi oma aja kirjanduse ideelagedast vesisusest, mis, olles eemal rahva elu põletavatest päevaküsimustest, teenis oma naiivse naljaga peamiselt ajaviite eesmärke. On põhjust oletada, et osa neist Liivi nime all ilmunud jutukestest polegi algupärased². Igal juhul on Liiv kaugel tegelikkuse realistlikust kujutamisest. Ses suhtes meenutatagu, kui raske oli tollal kapitalistliku diferentseerumisprotsessi tingimustes äsja maalt tulnud ja jätkuvalt hulgaliselt tuleva elemendi võitlus koha eest saksikus linnas. Sellest ei kuule me Liivi lühijuttudes mitte midagi: valitseb üldiselt lahe või koguni pillav elulaad, peetakse teenrit, valitseb jõudeelu, tööd ei kujutata, küll aga pidusid, külaskäike, väljasõite, jalutusi jne. Kui meestegelaste puhul teame vähemalt nimepidigi nende elukutset (mejaomanik, kontorist, kohtukirjutaja, raamatupidaja, advokaat, kaupmees), siis naised on valdavas enamuses abielu-ealised neidud, meest ihkavad lesed või laiemate huvideta kodukanad.

Enamik jutte keerlebki abiellumise ümber, kusjuures ei saa rääkida armastuspühika realistlikust valgustamisest: kõik toimub kulunud,

1 Siia kuuluvad järgmised jutud: "Päästetud. Pildike elust" (1888), "Lühidalt: naist ma ei võta!" (1888), "Üks trepp alamal" (1889), "Laelamp" (1890), "Eesmärgil" (1890), "Meeleparandamine" (1890), "Õnnelik juhtumine" (1890), "Tuhvlid" (1890), "Ootajad" (1893).

2 Nii on lühijutu "Algupärane mõte" all "Kümnes loos" märkus: "Ühe Saksa jutu mõtet tarvitatud". "Muldmäe Matsi" kohta teab P. Grünfeldt, et see on loodud ühe "Rigasche Rundschau's" ilmunud jutu järgi (P. Grünfeldt, Mälestused Juhan Liivist, lk. 13).

pinnalise šablooni järgi. Nii laseb autor oma neiusid deklareerida, et nad kunagi mehele ei lähe, mis aga kohe teeskluseks osutub jne.

Kirjanik ei paljasta, vaid idealiseerib väikekodanlikku elulaadi, mille peakomponentideks Liivi järgi on rahulik, kombekohane jõukas elu, mugav korter, kirjutuslaua taga "tark" mees ja selle kõrval näputööd tegev armastav naine, harva ka varatark laps.

Seega ei kujuta kirjanik eesti linnakodanlust mitte nii, nagu ta oli, vaid nagu ta ihaldas olla.

Ka olustikukujutuse osas on kirjanik idealiseerimisele kaldunud. Nagu lüürikas, nii esitab ta proosaski loodust ja oma tegelaste lapsepõlve romantiliselt. Kui jutu "Päästetud" peategelane Maali lapsepõlves, mis langeb 1860-ndaisse aastaisse, mere ääres kõndis, "... seisis tujukas liiv tuiskamast ja müha^a meri mässamast..." Sama jutu idülliline pilt Eesti jõeäärsest loodusest on hoopis erinev II loomingupeeriodi luuletuse "Eile nägin ma Eestimaad!" hallidest maastikest.

Nende juttude kunstiline kujundus on ebarealistlik. Nii kohtame neis sisuliselt põhjendamata kompositsioonivõtteid (juhuslikkus mängib määravat osa, pisisasjadele on antud saatusliku pöörde tähendus), kontseptsiooni väljaarendamises puudub vajalik üksikasjalikkus (me ei tea näit., mis teadlane on "Laelambi" Jaan, milliste uurimuste kallal ta töötab, milles seisneb Miili "uue-meelsus" jne.), stiil on väikekodanluse maitsele vastavalt ilutsev-magus, naiiv-naljastava kõrvaltooniga (loetagu emand Klasingu iseloomustust jutus "Üks trepp alamal"²). J.Liivi vaadeldavate juttude tegelaste dialoog on ilmetu, individualiseerimata: ta "kangelased" vahetavad usna ühteviisi tühiseid viisakusfraase, püüavad olla teravmeelsed, naljakad.

Ei saa muidugi öelda, et linna-väikekodanluse ainel kirjutatud juttudes oma aja tegelikkuse elemendid üldse ei peegelduks. Neid seal

¹ KT V/VI, lk. 74.

² KT V/VI, lk. 94.

kahtlemata on, ja küllalt tüüpilisigi. Nii on Liivi esikjutu "Päästetud" esimese poole käimapanevaks jõuks kodanluse toores majandusliku kättemaksu moraal, samuti puudutatakse veadeldavais juttudes saksastumistendentsi, teesklust, väikekodenliku perekonnaõnne piiratust. Kuid isegi jutu "Päästetud" mõju likvideerib ta ^{õnnelik} ~~positiivne~~, lepitav lõpp.

Niisugune kahepaiksus puudub aga "Kümne loo" jaoks kirjutatud juttus "Ootajad". Siin on autori vahetõde ainega täiesti muutunud: ta suhtub iroonilis-eitavalt nii väikekodenlikku elulaadi kui ka armuvalu "harrastamisse". Ja lõppki kujuneb vastavalt sellele: oma kaugel olevatelt kallimatelt kirju oodates teineteist lohutanud neiu ja noormees armuvad ja kihluvad. Grotesk-vestelise laadi tõttu puudub "Ootajatel" suurem tähendus ja võib-olla ka täielik algupärasus.

Eri asendis linna-aineliste palade hulgas on lühijutt "Õnnelik juhtumine" (1890), kus on antud põgus, kuid tüüpiline pilt eesti 1880-90-ndate aastate viirelevast kirjamehest-ajakirjanikust Jaanist, kelle ootus õnneliku juhuse kaudu edasi jõuda kunagi ei täitu elus kehtivate seaduspärasuste tõttu. Jaani käekäik erineb väikekodenlike juttude tegelaste omast, kes on elus ja armastuses aina edukad: Jaan jõuab ajalehe-kaastööga ainult korteriüüri välja teenida; armastus pole talle õnneks, vaid hädade hulga suurendajaks ja ta läheb paratamatult vastu haigusele ning varajasele surmale. Välise olustiku osas antakse "Õnnelikus juhtumises" tabav pilt agulimaastikust.

Seega on meil "Õnneliku juhtumise" puhul tegu realistliku ainele lähenemisega. Nagu lüürikas, nii on Liiv ka proosas loobunud tegelikuse moonutamisest just teda ennast kõige vahetumalt puudutavas küsimuses - kirjanduse ja kirjaniku teema puhul¹. Jutt on aga üksikasjalikumalt välja arendamata. Konspektiivsusest hoolimata märgati juba "Juhtumise" ilmudes selle väärtust. Nii olevat Juhan Jurkatam-Tamm

¹ G.E. Luiga andmeil on Liiv "Õnneliku juhtumise" Jaanis kujutanud iseennast (Õitsituled IX, 1930, lk. 56).

Liivile tunnustavalt öelnud, et siin on tegu tüüpilise tükiga¹.

Linnaainelistele juttudele seisavad lähedal Liivi miniatuurid ja lastejutud². Osa neist on allegoorilised ("Kolm pisarat", "Kalliskivi"). Vaadeldavatele paladele on iseloomulik jõukas olustik, kiire edasipääs elus (jutukeses "Hilja" läheb Juhan Saksamaale ehitusmeistrite kooli, kuid kolme aasta pärast on ta juba mõisnik) ja rõhutatult õpetlik tendents. Sealjuures propageeritakse osalt avaramaid, üldisi vourusi ("Linnupesa" on võetud ka eesti nõukogude koolilugemikesse), osalt aga kitsalt kodanlikku moraali. Viimases suhtes on iseloomulik "Minna ja Anna", kus lapsena nuku varastanud Minnast saab täiskasvanult kerjus, ausast Annast aga mõisaproua.

Sügavamalt valgustab oma aja ühiskonda realistlik miniatuur "Kuulus mees", kus paljastatakse "rahvameeste" silmakirjalikkust ja omavahelise võitluse võtteid: "kuulsa mehe" elu ajal mõistavad "isamaa pojad" oma "suguvenna" iga sammu hukka, peale tema surma aga kisklevad, et üksteist kadunu kiitmisega üle trumbata.

Vaheastme vestelis-naljatileva linnaainelise jututüübi ja tõsisema maaelukujutuse vahel moodustavad Liivi üliõpilasjutud³. Nendele on iseloomulik biidermeierlik olustik ja tehtult-naljatilev esitus. Psüühikat on pinnaliselt jälgitud. Sõnastusstiilis kohtame juba eespool iseloomustatud magusust "palgekeste", "südamekeste" ja muude standardfraasidega. Veidi üksikasjalikumalt ja usutavamalt joonistatud kuju on Maali, kes näeb läbi peene seltskonna tühisust ning hindab inimese loomulikkust ("Saaniga sõitsin ma sohinal").

Ligilähedane üliõpilasjuttudele on "Aias" (1892), kus maal suvitavad õpilased - poiss ja 15-aastane tüdruk - vestlevad naise ilu,

1 G.E. Luiga, "Juhan Liiviga "Oleviku" toimetuses". Õitsituled IX, lk. 56.

2 Siia kuuluvad: "Kolm pisarat" (1888), "Kalliskivi" (1888), "Tõearmastus" (1890), "Hilja" (1890), "Minna ja Anna" (1890), "Linnupesa" (1890), "Kuulus mees" (1891).

3 Siia kuuluvad: "Onupojad" (1889-1890), "Saaniga sõitsin ma sohinal" (1893).

mehe ja naise iseloomu-erinevuste jm. üle, ilmutades kogunud, "peene", muretu seltskonna koketeerivaid maneere. Kõik see on esitatud tuttavas naljatlev-vigurdavas sõnastuses.

Niisugune ainelistest muredest vaba eesti "kõrgema seltskonna" idealiseeriv kujutamine on kahtlemata ebarealistlik nii sisult kui vormilt.

Maaühiskonnale, mida Liiv lapsest saadik tundis ja mille realistlikuks kujutamiseks olid eelnevas proosakirjanduses teatavad traditsioonid, ei saanud Liiv eespool kirjeldatud võltsi tooniga läheneda. Seepärast võime maa-ainelistes juttudes konstateerida välise, materiaalse olustiku tõepärasust. Lisaks sellele kohtame üksikute sotsiaalsete nähtuste usutavat kujutamist. Algul jääb ta juttudel puudu rahvalikkusest, sest ta valib oma tegelased peamiselt maakodanluse hulgast, ilma et ta neid töörahva huvide seisukohalt hindaks, kuid hiljem ja paralleelselt jõukama talupoegkonna kujutamisega juhib ta oma peatähelepanu maaühiskonna kehvemale osale, keda ta kujutab suuri kaasaelamisega.

Maakodanlust käsitlevais juttudes¹ on tegelasteks suurtalunikud resp. väikemõisnikud, edasi mõisarentnik, vallavanem, peakohtumees, veskiomanik jt. maakodanluse esindajad. Kuid neis juttudes märgitakse kohati mainimisi ka maaühiskonna kehvema osa esindajaid ning need hakkavad mõnelgi juhul oma sotsiaalsele esendile vastavat ilmet võtma. Juba neis juttudes näitab Liiv inimesi kohati töö juures, ta hakkab

1 Siia kuuluvad: "Nõõpnõel" (1889), "Tilluke pahandus" (1890), "Pahased naabrid" (1890), "Algupärane mõte" (1891), "Mis sest viimaks sai?" (1892).

järjest rohkem kasutama rahvekombestikuga põimitud pilte, rahvalikke kõnekäände ja rahvapärast dialoogi.

Ühiskonnakriitiliseks motiiviks on nendes juttudes, nagu lüürikaski, luulehaiguse, eluvõõruse, üleliigsete inimeste naeruvääristamine. Seda küsimust puudutab kõige põhjalikuma väljatöötuse osaliseks saanud "Nööpnõel", samuti "Algupärane mõte", Samal ajal aga ideaalid, mille nimel mainitud pahesid paljastatakse, on kitsalt kodanlikku laadi. Seda näitab meile selgesti "Nööpnõela" ideeline lahendus.

"Nööpnõela" peategelane Olle Hain kuulub teose algul nende haridust saanud noormeeste hulka, kes teevad koolipõlves (rahvusliku liikumise tõusuaja idealismis?) kaugeleulatuvaid plaane, kuid hiljem peavad täitma vähetähtsaid, vaimunüristavaid kohakesi. Kui Olle Haini sõbrad oma viirelevale asendile truuks jäävad, siis Hain ise vabaneb peale neiu truudusetust armastusest põhjustatud haiguse läbipõdemist ka senisest ebamäärasusest, haiglasest tundelisusest ja "luulehaigusest", ning temast saab jõukas maakodanlane, kes vaatab ironiliselt mitte ainult oma minevikule ja "luuletajatele", vaid ka oma koolivendadele, kelle rahakoti mahukus jääb tema omast kaugemale maha.

Hain on 1880-ndate aastate "meie aja kangeline", kelles kajastub eesti maakodanluse loobumine rahvusliku liikumise aja ideelisusest ning siirdumine praktilisele eksploatatori-akumuleerija teele. Liiv kui väikekodanlik mõtleja ei suutnud tollal veel näha ega paljastada Olle Haini klassiolemust. Seetõttu teenib jutu positiivne lõpplahendus omaette võttes kitsalt maakodanlik klassimoraali eesmärke.

Ometi paljastab Liiv samas jutus ka eesti kujuneva maakodanluse tõelist palet. Eesti jõukusele jõudva kodanlase tüüpilised joo-

ned on kehastatud mõlder Thali ja Haini onu kujus. Thal on kantud põhimõttest, et "parem natukene rohkem /tasu võtta/ kui vähem" või et veskiline ei jää ühe kopika pärast vaaseks, aga "mina võtan ühe käest kopika, teise käest kopika ja nõnda kogub minule juba terve rubla"¹. Pühapäeva hommikul läheb Thal aga vage kristlasena kirikusse. Ka Haini onu - väikemõisnik - peab ennast saksana ülal, käitub oma töölistega toorelt ning võrgutab südametult oma nõbu pruudi.

"Nööpnõela" loodusekirjeldustes võib märgata kahesugust tendentsi. Ühelt poolt kirjeldatakse asjalikult enamasti rahulikku, päikesest ja valgusest säravat maastikku (seda kohtame edaspidigi Liivi juures nii proosas kui ka luules), milles võib ära tunda Alatskivi ümbruse, teiselt poolt esitab minajutustaja oma armastuse tõusukohtade ühenduses maastikku tugeva tundetooniga, personifitseeritult, oma isiklike meeleolude valguses.

Realistliku järjekindluse vastu eksib autor mõningates ajaloolistes detailides: nii pole kronoloogiliselt samaaegsed eesti II laulupidu ja Bismarcki ja Boulanger' vaheline võitlus.

Väikekodenlik-romantilist kirjandust, luuletamist ja "algupäraste seiklusjuttude" kirjutamist parodeeritakse ka lühijutus "Algupärane mõte" (1891). Siin vabestab Helmi-nimelise peretütre luulehaigusest oma abieluettepanekuga Nõmmiku omanik Org - kunstväetise ja hobustega tegelev 1880-ndate aastate praktiline peremees.

Ebademokraatliku, kodanlikust ideoloogiast kantud lõpplahendusega on ka lühijutt "Tilluke pahendus", kus jutustatakse oma naist hoolimatult türanniseerivast Liiviku karjamõise omanikust Hans Hallikust. Jutu lõpul aga taipab Hans, et ta naine Mari ei pea "nagu alaline teenijatüdruk orjama ja ruttu vanaks minema"². Autor ei

1 KT II, lk. 131.

2 KT V/VI, lk. 116.

astu välja säärase töörahvast ja tööd halvustava vaate vastu, vaid näib sellega nõus olevat.

Hoopis rahvalähedasemad, realistlikumad ja kunstiliselt väärtuslikumad on Liivi jutud "Pahased naabrid" (1890) ja "Mis sest viimaks sai?" (1892). Juba nende juttude tegevuse ala on avardunud: see ei toimu enam ühe talu piirides, vaid meile näidatakse juba eesti küla koos selle elanikega. Ometi on tähelepanu keskuseks veel küla jõukam kiht (kuigi kuuleme juba teenijarahvast ja nende huvidest): "Pahastes naabrites" protsessivad vallavanem ja peakohtumees oma talude piiril oleva õunapuu pärast, jutus "Mis sest viimaks sai?" kuuleme kahe perepoja võitlusest rikka talutüdruku ümber.

"Pahaste naabrite" aine - maakodanluse omavaheline vägikaikavedamine kohtu kaasabil - on leidnud valgustamist teistegi tolle aja (Ed. Vilde, Chr. Kannike) ja hilisemate autorite (Tammsaare) poolt. Juba see näitab, et meil on siin tegu tüüpilise nähtusega, mis tulenes maa diferentseerumisprotsessis kujunenud eraomanike egoistliku moraali väljaarenemisest. Jutu lõpplahendus^{es}, mis on Liivile omaselt kasvatava eesmärgiga, kuuleme, et vastased on leppinud, ja laste abiellumine loob kulakutalu, kus vaidlusalune õunapuu jääb krundi keskele. Ka see käänak on oma aja seisukohalt küllalt iseloomulik, kuigi Liiv seda ei mõelnud majenduslikus, vaid moraalses mõttes.

Oma tüüpide kujundamiseks on Liiv osavasti kasutanud iseloomulikke individualiseerivaid detaile. Olustikukujutus on neis juttudes rahvalik-realistlik. Me näeme ilmekalt antud külaelu-üksikasju, inimesed on loomutruult tabatud nende igapäevase töö ja tegevuse juures. Autori stiil on saavutanud ilmekuse, elavuse ja konkreetsuse, mida me võime juba pidada Liivile omaseks meisterlikkuseks. Selle tüüpilised jooned on vaatlikkus, dünaamilisus ning ennekõike ül-

latav lühidus ja täpsus. Ta sõnastuse dünaamilisus ja tihedus on tingitud esmajoones asjaolust, et kirjanik detailidel pidurdavalt ei peatu, vaid annab need nagu möödaminnes, aga ilmekalt. See sünnib mõnikord ainult kõrvallauses või üksikus epiteediski. Ta meeled on teravad nii nägemis- kui ka kuulmismuljete fikseerimiseks. Ka dialoog, mida kohtame üsna rohkesti, on neis juttudes juba diferentseeritud. Autor on saavutanud isikupärase stiili, mida oma detailrikkuse, konkreetsuse ja ilmekuse tõttu tuleb kahtlemata realistlikuks lugeda. "Pahaste naabrite" algusleheküljed on Liivi realistliku stiili tüüpilisi näiteid.

Kahjuks ei suuda Liiv oma stiili tihedust ja ilmekust ühtlaselt välja pidada. Kui ta "välismaailmast" siirdub psüühika valgustamisele, armuelu valdkonda, arvab ta nähtavasti, et armastust kui "salapärast" nähtust pole võimalik edasi anda samas konkreetses, täpses ja piltlikus sõnastuses, vaid see vajab ebatavalist esitust. Nii muutuvadki "Pahaste naabrite" lõiked Haini külaskäigu kirjelduses lühikesteks, laused lühikesteks ja katkendlikeks, hulgaliselt esineb mõttepunkte ja -kriipse. Isikupärase värskuse asemele astub dialoogides testav hallus ja ilmetus.

Samal 1890. aastal, kui Liiv kirjutas oma "Pahased naabrid", ilmuvad ka esimesed lühijutud, kus kirjanik on oma tegelased valinud maarahva kehvema osa hulgast. Need on "Muldmäe Mats" ja "Pildikene Peipsi rannalt". Siia rühma kuuluvad järgnevaist aastaist veel "Juak" (1891), "Igapäevane lugu" (1893) ja "Peipsi peal" (1893). Selles rühmas saavutab Liivi realism lühijuttude osas oma kõige suurema sügavuse.

Rääkimata looduse ja materiaalse olustiku tõepärasest esitusest (Muldmäe suitsutare kirjeldus, Kodavere talupoegade riietus ja teekonnavarustus), on vaadeldavais juttudes ka igapäevase eluolu ja sotsiaalse olustiku kujutus realistlik. Poolfeodaalseis oludes vegeteeriv rendikohapidaja ei hooli tööst, vaid lesib pigemini ahjul ("Muldmäe Mats"). Peipsi rannikul "vebalt" kasvav külanoorus harrastab tootslikke lõbustusi, nagu sea seljas sõitmine, kivi otssas jutluse parodeerimine, kohtlaste inimeste narritamine ja muud vembud, millele järgneb sageli peks; pole huvi õppimise vastu (aabitse peitmine), kuid püütakse "peenemaid" inimesi järele aimata ("Pildikene Peipsi rannalt", "Juak"). Jutu "Peipsi peal" talumees Jaak peksab oma naist, söödab naabri heinamaal hobust, paneb magassisse viidavate terade hulka aganaid ja petab kaupmeest linaleiskasse vett raputades. Suhe kiriku ja usuga on tüüpiline tolleaegsele talupojale: surmahädas hüütakse jumala poole ja antakse tőotusi, aga kui maa on jalge all, on igapäevane kõnekäänd "kurat" jälle kindlalt suus. Hädas antud tőotusi täidetakse ainult nimepärast või ei tehta sedagi. Talupojad - kujunevad väikeomanikud - käivad põhimõtte järgi: väike pettus on lubatud.

Ka sotsiaalsete vastuolude seisukohalt on need jutud tähelepannevad: neis puudutatakse juba tolleaegse maaühiskonna valusaid päevaküsimusi. "Muldmäe Matsi" aineks on rendiorjus ja kõrtside nuhtlus. Jutu "Peipsi peal" lähtepunktiks on maanälg, mis sundis tuhandeid inimesi Eesti- ja Liivimaalt lahkuma. "Igapäevase loo" käimapanevaiks ühiskondlikeks teguriteks on kohaostu-võla orjamine ja sotsiaalhoolekande puudumine.

Vaadeldava juturühma tegelasteks on tüüpiliste joontega iseloomustatud igapäevased taluinimesed. Seda on Peipsi rannikul mängivad

ja koerustükke tegevad karjalapsed, seda on Muldmäe rendikohapidajad ja Venemaalt tagasi ruttavad elukohaotsijad, seda on ennekõike Punasoo Mari, kes on juba autori enda poolt esile tõstetud kui kõige suurem üldistus.

"Igapäevases loos" on nappide sõnadega edasi antud eesti maa-naise röömutu elu feodaalkapitalistlike vastuolude tingimustes. Lühijutu algul rõhutab autor "Igapäevase loo" kaht iseärasust. Esiteks eraldab ta oma Punasoo Mari loo juttudest, kus midagi erakordset sünnib: "Selles jutus siin ei ole midagi iseäralist; sellel ei ole muust jutustada, kui ainult vaesest Punasoo Marist"¹. Teiseks rõhutab Liiv oma tegelase tüüpilisust, viidates kalmistule, kus nii kõdunenud kui ka värsked ristid "kõik räägivad Maridest, kes kord sündinud, elanud ja surnud nagu Punasoo Marigi"². Edasi kuuleme Mari eluloo, mille nappide ridade jooksul joonistub otse monumentaalne kuju tavalisest, väikesest inimesest, kellelaolisi on olnud nii palju. Mari läbib oma armetu lapsepõlve ja seekarjuse-aa. Siis naeratab talle näiliselt õnn - ta saab taluperenaiseks, millele aga järgneb varsti mehe surm ning Maril tuleb üksinda kasvatada viit väikest last ja täita mõisniku kukrut krediitkassa võla tasumisega, sest mees on äsja koha võla peale päriseks ostnud. Elu lõpul on Mari taas üksik, seal, kust algas, teenides sukakudumisega oma nappi leiba. Punasoo Maris kehastub eesti töötava naise visadus, vastupidavus, elujulgus. Pole siis ime, et eesti nõukogude kirjanik Aadu Hint lähtub Tallinna kohalike nõukogude saadikukandidaadi Pauliine Pirsonile pühendatud olukirjelduses "Lihtsa naise lihtne lugu" just Punasoo Marist, märkides, et töötavat naist Pauliine Pirsonit, kes võiks olla Punasoo Mari lapselaps, iseloomustab

1 KT IV, lk. 36.

2 KT IV, lk. 36.

"sama visadus, naiselik tublidus, ka raskes olukorras pea püstihooldmine ning elu jaatamine"¹. A. Hint rõhutab, et ei Punasoo Mari ega Suure Isamaasõja läbiteinud Pirsoni võitlus polnud kerge.

Suure sammu edasi teeb kirjanik vaadeldavais juttudes psüühika käsitlemisel. Selles osas oli ta kodanluse elust kirjutatud jutud kõige kaugemal elutööst. Rahva-ainelistes lühijuttudes kohtame aga kirjaniku suurepärasest oskusest realistlikult edasi anda masinimete siseelu. Meie silmade ette kerkivad elavalt ja usutavalt külalapsed oma mõtte-, tunde- ja tahtemaailmaga. Negu kivisse raiutult kerkib meie ette Punasoo Mari isiksus. Kõige suuremat tähelepanu on psüühikale pühendatud juttus "Peipsi peal". Siin seab kirjanik endale ülesandeks näidata surmaga silm silma vastu sattunud talumeeste elamusi tormis rappuva Peipsi jääl, seavutades kõrge kunstimeisterlikkusega hingeelukujutuse. Lugeja jälgib pinevusega Jaagu ja Reinu kõikumist surmahirmu ja lootuse vahel. Suurepäraselt on tabatud talupoegade näiline vagadus ja tagasilangemine tavalistesse rööbastesse hädaohust pääsedes. Sealjuures pole Jaagu ja Reinu psüühikat valgustavad detailid võetud juhuslikult, vaid on tihedas seoses talupoja klassiasendiga. Kogukonna, kiriku ja ülesostja tüssamine kasvavad välja talupoja kui kurnatava vaenust nende institutsioonide vastu.

Siiski kohtame vaadeldavais lühijuttudes ka ebatüüpilisi jooni. See käib ennekõike "Muldmäe Matsi" (1890) kohta. Selle jutu süžeearendus tabab väga halvasti tegelikkuse seaduspärasusi ja arengutendentse. Kuigi me ei tea, kui palju sellest sakse jutu järgi kirjutatud palast kuulub Liivile, näib, et temas on tahtnud karskuspropagandat teha; see on seda tõenäolisem, et aastail 1890-1893 oli elav karskusseltside asutamise aeg. Niisuguse õpetliku eesmärgi seisukohalt on mõistetavad Mat-

1 A. Hint, "Lihtsa naise lihtne lugu". Rahva Hää! nr. 13, 16.I 1948. Vrd. A. Hint, Töömeeste portreid, Tallinn, 1948, lk. 72-76.

si hirmsed unenäod ja mõisniku "pöördumine" teose lõpul. Kuid need pole tüüpilised tegelikkuse seisukohalt. Pole usutav, et mõisnik oma tuluallika - kõrtsi - kinni paneb, kui talle selgub, "missugune suur mõju viina lähidusel inimeste kohta on"¹. Rääkimata mõnest juhuslikust erandist, oli mõisnikel see mõju ammu teada ja küllap neil leidis mehi, keda rentnikuks panna, kui mõni kohapidaja lausa joodikuks muutus. Edasi võib Muldmäe Matsi enesega rahulolu, kui kirjanik on tahtnud siin majanduslikes raskustes vaevleva rentnike kihi iseloomulikku joont tabada, olla omane ainult kõige mahajäänutele ringidele; teatavasti öeldakse jutus: "Mats ... mõtleb, kui õnnelik see inimene siin ilmas on, kellel leib, silk ja soe ahjupäälne ei puudu; mõtleb, kuidas neid häid asju ka taevas kätte saada..."².

Punasoo Mari ühenduses pole autor seadnud oma eesmärgiks näidata taluperenaise sotsiaalse seisundi kahepalgelisust, mis seisneb selles, et ühelt poolt on ta kannataja, keda tabavad rasked löögid, teiselt poolt on ta aga võõrast tööjõudu kasutav omanik. Ja vaevalt me saamegi seda nõuda kirjanikult, kes on kujunenud ajajärgul, kus maa kapitaliseerumisprotsess oli edasiviiv nähtus. Igal juhul ei vähenda see "Igapäevase loo" väärtust.

Liivi vaadeldavad jutud on juba oma ulatuselt lühikesed. Teiseks on andmeid, et kirjanik pühendas nende kirjutamisele väga vähe aega³. Seepärast ei paku ta neis tühjendavat läbilõiget oma aja ühiskonnast. Kuid kirjaniku poolt antud sotsiaalse analüüsi piiratud ulatus oleneb ka sellest, et Liivi on kõigepealt - vastavalt ta realismikäsitusele - huvitanud iseloomulikke inimkujude (Muldmäe Mats, Juak, Punasoo Mari) või ilmekad üksikjuhtumused ("Peipsi peal", "Pildikene Peipsi rannalt"). Nähtavasti on autor lasknud oma meelekujutust juhtida tegelikest sünd-

1 KT IV, lk. 35.

2 KT IV, lk. 30.

3 Kirjaniku enda teated Joosep Liivile.

mustest ja inimestest, kusjuures pole küllalt vaeva nähtud, et eraldada kõik ebaoluline olulisest. Inimtüüpide ja huvitavate sündmuste domineerimise tõttu jääb ühiskondlik probleem nagu iseenesest kõrvale. Me teame, et "Peipsi peal" on välja kasvanud aktuaalsest ühiskondlikust küsimusest - maanäljast; me teame, et jutu lähtekohaks on kirjaniku majanduslikes raskustes vaevleva isa väljarändamiskavatsus, aga kõigest sellest märgib Liiv ainult möödaminnes: "'Venemaalt' oli sel ajal kerge väikesi mõisaid rendile saada..."¹. Muide, kehva Oja talu pidajast Benjamin Liivist ja ta naabrist on siin autori tõlgenduses saanud mõisarentijad, Mis mõisarentijad on aga kaks jalameest, kes kodunt leivakoti kaasa võtavad ja rahata Peipsi taga hirmu tunnevad²!

Paralleelselt temaatika ja ideestiku rahvalikkuse süvenemisele ning kujude elulisusele on ka vaadeldavate juttude kunstimeisterlikkus kõrge. Kirjanik on oma tegelased joonistanud väheste joontega, kuid klassikalises selguses. Need on elavad inimesed, varustatud enamuses oma keskkonnale või klassile iseloomulike mõtete, käitumise, soovidega. Tegelaste psühhika kujutus, nagu nägime, on usutav ja sügav. Milline on Liivi tüüpide mõju lugejaisse, näitab see, et "Igapäevast lugu" tuntakse rohkem ta peategelase tõttu "Punasoo Mari" nime all kui algupärase pealkirja järgi.

Lühijuttudes "Peipsi peal" ja "Pildikene Peipsi rannalt" kohtame Liivile tavalise rahuliku, päikesepaistelise maastiku asemel looduse jõudude mõllu - kevadist tormi ja suvist äikest. Jutus "Peipsi peal" on loodus sündmustikku määravaks teguriks, kusjuures autor on intriigi ülesehitamiseks kasutanud gradatsioonit (koos tormiga kasvab ka hädaoht), personifikatsioonit, hüüatusterohket lühilausealist stiili. Seda vormi tuleb pidada sisule vastavaks. Kirjanik on saavutanud sellega

1 KT IV, lk. 24.

2 Nähtavasti oli 'mõis' tolleaegses kirjanduses teatav moesõna, omamata preegust klassilist ainutähenduslikkust.

kogu aeg lugeja tähelepanu pidevalt hoidva kompaktsel jutustamishoogsusel, mis omab erandlikku asendit Liivi loomingus.

Selles lühijuttude rühmas ilmnevad Liivi proosastiili parimad omadused veelgi ilmsemalt kui "Pahaste naabrite" juures. Nende stiil on veelgi rahvalikum: autor kasutab rahvapäraseid kõnekäände, võrdlusi, vanasõnu, iseloomustab olustikku ja tegelasi rahvauskumustega. Kohaliku koloriidi ja hulga rahvapäraseid väljendeid toob kaasa "Pildikese" ja "Juagu" murdekeel. Autori suhtumine oma tegelastesse on soe ja kaasaelav, jutud on kantud südamelähedusest ainele, väikese inimese hindamisest, mida mõnel puhul nüansseerib heatahtlik huumor. Eriti murdejuttudes saavutab kirjaniku peen huumor suurepäraseid võite.

Liivi pildikeel on sundimatult voolav, kuid sealjuures vaatlik, elav ja dünaamiline. Iga detail on nagu sündinud oma kohale. Ta stiil on tihe ja isikupärane. Jutus "Peipsi peal" käib intriigi pidevuse kasvamisega kaasas ka stiili hoogsamaks muutumine. "Igapäevasesse loosse", kus tõepoolest pole ka esituses midagi erakordset, on autor kõige suurema vormiökoonoomia juures suutnud kätkeada sügava sisu ning lühijutt ilmub lugejale täiusliku meistritööna. Mainitud jooned iseloomustavad Liivi stiili kui realistlikku, kus vorm teenib sisu võimalikult adekvaatsemat avaldumist.

Nagu eespool Liivi arengutendentsi iseloomustamiseks mainiti, töötas kirjanik linna- ja maa-väikekodanluse ainel kirjutatud juttudest põhjalikumalt välja esimese vastavas liigis ("Päästetud", "Nõõp-nõel"), järgnevatele omistas aga nähtavasti ainult juhuslike ajalehejoonealuste tähenduse. Seevastu alustab Liiv oma lühijuttude rahvalikku osa tegelikkust teataval määral moonutatavate juttudega ("Muld-mäe Mats") ja anekdootiliste murdenäidetega ("Pildikene Peipsi ran-

nalt", "Juak"); edasistes töödes, kui kaasa arvata ka pikemad jutustused "Vari", "Käkimäe kägu" ja "Nõia tütar", osutab ta järjest suuremat süvenemist, hoolt ja meisterlikkust nii olustikus, tegelaste tüpiseerimises kui ka kunstilises kujundamises.

Ka tegevuspaigalt erinevad Liivi maakodanlust ja lihtrehvast käsitlevad jutud. Esimestes võib mõnigi kord oletada Viljandimaa keskonda, teises liigis on meile aga esitatud kirjaniku koduümbruse olustik.

Oma kodukihelkonda on kirjanik vaadelnud ka paaris olukirjelduses (resp. reisivestes)¹. Neis annab ta vähenõudlikult realistliku pildi 1890-ndate aastate Kodaverest, kus ta näeb "vaeseid rukkipõldusid, üksi mõisate põldudel kohati häid" ja leiab, et "üleüldiselt ütelda on aga rahvas vaesem kui mujal..."². Neis kirjeldustes avaldub kirjaniku poolehoid rahva hariduspüüetele ja vaen saksikute kommete vastu. Ta suhtub sõbralikult vene rahvasse.

Oma vestetes on kirjanik välja astunud ka feodalismi jäänuste vastu. Nii ründab ta mõisnike jahidõigust talumeal³, mille vastu võitles rahvusliku liikumise ajal juba C.R. Jakobson. Liiv näitab, et siin pole tegu ainult ebademokraatliku eesõigusega, vaid talupojad saavad määratud kahju, kui mõisnike jahiseltskond sügisel pehme pinnasega üle talunike rukkiorsase või mahalaotatud lina soopab.

Kodanlike erakondade ja ajalehtede vahelisi "erinevusi" ja võitlusmeetodeid piitsutab Liiv "Ühe kirjaniku päevaraamatu" (1891) fantastilises Marsi olustikus. Näiteks põhjustab siin pikki ja laastavaid sõdu küsimus, kas saba (=mingi poliitilise partei tunnus) paremal või vasakul pool rõngas kanda. Vana- ja vabameelse partei tek-

1 "Kodaverest" (1891), "Otsakene reisikirja ehk nõndanimetatud teekond Tartust Kodaverre" (1892).

2 KT V/VI, lk. 48.

3 "Jänese kiri jänestele" (1892).

kimiseks annab põhjust vaidlus, kas heeringat tuleb peast või seabast sööma hakata. Kirjanik peajastab kodanlikku patriotismi kui ärilise edu ja isikliku heaolu saavutamise vahendit. Nii kuulutatakse kodanlase isiku vastu sihitud ebameeldivused isamaa teotamiseks. Omameeste upitamise poliitikat naeruvääristab Liiv poeet Kandlela kaudu, kes seob enesele külge isamaasaba, mispeale isamaalased teda austuse ja kästel kandmisega lämmatama kipuvad. Liivi realistlik satiir on saavutanud niisuguse üldistusulatuse, et see käib ka kaasaegsete kodanlike parteide ja patriotismi kohta.

Liivi vestetoodangu ulatuslikum osa on suunatud kaasaegse kirjandusliku elu pihta, mille puudustest ta, nagu eespool nägime, kõige selgemini aru sai ja mis teda kõige lähemalt puudutasid. Sellele teemale on oma põhilises osas pühendatud ta ülalmainitud pamflett "Ühe kirjaniku päevaraamatust" (1891) ja vesteline kirjeldus "Esimesed kirjanikutundmused" (1893). Neis on seatud kõverpeegli ette nii kaasaegne kirjandus kui ka kirjanik, kriitika, vigurdav "keeleuuenduslik" keel, ajakirjandus ja äritsev kirjastustegevus.

80-ndate aastate pseudoromantilist, asjatundmatut ennast-täis "kirjanikku" kehastab Liivil tüüpilise nimega Kandlela, kes kirjutab teoseid, nagu "Paradiisi nupukesed", "Taevaliku armastuse lein põrgu vägede saatuse all ehk Vaprus viib sihile ehk Ilma päata kanglane". Realistliku, rahvaliku kirjanduse nimel naeruvääristab Liiv Kandlela-taoliste kirjanike elust eemalseismist (Kandlela püüab aina kõrgeid mõtteid tabada), nende ebademokraatlikku arusaamist kirjaniku ja rahva (publiku) vahekorra kohta. Kandlela on koolipoiss, kes peab õppimist tarbetuks kohe peale seda, kui tal on 4-realine luuletus trükis ilmunud; ta seab ennast kibestunult vastuollu "profaanse maailmaga" ning on publiku tähelepanematusest tingitult veendunud, et järelaeg teda kindlasti tunnustab.

Oma fõljetonis näitab Liiv, et meie kriitika seisis 1880-ndail aastail väga madalal tasemel: see oli üldsõnaline, ajalehest ajalehte korduv ülistav sõnakõlksutamise, kus luuletuskogude hinda võrreldi õllepudelite omaga. Edasi paljastab Liiv tolleaegse, aga ka kodanliku ebaprintsiipiaalse kriitika võtteid üldse: kirjutatakse iseenese kohta arvustusi või tellitakse neid sõpradelt, kirjastused peavad palgalisi raamatute üleskiitjaid. Just kirjastused on need, kes, tundes huvi ainult raamatu mineku vastu, külvevad turu üle seiklus- ja magedate armulugudega.

Kõrvuti oma aja elukaugete kirjanike naeruvääristamisega ja kirjastajate ärihuvide paljastamisega näitab Liiv ka rahvaliku, realistliku kirjaniku olukorda kapitalistlikus ühiskonnas, kus mitte ainult Kandlela, vaid ka tõelised kirjanikud (kaasa arvatud uue, realistliku kunstimeetodi eest võitleja) ei leia kirjastajat ning peavad lootusetult tulevikule vastu vaatama.

Ülalesitatud motiivide põhjal võime väita, et Liivi vestete paremik on kahtlemata realistlik. Kuid 1880-90-ndate aastate reaktsioonilise poliitilise olustiku tõttu ei saanud kirjaniku loomupärane pilkekaldumus välja areneda ulatuslikuks sotsiaal-poliitiliseks satiiriks, vaid pidi piirduma kõrvaliste üksikküsimustega; ja neidki käsitles ta enamasti mitte satiirilises, vaid humoristlikus vormis. Sealjuures ei püsi ta igakord printsiipiaalsel seisukohal, vaid kergesti solvuvana kasutab trükisõna oma isiklike vastaste ründamiseks. Seda näitavad ta kallaletungid Vildele "Ühe kirjaniku päevareamatus", keda ta ilma ühegi põhjuseta samastas Kandlelaga. Edasi pole ka ühiskondlik satiir kirjanikule ta haiguse tõttu jõukohane: oma üsna tagasihoidlikku sotsiaalpoliitilist vestet "Jänese kiri jänestele" ei suutnud Liiv elu lõpuni unustada, pidades seda üheks oma kannatuse põhjuseks.

Liivi parematele vestetele on iseloomulik üsna leidlik huumor ja kohati teravmeelne sõnastus. Kirjaniku nõrgemaid lehekülgi aga iseloomustab teatav tühisõnasus, kalduvus ridade tegemisele, mis saavutatakse kordamistega, naljatlemisega tühiste vormiliste küsimuste üle, mistõttu lõpptulemus on pinnaline ja väheülev.

Liivi esimese perioodi luule ja proosa evolutsioon on küllalt ilmne: ta areneb algaja hallidest, ilmetutest katsetustest ja romantilisest, teesklevast, tegelikkust moonutavast kunstist elutõe järjest suurema ja sügavama peegeldamise poole. Ta saavutab selles edu eriti endale lähedase maaühiskonna osas, kus talle torkavad silma ennekõike ilmekad, tüüpilised kujud ja sündmused. Samasegselt kajavad aga Liivi lühijuttude paremikus ka töörahva eluraskused, millele kirjanik sügavalt kaasa elab. Ta otsene ühiskonnakriitika on suunatud peamiselt kaasaegse kirjanduse ja kirjandusliku eluroiskumise vastu. Liivi lühijutud peegeldavad küllalt selgesti kirjaniku professionaalsuse kasvu, mis rahvaelu käsitlevates lühijuttudes jõuab silmapaistva meisterlikkuseni.

V peatükk.

"V A R I" /1892/.

1892.a. sügisel ei koostanud Liiv mitte ainult jutukogu "Kümme lugu", vaid kirjutas veel enne seda omakõige ulatuslikuma teose - jutustuse "Vari" (ilmunud 1894).

Pooltahtmatu lahkumisega "Oleviku" toimetusest vabanes Liiv närvesöövast ajalehetööst, mis võimaldas kirjanikul - vastavalt ta ammusele soovile - proovida, kas ta on võimeline saavutama "kirjaniku loorberi ... ehk jääb see elukutse minust teistele"¹. Selleks tahtis kirjanik midagi suuremat, pretensioonikamat luua ja et tal oli juba eelmise aasta lõpust saadik² mõttes hea idee, siis kirjutas ta 1892.a. oktoobri teisel poolel "Varju" valmis 8-9 päevaga. Millise sisemise pingega see toimus, seda tõendavad Liivi kirjad³ ja kaasaeglaste mälestused⁴. Et aga teiselt poolt nii lühike töötamine ulatusliku jutustuse kallal ei võimaldanud laitmatult ühtlast, meetodikindlat ja kompositsioonitihedat teost luua, seda näitab muuseas alljärgnev analüüs.

"Varju" eesmärk on nii tolle aja kirjanduse kui ka Liivi enda varajasema loomingu seisukohalt vaadates ulatuslikum, sügavam ja tulemused sellele vastavalt tähendusrikkemad. "Varjus" ei käsitle-

1 Juhan Liiv - L. Goldingule 13.X 1892. TA KM Juhan Liiv 1:3,92.

2 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

3 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

Juhan Liiv - L. Goldingule 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 1:3,93.

4 P. Grünfeldt, Mälestused / Juhan Liivist, lk. 14-16.

ta mitte ainult üksikuid huvitavaid tüüpe või sündmusi, vaid kirjanik annab läbilõike meie teoorjusaegsest maaühiskonnast, võttes oma jutustuse tegelasteks küla eri kihtide esindajad Kukulinna vallavaestest kuni mõisnikuni välja. Lisaks sellele on kirjanik kätkenud oma jutustusse rikkaliku ideelise sisu: ta näitab teoorjuse aja vastuolusid, paljastab talupoegade kurnamist ning mõisnike julma kepivõimu, võitleb humanismi ja hariduse eest ja unistab valgustajate vaimus paremast ühiskonnast.

Alljärgnevas vaatleme esmalt/^{teose}realismi ning romantilisi elemente olustiku osas, kaasa arvatud historismiprobleem, edasi hindame meetodi seisukohalt jutustuse ideestikku, tegelaskujusid, kompositsiooni ja kunstimeisterlikkust.

Nagu eespool nägime, kujunes Liivist 90-ndate aastate algul realistliku meetodi eest võitleja. Et Liiv asus oma "Varju" kirjutama realistliku kunsti eesmärges silmas pidades, seda näitab juba jutustuse alguse üksikasjalik Kukulinna vaesteküla olustiku ning ümbritseva maastiku elementide, eriti Sokusoo kirjeldus. Vastavalt sellele on Kukulinna ja selle ümbruse kirjeldus, mille loomisel kirjanikul on silme ees olnud ta kodukoha lähedal olev Kitse vaesteküla, kujunenud omaette saavutuseks, mis on aastaid olnud meie koolilugemike põhivaraks. Kui meie kirjanduses oli kehvikut ja ta elamut varemgi kujutatud, siis oli Liiv esimene, kes käsitles tervet vaesteküla, tehes seda detailselt, tõepäraselt, ilustamata, objektiivselt, sügava kaasaelamisega, kuid ilma sentimentaalsusega. Millist tähtsust omistas autor oma jutustuse kehviuolustikku kujutavale osale, näitab see, et ta nimetas "Varju" Kitselinna /s.t. Kukulinna/ jutuks¹. Teiseks on Liiv avastanud mineviku-Eestile nii tüüpilised soo ja soosaared, saades seega eesti realist-

1 Juba Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

liku maastikukirjelduse rajajaks. Sealjuures on Liivi tähtsus ses suhtes veelgi suurem: kui meie varajasemas proosas maastik oli antud ainult orienteerivalt /tegevuskoha märkimiseks/, siis kirjeldab Liiv Kukulinna ümbrust ja teisi maastikke /näit. "Käkimäe ~~kaos~~" /üksikasjalikult., tuues jutustuse^{s/} looduskirjelduse kui kirjandusteose täisväärtusliku osa. Ühtlasi käsitab kirjanik maastikukirjeldust realistina, sidudes nad teose meeleolustiku või ideearendusega.

"Varju" järgnevaes peatükkides ei leia me Kukulinna- ja Sokusoo-piltidega võrdselt detailirikast olustikku, kuigi siin realistliku maastikukirjelduse head näited ei puudu /näit. põuane suvepäev mõisapöällul - VI pt./. Mis puutub mõisa kirjeldamisse, siis selles ei tundu Liiv nii kindlana kui külaolustiku esitamisel. Murumäe mõisa sisemuse kirjeldamisel on "Vari" hoopis detailivaesem ja ilmetum, kuigi käiakse pillavalt ümber kulla, hõbede ja mahagoniga.

Realistina näeb Liiv maastikku tihedas seoses töötava inimesega: Villu vanaema peseb sügistuules riidetükki, õitsil Veni-Villem "istub tule ääres ja paikab mahasaetud kuuse kännul kinga"¹. Kompositsiooni seisukohalt kasutab Liiv maastikukirjeldusi tegelaste iseloomustamiseks või sündmuste meeleolulise külje rõhutamiseks, kusjuures on rakendatud kas paralleelsus^e või kontrasti võtet. Kukulinna vaesteküla viletsust rõhutab tuuline, mahajäetud sügisene soomaastik, Villu lapsepõlve muretust - kevadise looduse eluküllus, heli- ja valgusefektide rohkus. Kuuse talu aia idüllilise pildiga süvendatakse lugeja elamust järgneva Villu katastroofi suhtes.

1 KT II, lk. 80.

Kontrastipõimõtet kasutab Liiv ka "Varju" romantilistes maastikukirjeldustes. Niisugused on Villu igatsusmaastikud, kus Kukulinna ja kohava Peipsi vahele on salapärasuse saavutamiseks kasvatatud varjev mets, mis omakorda saab "tõehiiglase" ja "luuleingli" vahelise igavese võitluse sümboliks. Romantiline on helide-mäng Murumäe mõisa õuel /VI pt./, kus sakste sünnipäevalõbu on teravalt kontrasteeritud peksukaristust ootava Villu olukorraga. Selles kirjelduses ei malda autor jääda oma eepilise objektiivsusse, vaid astub esile ja hakkab oma kangelasele selgeks tegema ta lootusetut, ületamatut talupoeglikku rumalust. Ka autori stiil on siin järsult erinev oma mõttepunktide, akumulatsioonide, tunderõhu liste hüd- ja küsilauseetega.

Sotsiaalse olustiku osas kujutab Liiv tõepäraselt vastuolusid talupoja ja mõisniku vahel, millisel alal olid eesti kirjanduses juba traditsioonid olemas. Liiv paljastab mõisnike ja sundijate omavoli ja julmust, näitab õigusteta talupoegade kannatusi raske kurnava teotöö all, vaenu mõisa vastu ja hirmu järjekordse, sageli põhjuseeta kepikaristuse ees. Seda vahekorda on illustreeritud mitmete detailidega. Karjane lullitab seni, kuni saab teopoisiks: "Küll need säääl röömu välja võtavad!"¹. Mõisapõlliul annab kubjas keppi, kas oled sirge või kõver, õige või "süüdlane": teomehe saatuse oleneb sageli kupja tujust. Kuigi peks oli meie mõisates igapäevaseks nähtuseks, näidati seda kriitilise realismi eelses kirjanduses vähe. "Varju" autor kujutab igatahes julgesti seda barbaarset akti, kus mõisnik häst^titades takti lööb.

Kui talupojad on omavahel südamlilikud ja avameelsed, siis mõisas rahvareeturiite-mõisasundijate keskel valitseb müüdavus, teesklu

1 KT II, lk. 51.

Kahekeelsus, külmus, hoolimatus, tööd tehakse siin vastumeelselt. Kirjanikul on küllalt pilguteravust, et näha, kuidas mõisnik oma funktsionääre üheaegselt vaos hoiab ja välja kurnab: Salu-onu, mõisa vahimees, kasutab orjusevaba maatükki ning püüab kerge põlve varjamiseks oma ülesandeid võimalikult agaresti täita; selle tagajärjeks on, et vahimees oma "kuldse põlve" tingimustes jalad kangeks jookseb ...

Talupojaolustikust pakub kirjanik ilmekaid ja usutavaid üksikasju. Millise etnograafilise täpsusega Liiv kirjeldab oma talupoeg-tegelaste välimust, ilmneb järgnevast kirjeldusest: /Salu-onu/ "on üks kärke, kõbus mehikene, paks, villane kamsul seljas, paigutatud püksid ja viisud jalgrättidega jalas. Pää on sügavasti kübaras... Tubakas ja tulenõud on ühe, pussnuga tupega teise poole pääl"¹.

Kui Liivi väikekodanlike juttude tegelased aina naljatledes vestlesid ja viisakusi ütlesid, siis "Varju" talurahvas teeb oma vaevalist tööd ja sööb oma kehvikutoitu. "Varju" paremaid lehekülgi on pilt künnist mõisapöällul. Talupoja ideedering on selle etnograafilises osas usutav ja oma ajaga kooskõlas. Vastavalt orjuses vaeleva rahva haridustasemele iseloomustab Liiv oma talurahvast mitmesuguste rahvakommete ja uskumustega. Rahvajutt on elav ka täiskasvanute-õitsiliste hulgas.

Sotsiaalse olustiku kujutamises on Liiv teinud suure sammu edasi ses mõttes, et ta näeb kihinemist talupoegkonnas endas ning iseloomustab talupojaühiskonna eri kihte /vallavaeseid, talusulaseid, teomehi, taluperemehi ja -naisi/ vastavalt nende sotsiaalsele asendile. Kirjanik ei lähtu oma Kukulinna jutus enam jõukaist

1 KT II, lk. 52-53.

talunikest ning saiasõovatest lastest, vaid tolleaegse ühiskonna madalamalt lademelt - nälgivast vaestekülalt. Ta näitab, et vaid ja mõis saadavad Kukulinna nälgima ja kerjama inimesi, kelle jõu on feodaal-kapitalistlik ühiskond välja kurnanud, kes ei suuda enam teopäevi teha. Milline on siinne elatustase, näitavad 6-aastase Villu välimus /ta nägu meenutab 60-aastast vanakest/ ja eluolulised tingimused /Villu peab olema seni laval, kuni ainuke särk kuivab/. Ja lõppjaames ootab kukulinlast talumees, kes saab laiba kalmistule vedamise eest küüdikorra. Kirjanik kujutab vaesteküla elu viletsust suure tõetruuduse ning kaasaelamisega.

Küla ja Kukulinna vahel on alatine hõõrumine. Kukulinna paljasjalgsed on küla naerualused; talutütre kombel riietuda püüdev Kukulinna tüdruk saab hukkamõistu osaliseks; talupoeg röömustab, et temast veel madalamal seisvaid inimesi leidub. Ometi on vallas Kukulinna ühes suhtes tarvis: kui on vaja karjaseid, teopoisse ja ~~poolmuidu~~ poolmuidu päevilisi, siis tullakse Kukulinna - Kukulinn annab odavat tööjõudu. Seega käib siit kaudu ekspluateerimisringvool: siit hangitakse vajalikke töökäsi, siia saadetakse tühjeksimetud kestad.

Aga ka talupered ja nende liikmed pole ühesuguselt koormatud teoorjuse raskusega: vallas on, kuigi vähe, taluperemehi, kellele on kupjakepp ja kesakahoobid tundmata, sest nad saadavad mõisasse teole sulased-tüdrukud. Lõpuks on vahe ka küladel: ühed põevad soo lähedust, teistel on "tugevad" põllumaad.

"Varjus" kujutatakse mõningaid klassivõitluse vorme teoorjuse ajal. Mõisapõllul teevad teomehed oma sunnitööd nii vähe ja lohakalt kui võimalik: aega härjäl, aega orjäl. Feodaalsete tootmissuhete tüüpiline produkt on Veni-Villem. Kuid petetakse ka

näilise virkusega, nagu Räpsi-Rein vihtu tehes. Vanaparuni suust kuuleme kaebust, et teomehed lähevad aasta-aastalt laisemaks, lugupidamine vähemaks. Jõuga vastuhakkajaks on peategelane Villu: ta kisub kupjalt kepi ning murrab selle puruks, hiljem tõukab ta vanaparuni vastu puuriita. Lõpuks esindab Villu neid talupoja-noori, kes hariduse omandamise teel valmistusid võitluseks feodalismi õiguslike ja kultuuriliste positsioonide vastu.

Tekib küsimus: kuivõrd sügavasti on nende motiividega valgustatud klassivõitluse mitmepalgelisust teoorjuse ajal? Sellele saame vastata laiemal küsimustekompleksi - "Varju" ajaloolise olustiku kujutamise tõepärasuse analüüsi kaudu.

"Varju" alapealkiri "Jutustus lähemast minevikust" tõstab küsimuse teose kuulumisest ajaloolisse žanri. Jutustuses leiduvate andmete põhjal on "Varju" peatükkide tegevusaeg järgmine:

- I - III pt. - sügis 1837,
- IV pt. - talv 1837/38,
- V-VI pt. - kevadsuvi 1846,
- VII pt. - juuli 1848,
- VIII - XII pt. - august 1850,
- XIII pt. - aastaid hiljem.

III peatükis on lisaks sellele esitatud veel eellugu - Villu vanaema ja ema elukäik lapsepõlvest peale, mistõttu faabula algus ulatub 18. sajandi viimasesse kümnendisse. Seega on "Varju" tegevuse kestuseks ligi kolmveerand sajandit. Et "Varju" suhteliselt väikese mahu juures /"Valitud juttudes" umbes 4,5 autoripoognat/ pole nii pika perioodi ajaloolise olustiku tühjendav käsitlemine mõeldav, on pikemata selge. Teiseks polnud meie kirjanduses veel realistliku ajaloolise romaani traditsioone ja Liivgi ei taotlenud neid luua: ta ei tutvunud tõenäoliselt ajaloo-teoste ega dokumentaalsete allikatega, vaid kirjutas oma jutustus

suulisele traditsioonile /arvatavasti sugulaste ja naabrite teated) ja oma kujutlusjõule toetudes lühikese ajaga valmis. Sellest ongi tingitud "Varju" ajaloolise tagapõhja hõredus.

Villu vanaema lapseõlve, mis langeb sajandite vahetusse, talupojale äärmiselt raskesse pärisorjuse kriisi ajajärku, on kujutatud uskumatu idüllina. Villu vanaema bukoolilised "kuldse lapseõlve" mälestused /III pt. / meenutavad /ka sõnastuselt/ Liivi esikjutu "Päästetud" romantilisi mälestusmaastikke¹. Kõik kulgeb siin sujuvalt: õigus ja usinus aitavad neitut mõisaorjuses heaga läbi saada, ta abiellub armastatud metsavahiga, ta tütar võetakse sakste kasvatada ja temast saab mõisa koolipreili tolle aja kohta uskumatult kõrge kuupalgaga /50 rbl./. Ja kui Villu ema näiline õnn puruneb, peab ta kalmistul pika meestesugu süüdistava sentimentaalse monoloogi, mis meenutab ööde ja haudade luulet. Vaevalt on säärases esituskujus midagi iseloomulikult realistlikku, kuigi Villu ema võrgutemise faktis endas peitub tüüpiline näide eesõigustatud seisuste omavoliste talupoegade kallal, keda käsitletakse härraste tujude objektidena. Nähtavasti on Liiv Villu ema lapseõlve-idüllil toonud traagiliseks kontrastiks Käe-Madli ja Villu hilisemale viletsusele, kusjuures kirjanikku võib-olla mõjustas ka romantilises kirjanduses traditsiooniks kujunenud lähtekoht, mille järgi elupõline talupoeg poleks nagu võimeline oma viletsuse suurust mõistma - selleks peab parematest oludest vaesusse langema või vähemalt ühe vanaema kaudu kõrgema seisusega seotud olema.

Ka 1840-50-ndate aastate ühiskondlik-ajaloolisest olustikust pole autor toonud kõiki tüüpilisi jooni. Me ei kuule "Varjus"

1 KT V/VI, lk. 74.

midagi teoorjuse kriisi iseloomulikest avaldusvormidest. Ajaloost teame, et 1840., 1844. ja osalt ka 1845.a. laastas Liivimeed kohutav ikeldus, mille tagajärjeks olid nälg ning massilised taudid Feodaalide ideoloogilise relva - luteri kiriku vastu protestis Kodavere rahvas ulatusliku vennastekoguduse liikumisega ja alates 1841., eriti aga 1845.a. peale otsisid Kodavere kihelkonnast just Alatskivi talupojad /15,1%/ majanduslikke kergendusi usuvahetuses, millega käisid kaasas repressioonid kuni avaliku peksmiseni-häbipostis. 1850-ndail aastail algab väljarändamine Samaarasse ja Krimmi, mida juba 1860-ndail aastail kirjanduslikult käsitles J. Weizenberg oma "Laksi Tõnises".

Kõigest sellest pole "Varjus" mingit jälge. 1846.a. kevadeks on Villu kasuvanemate hoolitsusel hästi kosunud. "Varju" talupojad ei otsi väljapääsu, ei räägi hingemaast, väljarändamisest, vaid jutustavad muistendeid või avaldavad paremal juhul mõne sõnega oma vaenulikku suhtumist mõisasse.

Kindlasti kuulis kirjanik 1880-ndail aastail rahvatraditsiooni kaudu teoorjuse kriisiläegsetest rahvalikumistest, kuid tõenäoliselt ei mõistnud ta ülaltoodud nähtuste ühiskondlikku tähendust ega tundnud nende "Varjus" kasutamise vastu huvi. Seetõttu ei leia me "Varjus" peale üksikuna väljastuva Villu muid dünaamilisi ühiskondliku võitluse vorme: talupoegade massi iseloomustab ainult staatiline vaen mõisa vastu.

Teiseks pidi Liiv tehes-tahtmata arvestama tsensuuritingimusi, kus oli just sel ajal muutunud tähelepanelikuks ajalooliste jutustuste vastu. Ja "Vari"^{ei} pääsnudki puhtalt tsensuurist läbi: tehti kaks suuremat kärbet IX peatükis vana- ja noorparuni vaidluses.

Sellega olemegi jõudnud meie küsimuse teise osa juurde, ja nimelt: kuivõrd usutavad on antud ajaloolises olustikus "Varju"

mõisnik-tegelaste ühiskondlikud vaated?

Selles osas võib vanamõisnikus näha 1840-ndate aastate vaidlustes esinenud reaktsioonilise partei esindajat, Hugo v.K. astub aga välja kapitalistlik-liberaalse partei positsioonide eest. Vanaparun on vastu igasugustele uuendustele, kaitses seega teorendi ja mõisnike piiramata õigust maa kohta. Seevastu noorparun, kes "ei tahagi neile /=eesti talupoegadele/ ühe hoobiga vabadust anda"¹, peab paremaks vabatahtlikult talupoegadele teatavaid järeleandmisi teha, enne kui aadlit selleks sunnitakse; ta taotleb feodaalsete suhete üleviimist kapitalismi rööbastele, palgatööle ja taludemüügile.

Agas nende üldiste lähtekohtadega piirdubki Liivi historism selles küsimuses. Seevastu on täieline anakronism vanaparuni väide IX peatükis, et Riia maapäeval olevat juba tulipäid, kes teorendi raharendiks muutmise kõrval unistavad ennekuulmatust asjast - talude päriseks müümisest. See polnud 1850.a. mingi unistus: peale pikka aega kestnud võitlust konservatiivse ja liberaalse partei vahel oli mõisnikkond talurahvarahutuste surve all 1849.a. talurahvasaaduses normaalseks tunnistanud raharendi ja taludemüügi. Et Murumäe mõisas sellest 1850.a. suvel ei teatud, on võimatu.

Edasi ei kajasta Hugo ja Helene vaated 1850-ndate aastate mõisniku suhtumist talupoegadesse. Hugo nõuab teoorjuse lõpetamist mitte seepärast, et selleks sundis kasvav talurahvaliikumine, ka mitte seepärast, et selleks sundis tootmise arengu paratamatus, vaid teda juhib ennekõike "üheksateistkümnenda aastasaja valgusest", vendluse aatest kantud kaastunne talurahva vastu: „See kiirsendav vaesus talu suitsuonnides - kui valusalt kaebab ta nende

1 KT II, lk. 91.

~~2 KT II, lk. 91.~~

kõrgesti haritud mõisapidajete peale!"¹ Nendes ja teistes Hugo vaadetes kajastuvad küll ilmekalt kirjaniku demokraatlikud ideaalid, vabaduse ja võrdsuse nõue, ta kõrge hinnang haridusele, kuid need ei tarvitse vastata ajaloolisele situatsioonile. Rääkimata sellest, et kodanlikud loosungid on pandud suhu aadlikele, võis Hugo ja Helene taolisi valgeid vareseid kõige vähem oodata 1850-ndail aastail, kus mõisnikkond, ära hirmutatud talurahvaliikumisest ja tsaarivalitsuse sammudest, oli talupoegade suhtes muutunud eriti umbusklikuks ning püüdis igati talupoegade teadlikkuse kasvu takistada. Seetõttu on ajalooliselt ebausutav, et veel 1840-50-ndail aastail oleks mõni mõisnik püüdnud eestlase kultuurikõlvulisust tõestada. Seda polnud vaja juba seepärast, et sajandi keskpaigaks oli talupoegkonnast tõusnud juba mitu teadlikku eesti haritlast, kellest said majandusliku ja poliitilise rõhumiise all vaevleva talurahva ideoloogilised juhid.

Pealeselle esineb eksimusi ajaloolise tõepärasuse vastu detailides. Nii ei vasta tõele, nagu oleks meil 1850.a. ilmunud veel ainult üksikud ebarahvalikus piiblikeeles kirjutatud raamatud. 1840-ndate aastate vaimutüdrukud ei saanud laulda Kuhlbarši "Teele, teele, kurekesed", sest see ilmus alles 1868.a. Kuuse talu oma kambrite, hooldatud sia ja ilupõõsastega pole iseloomulik teoorjuse-aegsele renditalule (nagu kirjanik seda isegi mainib), vaid on nähtavasti joonistatud autori sünnikodu järgi 20-30 aastat "Varju" sündmustest hilisemal ajal.

Eelnenust näeme, et "Vari" pole ajalooline jutustus selle sõna täpses mõttes, sest Liiv on ajaloolist olustikku kasutanud ainult taustaks, süüdistusmaterjaliks, ilma selle üksikasjadesse süvenemata. Seda näitab ka asjaolu, et autor pole oma süžee aluseks võtnud mingit ajaloolist sündmust, vaid Villu, andeks Kuku-

¹ KT II, lk. 91.

linna lapse traagilise käekäigu feodaalse õiglusetuse tingimustes. Sealjuures ei asetata rõhku faabula keerukusele ja pinevusele, vaid peategelase vaimse arenemise ja saatuse jälgimisele. Seega on meil tegu ennekõike psühholoogilis-sotsiaalse arengujututusega. Selleks oleme jõudnud teose tegelaskujude juurde.

Vastavalt "Varju" žanrikuuluvusele on jutustuses keskne koht antud peategelasele Villule, kelle välist käekäiku ja siseelu me jälgime lapsepõlvest kuni meheeni välja. Teose algul joonistab autor oma peategelase üksikasjaliku portree /II pt./, näitab realistlikult ta troostitut lapsepõlve, kus haiglane poiss elab Kukulinna üldises vaesuses poolalasti ning kannatab alatoitluse all. Villu-lapse psüühilisest elust saame rea usutavaid detaile. Kohtumehe poja nägemine äratab lapses esimesed ained klassivahedest. Hiljem tutvub lugeja Villuga töö juures - karjas ja mõisapõllul. Liiv on kõige rohkem rõhku pannud oma kangelase psüühilise arenemise valgustamisele. Vastavalt jutustuse ideelistele eesmärkidele - näidata Villus erakordsete võimetega inimest, kes paratamatult pidi konflikti sattuma teda ümbritseva ebainimliku pärisorjusliku keskkonnaga - on kirjanik Villule omistanud juba lapsepõlvest peale rea teistest Kukulinna lastest erinevaid jooni. Kui viimased on elavad, täis vempet ja teotsemislusti, siis on Villu lapsena kehalt nõrk ja kohmakas, kuid vaimult varaküps ning tõsine. Seega on kirjanik oma tegelase välise saamatuse korvanud sügava siseeluga. Villule on omane elav, otsiv mõttekujutus. Luulemeelse lapsena unistab ta kohiseva Peipsi nägemisest, poisipõlves püüab ta aga kujutleda kaugeid maid ja aegu. Sealjuures on autor kasutanud liialdust oma tegelase psüühilise elu ilmekamaks valgustamiseks. Nii on Kitselinna ümbrusest, mis oli Kukulinna reaalseks eeskujuks, 5-6 km eemal olev Peipsi täiesti nähtav, kuid

autor on nende vahele, nagu eespool märkisime, kasvatanud paksu, läbitungimat^u metsa, et Villu unistuslikkust välja maalida.

Unistuslikkus ja eluvõõrus on Villule iseloomulikud ka poisija noormehepõlves. Ta ei tea nähtavasti midagi mõisa jahioigusest, sest ta püüab jäneselid "ajaviiteks, teadmata, missugune karistus sind ootab"¹. Opmani toa juures oma kohtuotsust oodates ei valda Villut hirmu- ega vihatundmused, vaid musikaalse noormeheks on ta võlutud klaverimängust ning tal tekib kujutelm, nagu oleks ta taevas, nagu oleksid sadlineid inglid või murueide tütred ja Beetho^oveni soneadi helid inglite laul. Juhuslik kepi- karistusest pääsemine on Villule tõendiks taevas olemise kohta.

Andeka vaeslapsena on Villu suurimaks sooviks õppida - teadmisi omandada. Õnneliku juhuse tõttu (ta tõmbab oma taibukusega noorparuni tähelepanu endale) osutub see tal võimalikuks. Arenevad välja Villu perimeed iseloomujooned: ta on ülimalt aus ja suuremeelne, armastab sügavalt oma kasuvenemaid ja heategijaid. Kujuneb ta erk eneseväarikustunne, millele vastavalt ta astub kõhklemata välja oma isikule suunatud vägivaltspektide vastu. Samal ajal ^{kasvab} ~~avardub~~ eriti ajaloo õppimise mõjul noormehe ühiskondliku pilgu avarus. Ta püüab rahva elu ja keelt tundma õppida, tunneb kaasa kannatajatele, rõhutatud talupoegadele, püüdes nende saatust ka tegudega kergendada (õitsiliste karistamise puhul). Kuid ebainimlikes feodaalsetes tingimustes pole Villu-^o talisel õrnal hingel võimalik jõuda oma eesmärgile: ta pekstakse nõdrameelseks, milline hirmutegu talupoegkonna teadlikkusele jõudmist vihkava ja mahasuruva vanaperuni poolt on tüüpiline näide balti aadli metsikust arveteõiendamisest rõhutatud talurah-

1. KT II, lk. 57.

va kallal. Andeka Villu psüühiline hävitamine on karjuveks süüdistuseks mõisnike omavoli vastu.

Ei saa aga öelda, et Villu kaju oleks lõpuni läbi mõeldud ja ühtlase realistliku sügavusega välja joonistatud. Juba eespool iseloomustatud naiivsus mõisa suhtes, mida eesti rahvalaul nimetab mitte taevaks, vaid põrguks, tundub tarbetuna või vähemalt teab halvasti oma eesmärgi. Hiljem astub Villu küll oma isiku puutumise korral otsekohe aktiivselt välja kupja ja vanaperuni vastu, tunneb kaasa oma õnnetule rahvale ja selle kurvale ajaloole, kuid autor ei kujunda oma kangelasel mingit selgemat käsitust mõisniku kurnejaloomusest. Vestupidi, Villu otsustab unustada oma mineviku, oma lapsepõlve alanduse, sest "tema on ju nii kaugemale jõudnud, et ta mineviku süüd mitte praeguse aja selge ei koorma. Mis temasse puutub - sääl on temal luba seda unustada"¹. Sääraseks kõikeunustavaks suuremeelsuseks annab põhjust asjaolu, et Villu on mõisnik Hugo v. K. toetusel haridusele jõudmas. Sealjuures ei käsita Villu /ega autorgi/ haridust kuigi demokraatlikult, vaid näeb selles "hilpude alt", vaesusest pääsemise teed, milleks annab õigustuse andekus. Villu tänab saatust, et see tahab "tema vastu armulisem olla kui tuhandetele teistele"², sest "on enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb igapäev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab"³. Arvestamine ainult oma isikliku heaolu paranemisega ja selle eest kurnajatele nende klassiolemuse andestamine on tõusiklik ning lühinägelik ega saa olla tüüpiline rahva huvide eest võitleva kirjaniku positiivsele kangelasele.

Veel enam: Villu mõtisklustest selgub, et tema arvates on vastuolud mõisnike ja talupoegade vahel tingitud ainult aja jooksul inimeste poolt kuhjatud eelarvamustest, seisusevahed on ainult armsaks saanud, kivistunud mote. Kui Villu osas see vahesein, veri

1 KT II, lk. 102.

2 KT II, lk. 78.

3 KT II, lk. 58.

hakkab haihtuma ta heategija toimet, "kes teda tulevikule vastu viib, millest tuhanded eemale peavad jääma"¹, siis Villu ise ei astu jutustuse jooksul mingeid samme selle inimeste poolt mõttes ehitatud vaheseina, kuristiku ületamiseks. See selgub tema vahekor-rast Helenega. Omaette unistab Villu armastuseõnnest, kuid otsus-taval kokkusaamisel Helenega ei tee Villu katsetki võitlusse astu-da seisuslike eelarvamustega, vaid ta esimeseks sõnaks on, et iga-sugused suhted nende vahel on võimatud.

Romantilise loobujena jääb talle taotleda veel au, kuulsust, mida ta loodab saavutada tegudega "teatud elukutse" alal, sest noor-mehe motteid "täidab tegude himu"². Sealjuures kujutab Liiv väga ähmaselt oma kangelase tulevikukavatsusi: me ei saa teada, millist elukutset ta mõtleb ja mis laadi on need suured teod, millega ta loodab au saavutada. Me võime arvata, et see on oma rahva heaks töötamine, aga sellegi juhatab autor meile kätte mitte Villu enda, vaid Helene suu kaudu: "Sääl - kõneles Helene edasi ja näitas käe-ga mõisa põllule, kus laialt rukkid lõigati - "nende kasuks võite te palju teha - sääl kutsub teid tulevik!"³ Ainult ühte tegu talu-rahva kasuks üritab Villu jutustuse jooksul tegelikult läbi viia: ta läheb magamajäänud teomeeste asjus mõisahärra jutule, sest "her-ra pole armuheitmatu, ükski liig äkilise meelega"⁴. Sellest mõtte-käigust võib järeldada, et Villu otsustab teomeeste eest paluda, sest muud vahendit pole kärneripoisil käesoleval juhul kasutada. Et ta selle lapsiku mõttega midagi ei saavuta, on ette näha. Jutu-käigust teame, et see Villu üritus jääb tema viimaseks.

Eelnenust näeme, et Villu kujus on rida vastuolulisi momente: Villu on mõeldud lihtrahva andeka liikmena, humanistina, võitlejana

1 KT II, lk. 106.

2 KT II, lk. 106.

3 KT II, lk. 109.

4 KT II, lk. 109.

oma rahva õnne eest, kuid seda ähmastavad talle omistatud saamatu unistaja, teistest hoolimata ülespoole tungiva ja aedli toetust tänulikult vastu võtva inimese omadused. Kuidas seda seletada?

Teatavat mõju on siin kindlasti avaldanud kirjanduslik traditsioon. Nimelt levis 1860-80-ndate aastate jututoodangus vaeslapse kuju, kes pääseb mõisnike kasulapsena vaesusest haridusele ja jõukusele. Liiv on aga juba küllalt realist, et säärasest pääseteed ebatüüpiliseks ning rahva üldise viletsuse seisukohalt tähtsusetuks tunnistada. Nii leiavad "Varju" õitsilised, et Villu loos on tegu sakste tujudega, et "aga ka kõigil see õnn ei ole, et kuba kepi katkimurdmise läbi saksaks saab"¹. Veel suuremal määral läheb "Vari" 1860-80-ndate aastate juttudest lahku oma lõppplahenduse - Villu traagilise saatuse tõttu, mis näitab kirjaniku realismitunde kasvamist.

Villu vastuolude teine, sügavam põhjus näib aga peituvat selle kuju autobiograafilises laadis. Villu prototüübi kohta annab autor ise tõendeid, kirjutades Jakob Liivile kohe peale "Varju" käsikirja lõpetamist: "Sääil sees on kõik minu lapse ja karjapoisi põlised igatsused ja kannatused, mu enese norutsja igatsev vigur, kellel Peipsi kohin südant piinab. See on jutu mõte. Kangelane aga langeb selle aja ohvriks."² Kirjas Goldingule lisab Liiv veel juurde: "Ka sinisilmne neiu, veike muidugi, ei puudu"³. Nähtavasti pole Liiv suutnud jutu positiivset kangelast oma isiklikust biograafiast eraldada ja on talle andnud jooni, mis olid olemas küll kirjanikul, kuid mis ei tarvitse iseloomulikud olla vastavat ühis-

1 KT II, lk. 80.

2 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv M 4:5,1.

3 Juhan Liiv - L. Goldingule 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 1:8,93.

kondlikku tüüpi esindavale kirjanduslikule kujule. Me tunnemegi Villu karakterilaadis ära paljud Liivi isiklikud omadused: ta hoidumis teiste laste seltskonnast, ta unistamine, ta saamatus /ka armuasjades/, ta hariduspüüd ja väljapääsuotsimised vaesusest ja harimatusest jõukusele ja kuulsusele. Liivi kuulsushimu mäletavad ka ta kaaseglased. ↗

Et Villu kui talurahva huvide kaitsja kuju nende omadustega ei võida, on selge. Teiselt poolt on Liiv Villule omistanud ka oma positiivsed jooned: sügava armastuse rahva vastu, aususe, humanismi, peetilise ja musikaalse andekuse.

Kolmandaks teguriks Villu kuju seemisloos on kirjaniku vaated ühiskonna arengule, ta maailmavaateline piiratus. Hinnates kõrgelt haridust, propageerides inimese kõlbelist täiustumist, ei pea kirjanik õiglaseks pimedate keskeja julmuses vastutavaks teha kaasaja inimesi ning neile kätte maksta süütegude eest, milles nad pole olnud kaasosalised ja mida nad hariduse valgusel ise hukka mõistavad. Need kirjaniku naiivsest humanismist lähtuvad järeldused on klassivõitluse seisukohalt reaktsioonilised ning vähendavad tegelikkuse peegeldumise sügavust "Varju" peategelases.

Teiste talupoeg-tegelaste osa jutustuses on väike; peale Villu vanaema on nad episoodilised kujud. Kuid nad on sageli ilmekamad, meeldejäävamad ja kompaktsamad kui peategelane Villu. Niisugused on tüüpilised teoorjad Veni-Villem, kelle nimi on saanud üldnimeks, ja Räpsi-Rein, samuti Villu vanaema. Nad on aga esitatud enamasti välise käitumise järgi, ilma nende siseellu tungimata.

Mõisnik-tegelastest on "Varjus" tüüpilised balti reaktsioonilise aadli esindajad mõisaomanik Leo v. K. ja ta tütar Adelheid. Nad hoiavad kramplikult kinni seisuslikest eesõigustest. Leo v.K.

ei näe eestlastes inimesi, vaid ainult tööloomi, kellele pole vaja haridust, õigusi ega inimväärseid elutingimusi, vaid keppi. Ta hoiab rahvast vaimeses pimeduses, näeb hädaohtu hariduses ning suunab oma taltsutamata viha nende talupoegade vastu, kes teadlikkusele püüavad. Kõrk Adelheid näeb talupojas kõigepealt verast ja vaatab põlastusega eestlasele kui arenemisvõimetule paeriale, kes on "oma olemuselt" madalam "teiste maade" talupoegadest. Kepikristuse agar rakendamine ja talupoja ideoloogiline diskvalifitseerimine - need on tüüpilised reaktsioonilise mõisnikkonna võtted kurnatava klassi sõnakuulmises hoidmiseks ning oma ülilusliku, valitseva positsiooni õigustamiseks. Kuid vanaperun peab oma seisuse^b eeskusest ja enesekindlusest hoolimata tunnistama, et ajad on teised: talupojad on "laisemaks" muutunud, lugupidamine ja sissetulekud vähenenud ja tal vilksatab peast läbi võimalus, et Jüri ja Jaan - talupojad - võivad ükskord peremeestena ta mõisa eesusest sisse astuda. Sellest hoolimata ei teha ta talupoegadele või riigivalitsusele järeleandmisest kuuldagi.

Progressiivsed aadlikud jutustuses on Hugo v.K. ja Helene v.B. Nagu eespool nägime, on nad ajaloolise tõepärasuse seisukohalt väheusutavad, kuid autori humanismi-ideed teenides on neil progressiivse-romantismi^e metodiga loodud kujudel oluline koht teoses. Hugo on literaat, kes nõuab suitsuonnide vaesuses elavate talupoegade elukorra parandamist, nende hariduse ja oma maalapi võimaldamist, nende inimlikumat kohtlemist. Nad on veendunud, et eesti talupoeg on samasuguste võimetega, nagu iga teine rahvas, et eestlaste hulgas leidub andekaid inimesi, mille tõendamiseks Hugo võtab mõisa Villu.

Nende üldiste olemusjoonte kõrval pole nii hästi õnnestunud positiivsete mõisnike kujude üksikasjalik väljajoonistamine. Nad

pole kuigi suurel määral elavad inimesed, vaid jäävad autori ideede ruupereiks. Nii pole usutav, et oma sünnipäeva pühitsev noorparan käiks pool ringi 20-25 aastat tagasi ilmunud eestikeelse vähelevinud "asingu" ajalehega. Edasi teeb Hugo võitlejekuju nigelaks asjaolu, et ta julgeb oma eesti talurahva huvides kirjutatud teoseid sinult salaja, varjunime all avaldada. Hugo ja Helene vahekorra kujutamine meenutab mitmeti Liivi väikekodenlike jutte. Helenele omistatud epiteedid, nagu "väike", "valge", "sale", "armas", annavad talle "kodukonna" ilme. Selline on muide ka Hugo perekonnaõnne unistus¹, mis langeb peaaegu sõnasõnalt ühte Liivi esikjutu "Fäästetud" vastavate biidermeierlike piltidega². Nagu Liivi väikekodenlike juttude kangelased, nõokab ka Hugo oma tulevast naist kübara- ning kaelslintide ja kassipoegade teemal. Ja sama /IX/ peatüki lõpul viibivad Hugo huuled "palevusega ühe silmapilgu Helene omadel" ning autor hüüab analoogiliselt Põmmedu vanale üliõpilasesjutus "Saaniga sõitsin ma sohinal": "Ometigi ükskord!"³

Tegelaste vastlusest kokkuvõtteid tehes näeme, et Liiv pole veel jõudnud täiesti realistliku hingeelukäsituseni. Tal õnnestuvad /nähtavasti tegeliku elu järgi joonistatud/ episoodilised talupojakujud, kes on sageli esitatud humoristlikus valguses. Seevastu jääb pilt juhtivate tegelaste tunde- ja mõttemaailmast hoopis ebakindlaks.

Nagu juba eelnevast selgub, pole Liiv oma "Varjus" tähelepanu pööranud mitte sinult olustikule ja peategelase elukäigule ning psüühikale, vaid on liseks sellele kätkenud oma jutustus-

1 KT II, lk. 93-94.

2 KT V/VI, lk. 71.

3 KT II, lk. 100.

se ka mitmekülgse ideelise sisu. Feodalismi julmuste paljastamise on korval/"Varju" põhiliseks küsimustekompleksiks mõisnike ja talupoegade vahelised vastuolud ja nende ületamise võimalus. Kui lisaks Villu kesksele asendile jutustuses arvestada ka autori enda viidet kirjas Jakob Liivile¹, et jutu mõte peitub peategelases, siis on kirjanik tahtnud Villu ja ta saatuse kaudu näidata, et aadli poolt alaväärtuslikuks peetud talupoegkonnast /ja pealegi selle kõige madalamatest kihtidest/ võivad võrsuda kõrgeandelised, erakordsete võimetega inimesed, mis tõestab eesti rahva andekust, kuid et antud ebavõrdsetes feodaalsetes suhetes, kus mõisnikel on voli õiguseta talupoega käsitseda kui looma, kus talupojal pole mingit väljapääsuteed, pole neil annetel /ega üldse maarahval/ võimalik välja ^aareneda: Villu lootusrikas algus katkeb talupoegkonna teadlikkusele jõudmise püüdeid vaenava reaktsioonilise mõisniku käe läbi. Liiv oli küllalt realist, et anda - vastupidi meie realismieelse kirjanduse traditsioonidele - idealiseeritud mõisniku heategevusele traagiline lõpptulemus: ühe Hugo humanism ei suuda Villut kaitsta balti aadli toore kepivõimu eest. Taiplik lugeja võis seda mõttekäiku edasi arendada ja teha omapoolse, veelgi suurema üldistuse: nimelt, et kurnajate klassi usaldamine ning nendele toetumine võib õigusteta talupojale osutada suureks, saatuslikuks veaks. Villu traagilise saatusega kasvatas "Vari" lugejais klassiteadlikkust ja viha julme balti-saksa aadli vastu, kes ka "Varju" ilmumise ajal olid säilitanud rea oma endisi majanduslikke ja õiguslikke positsioone. Seega peitub Villu saatuse objektiivses arenemises "Varju" humanismi ja demokratismi allikas, te realismi raskuspunkt ideestiku osas.

1 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

Kuid kirjanik ei piirdu sündmuste objektiivse esitamisega, vaid ruttab ka enda nimel või Villu mõtete näol ühiskondlike vastuolude olemust selgitama. Oma maailmavaatelise piiratuse tõttu arendab Liiv mõtet, et rikas aadlik ja vaene Kukulinna laps on oma põhiolemuselt mõlemad ühesugused head inimesed ning seisuse- ja jõukuse vahed meie maal kujutavad endast ainult mõttes ehitatud vaheseina, 600-aastast varju, mis ei lase hariduse valguskiiri läbi. Kirjanik püüab oma kangelast (ja lugejat) selles veenda järgmiste sõnadega: "Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel neid on. Sina teeksid nende asemel sedasama, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesemade tundmustega, mis sinul on, ja ka hääd inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad oma aja vangis on. Nad on end sinust paremaks hakanud pidama; sest nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab vaesus, nende oma rikkus - ühesuguse varju metsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemil pool"¹. Sellest tsitaadist näeme, et kirjanik peab ühiskondlike vastuolude olemuses "süüdlaseks" ühevõrra nii vaeseid, eksplusteeritavaid, kui ka rikkaid - eksplusteerijaid, nii eesõigusteta kui ka eesõigustatud seisusi. Need on kahtlemata kokkuleppelised, oma olemuselt reaktsioonilised põhimõtted. Kirjanik otse hoiatab oma kangelast, et see elueesmärke seades ei hakkaks eesolevat metsa oma nõrga jõuga laastama. See on lootusetu, sest võitlus luuleingli (parema elu unistuse) ja tööhiiglase (karmi tegelikkuse, eluparatamatuse) vahel on igavene, lõputu. Ja kui keegi saavutakski edu, siis tüdineks ta oma uuel positsioonil peagi.

1 KT II, lk. 59.

Parema ühiskonna eest peavad Liivi arvates võitlema ja võitlevad haritud inimesed, nagu Hugo v.K. ja "hulk teisi, kõrge-
ma vaimuga mehi"¹. Sellest näeme, et Liiv peab ajaloo käimapa-
nevaks jõuks vaimuinimeste valgustustööd, võitlust kultuuri le-
vitamise eest. Ta idealistlikus ajalookontseptsioonis järgneb
pimedale keskajale uus aeg sel teel, et "üks ning teine täht tõu-
seb ja - särana hiilgab vaimutaevas neist meie ajal"². Sellega
on ka seletatav, miks kirjanik pühendab nii vähe tähelepanu klas-
sivõitlusele talupoegade ja mõisnike vahel. Ainult "realistlik"
vanaparun arendab vastupidist mõtet, et õigusi ei kingita, vaid
need peab kätte võitlema, s.t. ühiskonna käimapanevaks jõuks on
võitlus.

"Varju" epiloogis (13. peatükis) on kujutatud mõistusepära-
se elukorralduse triumfi mõisategelikkuses. Murumäed juhivad nüüd
autori humanismiideede kandja Hugo. Vastavalt tema uuendustele
valitseb mõisas hoopis teine elukord. Kõik talud on päriseks
müüdnud. Mõisatöös on Hugo ja Helene läbi viinud kodanlik-"demo-
kraatliku" tööliste kohtlemise: põllul ei kuule enam sõimu, küll
aga vahetavad härrased tihti töötajatega sõbralikke sõnu, mõis-
niku- ja talulapsed mängivad koos ja käivad ühises "ülema õpe-
tuse tarvis" asutatud koolis. Seda idüllit täiendab veel vanapa-
runi ümberkasvamine - Villu õnnetu nõdrameelseks jäämine on teda
niivõrd vapustanud. Hugo ainult kahetseb, et naabermõisates on
olukord alles endine, kuid on veendunud, et uus aeg sealgi vars-
ti koidab.

See lõpp}lahendus on intriigiarenduse loogika seisukohalt
küllalt ebaorganiline, õgugi et seda eelnevais ajaloo- ja ühis-
konna-alastes arutlustes on teataval määral ette valmistatud.

1 KT II, lk. 91.

2 KT II, lk. 102.

"Varju" epiloogi ootamatus seisneb kõigepealt tema vasturääkivuses 1890-ndate aastate tegelikkusega. Esiteks ei näe kirjanik, et Murumäel kehtestatud uued vahekorrad on samuti ekspluateerimissuhted, nagu feodaalse kepivõimu ajal. Teiseks oli 1892. aastaks maaühiskond juba kaugel "Varju" epiloogi situatsioonist: alates 1868. aastast oli lõpetatud teoorjus talumeal ja kehtestatud raharent. Hulk talusid oli päriks müüdnud - seega ei saanud "Vari" olla mingiks eeskujuks teoorjuse lõpetamise osas. Sealjuures ei toimunud ka mõisamajanduse kapitalismi rööbastele viimine nii suurtes kontrastides, nagu seda on kujutatud Murumäe ja naabermõisate näite varal. 1892. aastaks olid maaühiskonnas "Varju" utopia asemel kujunenud uued, äärmiselt vastuolulised tootmissuhted: mõisnike kõrvale ja asemele astusid eesti rahvusest hallparunid; laiad rahvahulgad proletariiseerusid; klassivõitlus teravnes; samal ajal oli valdav osa mead ikka veel käputäie mõisnike käes, kes - muuseas ka teotöö vormis - ekspluateerisid kandi- ning moonamehi ja teisi mõisatöölisi.

Milliseid eesmärke taotles Liiv asjaolude niisuguse seisukorra juures oma jutustuse lõpppeatükiga?

O. Urgart on oletanud, et "Varju" lõpplahenduses kajastuvad 1890-ndate aastate eesti parempoolse kodanluse kokkuleppetaotlused saksa elemendiga: "Need ühiskondlikke vastuolusid lepitada taotlevad ideed, mida me leiame Juhan Liivi loomingust, kandusid sinna üle möödunud ^{sajandi} ~~aegade~~ lõpul tooniandvast eesti kodanluse ideoloogiast, need on selle ideoloogia otseseks kajastuseks"¹.

1 O. Urgart, "Valik Juhan Liivi proosat". Lng. 1946, lk.235.

"Varju" sidet oma aja reaktsioonilise kirjandusega näitevad ka mitmed süžeelised ühisjooned, eriti aga lõpplahenduse sarnasus J. Kõrvi tõusikujutuga "Kindel eesmärk", teosega, mida Liiv oli 1887.a. Vilde-vastases poleemikas kaitsnud. Edasi võis "Varju" ideearendust mõjutada ka Liivi maailmavaatesse kuuluv eitav suhtumine venestusreformidesse, kutsudes esile küsimuse uue asetuse eesti talupoja ja saksa mõisniku suhtes. Kuid sajandi lõpu kokkulepet taotleva kodanliku ideoloogia otseseks kajastuseks on "Varju" ideelist lõpplahendust raske pidada seepärast, et rääkimata kirjaniku varejasematest ja hilisematest seisukohavõttudest balti-saksa mõisnike vastu rõhutab ta kirjas vennale ka "Varju" ühenduses, et see on "rüütlitele mõegaks tõeste"¹. Et selle väite siiruses pole põhjust kahelda, jääb "Varjus" oletada kõige rohkem ainult tolle aja kokkuleppelise ideoloogia kaudset mõju.

Suuremat kaalu tuleb tõenäoliselt anda teost läbivale valgustuslikule ideoloogiale, mille komponentideks Lenini iseloomustuse järgi on tuline vaen pärisõrjuse ja kõige selle sünnituste vastu majanduslikul, sotsiaalsel ja poliitilisel alal, edasi hariduse, omavalitsuse, vabaduse tuline kaitsmine ja lõpuks "rahvamasside, peamiselt talurahva huvide kaitsmine...", siiras usk sellesse, et pärisõrjuse ja selle jäänuste kaotamine toob endaga kaasa üldise heaolu, ja siiras soov sellele kaasa aidata²". Nagu eelnenud analüüsist selgus, peegelduvad "Varju" ideestikust mitmed mainitud ideed (vaen pärisõrjuse vastu, hariduse kaitsmine), ja pole siis ime, kui kirjanik visandas samas vaimus ka positiivse programm-pildi - utopia demokratlike suhete kehtestamisega

1 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

2 V.I. Lenin, "Millisest pärandist me loobume?". Teosed, 2 kd. Tallinn, 1949, lk. 45-2.

saabuvast harmooniast. See on seda mõeldavam, et "Varju" kirjutamise ajal, nagu teame, säilisid paljud feodalismi igandid, kuid Hugo-tal^eist ideaalset mõisnikku polnud kuskil näha. Ainult sellises tõlgenduses sai "Vari" 1892.aastal olla mõõgaks, relvaks "rüütlite" vastu.

Kõrvuti kirjaniku maailmavaastega võis "Varjus" positiivse lõpu kujunemises (vanaparuni ebausutav ümberkasvamine) kaasa mõjuda ka ~~tema~~^{Lirvi} kompositsioonipõhimõte, et kirjandusteos peab kriitika kõrval sisaldama ka elu-eeskujusid.

Nõnda on "Varju" lõpp tõenäoliselt kujunenud kirjaniku valgustuslike ideaalide ja tema kompositsiooniteooria alusel 1880-ndate aastate reformidest tingitud uue poliitilise situatsiooni mõju all.

See, et me suudame "Varju" epiloogi kujunemist suurema või väiksema tõenäosusega seletada, ei muuda kuidugi tema reaktsioonilist olemust. Juba kramplik kinnipidamine valgustuslikest ideaalidest sel kujul, nagu nad esinevad "Varjus", oli 90-ndate aastate muutunud sotsiaal-poliitilises olustikus mitte ainult anakronism, vaid ka tagurlik lühinägelikkus. Veel suuremal määrel oli viga kokkuleppeliste tendentside (kas teadlik või ebateadlik) toetamine, sest eesti kodanluse kokkuleppepoliitika saksa mõisnikega oli kujunemas reaktsioonilise kodanluse relvaks töötavate hulkade klassivõitluse mahasurumisel.

Nõnda osutub "Varju" lõpp utopistlik-reaktsiooniliseks, objektiivselt kokkuleppepoliitikale tribuuti maksvaks ebaorgaaniliseks lisanduseks, kõige nõrgemaks osaks teoses.

"Vari" koosneb 13 peatükist. Esimesed neli peatükki kirjeldavad Villu lapsepõlve ühe sügise ja talve jooksul. Sellele järgneb 3-aastane vaheeg, kuni kohtame Villut karja- /V-VI pt./ ja paar aastat hiljem teopoisina /VII pt./. Peale kaheaastast vahemaad käsitlevad viimased peatükid /VIII-XII/ Villule saatuslikke sündmusi Murumäe mõisas ja langevad ajaliselt 1850.a. hilissuvele. XIII peatükk, milles kirjeldatud olustik kuulub 10-15 aastat (või veelgi) hilisemasse aega /Hugo ja Helene lapsed käivad mõisas "ülema õpetuse tarvis" loodud koolis/, ei sisalda õigupoolest enam ^{raabula} ~~teema~~ arendust, vaid kujutab endast, nagu eespool märgitud, epiloogi, kus teatatakse, mis tegelastest lõpuks sai.

Jutustuse kompositsioon on tihedam alguses, kus autor kirjeldab üksikasjalikult maastikku, Kukulinna olustikku ja noore Villu psüühikat. Edaspidi aga tekivad suured lüngad peategelase arengu esitamisel ja me saame ainult üksikuid pilte tema mõnedest elumomentidest. Ka peatükid VIII-XII ei too tagasi jutustuse alguse eepilist avarust, kuigi siin on Villu katastroofi kujundavaid tegureid üksikasjalikumalt näidatud. Esituse ^t ~~ka~~ ~~r ~~kendlikkus on üks põhjus, miks Villu jääb peale tema noorusaastate kirjeldust lugejale kuidagi kaugeks. Ka meetodi seisukohalt annavad realistliku teose ^m ~~m~~õõted välja ennekõike esimesed peatükid, edaspidi jääb puudu realismile iseloomulikus käsitlemise tiheduses ja üksikasjalikkuses.~~~~

Teose intriig areneb Villu taotluste ja reaktsioonilise poolfeodaalse keskkonna vahel. Unistava ning implusiivse iseloomu tõttu ei arenda Villu läbikaalutud ning kaasvõitlejaid organiseerivat rünnakut, vaid ta edus mängib suurt osa juhus,

mis on kahtlemata ebarealistlik element teose ülesehituses: kahel korral jõuab Hugo uskumatult õigeeegselt Villule appi, kuid kui kolmandal korral heategijate abi hilineb, murrab vastaspool silmepilkselt Villu "vastuhaku".

Kirjaniku jutustamine on üldiselt asjalik ja ajaliselt edasisammuv. Sündmuste käiku katkestavad peategelase ulatuslikumad mõtisklused, samuti Villu vanavanemate ja ema loo tagasihaarev kujutamine /III pt./. Jutustuses valitsevast esitusviisist kaldub välja eepilisest objektiivsusest loobumine VI peatükis, kus kirjanik pöördub otseselt oma peategelase poole ja avaldab oma seisukohti elu üle.

Sõnastuselt jätkab "Vari" oma valdavas osas Liivi varajase-
mais juttudes ilmne hakanud head, rahvapärast proosestiili. Ta sõnastus on elav, ilmekas, emotsionaalne, kõne- /"Looduse rind tilgub rikestest annetest inimesele ..." ¹/ ja kõlakujundite kõrval rikes eriti lausekujundeist, nimelt kordustest, küsi- ja hüdlausetest /"Kuis kajavad kaasikud karjalaste laulust, kuis läigivad luhad lilledest, kuis sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel" ²/. Sellega saavutab kirjanik mitte ainult jutustuses, vaid ka kirjeldustes hoogsuse ning emotsionaalsuse. Talupojaolustiku esitamisel on edasi antud rahvapärast mõttelaadi koos selle rahvausundiliste elementidega. Kohtame kõnekäänulist väljendusviisi /"Kuidas mõeldud, nõnda tehtud" ³/; kõnekäände ja vanasõnu esineb ka peatükkide motodeksena. Autori suhtumist ainesse iseloomustab sageli kerge huumor, mis kord märgatavamal, kord nõrgemal, ent taidurlikul kujul hõljub sündmuste ja tegelaste kohal. Nii saavutab kirjanik isikupärase, liiviliku autorikõne, mis on üks tema kunsti veetlevuse põhjusi. Nii loeme "Varju" IV peatüki lõpul:

1 KT II, lk. 47.

2 KT II, lk. 47.

3 KT II, lk. 17.

„Mis vallasurnust räägitakse?

Kesse räägib? Kuula nüüd. Mis temast rääkida on? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi? Siiski - kui lapsed õhtul magama ei jää, kui nad sööma ei tule, kui nad on sõnekuulmatud, öeldakse: "Oota, sa oota! Kui sa veit ei jää, tuleb Kukulinna memm ja viib su ära kirikaeda! "

Seda räägitakse vallasurnust.¹

"Varju" tegelaste keel on üldiselt individualiseeritud, eriti talupoeg-tegelaste osas. Nii on Villu vanaema kõnes püütud tabada vanainimeslikult hüplevat mõtte- ja kõnelaadi. Ammutanud ise palju rahvakeelest, on "Vari" tõeliselt rahvaliku teosena omakorda mõjutanud ka keele arenemist. Nii on Veni-Villemi nimetus saanud populaarseks üldnimeks just "Varju" keudu.

Tuleb aga öelda, et Liiv ei suuda /ega ole vist taotlenudki/ ülal pidada ühtlast autorikõnet kogu jutustuse jooksul. Humoristlik-vestvat laadi asendavad traagilised intonatsioonid ei oma esimese värvikust ja elevust, vaid tunduvad mõnevõrra õõnsatena. Mõiseolustiku ja mõisnik-tegelaste esitamises kohtame teatavat kunstlikkust ja hallust. See on tuntav eriti positiivsete tegelaste osas: vanaparuni käitumine ning efektiivne kõne on hoopis ilmekam kui Hugo esinemine, kellel puudub tõe ja õiguse eest võitleja sihipärasus ja kirglikkus.

Eelnenust näeme, et oma silmapaistvast väärtusest ja kirjandusajaloolisest tähtsusest hoolimata on "Vari" ebaühtlane teos. Jutustusse hearatud mitmekesisist materjali pole suudetud sulatada ühtseks tervikuks. Teose stiilis vahelduvad eri intonatsioonid. Jutustuse algul rõhutatult rakendatud realistlik käsit-

¹ KT II, lk. 46.

luslaad muutub lõpupoole hõredamaks. Tõenäoliselt on "Varju" viimistlematuse üheks põhjuseks ka ta lühike valmiskirjutamise aeg /8-9 päeva/, mis ei võimaldanud eheda kunstiteose sündi.

Ometi on "Vari" Liivi pea-proosateos ja oluline lüli eesti realismi arengus. Ta toob rea uusi kvaliteete meie kujunevasse kriitilis-realistlikku jutustusse. "Vari" annab esmakordselt üksikasjaliku pildi vaestemiljööst, kirjeldab detailselt tüüpilisi Eesti maastikke, ajalooliste juttude kauge mineviku asemel võtab vaatluse alla teoorjusaja, mille feodaalkorra jäänused keetsid edasi veel jutustuse kirjutamise ajal; "Vari" on kantud kirglikust demokratismi, humanismi- ja haridusi^udeest, rõhujate-mõisnike vastasest paatosest. Need aine- ja ideekompleksid on autorile olnud kõige südamelähedasemad ning on saanud ka meisterliku, üldiselt realistliku kujunduse osaliseks. Ja just selle positiivse osaga /mitte ega kokkuleppeliselt mõjuvate utopiatega / on "Vari" kasvatanud oma lugejaid mitme põlve kestel. Nii on te^ada "Varju" vapustav mõju noorele Jean Kärnerile, kes, lugenud oma kirjatarkuse esimeste võimetega Juhan Liivi jutustusi, ei olnud rahul olemasoleva maailmakorraga. "Vari" sünnitab tulevases luuletajas painavaid mõtteid, millele ei leidu vastust:

"Miks on maailmas rikkad mõisnikud, ja miks nad lasevad peksta talupoegi, kes on vaesed, ja kuidas neid ei või sugugi keelata?... Kas kõik ei võiks olla ühesugused?"¹

Ja pole võimatu, et "Varjul" on teatav osa teoorjuse ja liberaalse mõisniku probleemi uue, materialistliku käsitlemise saamises kümnekond aastat hiljem Ed. Viide "Mahtra sõjas".

1 J. Kärner, Kadunud aegade hämarusest. Tartu, 1935, lk. 47-48.

VI peatükk.

"KÄKIMÄE KÄGU" JA "NÕIA TÜTAR" (1893/.

"Käkimäe käo" lõpetas Liiv 1893.a. veebruaris Alatskivil oma isatalus. Olud loominguliseks tööks olid ebasoodsed: kirjanik pidi töötama laste käruga täidetud peretoas, samal ajal kui ta vaimsed häired ikka selgemini ilmsiks tulid ja ta isegi tunnistas, et "nõrgameele õõ minu pääle on langemas"¹. "Käkimäe Kägu" ilmus 1893 "Postimehes" ja samal aastal ka eriraamatuna, seega siis enne "Varju".

Meil pole lähemaid andmeid "Käkimäe käo" kirjutamise motiivide kohta. Mis aga hilisematele lugejatele ja kirjandusloolastele on kohe silma torganud, see on tema suur sarnasus "Varjuga". Ja tõepoolest põlvneb ka Hans Rimmelgas, jutu peategelane, vaesteküllast, satub mõisa, armastab siin õnnetult ning jääb aadlike omavoli kaudse ohvrina nõdrameelseks. Ja et "Käkimäe kägu" on pealegi oma sisu sügavuse, ideelise peatose ja kunstilise väljarendamise poolest "Varjust" kahvatum, siis pole tal kunagi olnud seda tähtsust eesti kirjanduse ajaloos, mis "Varjul", olgugi et ta ilmus, nagu märgitud, enne "Varju", võib oletada, et autor ei suutnud ära oodata "Varju" trükkimist ja kirjutas samanimelise ajalehejutu, kasutades seal muu hulgas eriti rahvapärimslikku ainetikku, mis oli "Varju" kirjutamisel kõrvale jäänud.

1 Juhan Liiv - Jakob Liivile 18.II 1893. TA KM Juhan Liiv 4:5,2.

Ometi ei saa "Käkimäe kägu" pidada "Varju" variandiks, sest jutul on rida omaette väärtusi.

Juba tegevuskohalt ja -ajalt erineb "Käkimäe kägu" "Varjust". "Käkimäe käo" tegevuskohaks on nähtavasti mingi Eestimaa kubernangu mõis ja tegevus toimub 1880-ndail aastail, millele viitavad maade kruntimise ja rahvaluule kogumise motiiv. Seega käsitleb Liiv siin jälle kaasaega.

Olustiku seisukohalt on "Käkimäe kägu" hõre. Me ei saa nimetamisväärseid teadmusi talu- ega mõisaelu kohta. Hansu põlvnemist vaesteküllast on ainult riivamisi mainitud. Millest me aga saame jutustuses elava ja üksikasjaliku pildi, see on karjaseamet ja ~~et~~-elu suvise looduse rüpes. Me kuuleme vanekarjase töökohustustest, ta kõrvalteenistusest, ta ametialalisest "väärikusest", aga ka karjaste kohtlemisest taluperenaiste- (tööandjate) poolt, mis toimub sageli peksu vormis.

Silmapaistvad nii oma suhteliselt ulatuselt /jutu üldise mahuga võrreldes/ kui ka kunstiliselt väärtuselt on "Käkimäe käo" maastikukirjeldused. Sealjuures ei leia me vaadeldavas jutustuses "Varjule" iseloomulikke realistlikke kirjeldusi troostitust soomaastikust või armetutest Kukulinna saunadest, vaid päikese- ja valguseküllaseid suvemaastikke. Nendes on Liiv oma varajasemate sellelaadiliste piltidega võrreldes arenenud suurema täpsuse, konkreetsuse ja detailikindluse poole - on andnud kõrgetasemelisi suvehommiku ja -päeva kirjeldusi, täis karjakellade kõlinal, talleda kepslemist, lindude ja karjase laulu. Samasuguse elutäiususega kirjeldab Liiv hommikut põllul: "Juba tegid mõisasulased väljal särgiväel tööd. Küla vahel, mis mõisaga pea ühte oli kasvanud, nagu Eestimaa mõisad veel praegugi külaga ühes on, mängisid lapsed,

küla taga aga higistasid mehed adrakäsipuude taga, sest ehk päike küll veel madalal seisis, oli palava algust siiski juba tunda."¹ Liiv on siingi näidanud maastikku enamasti seoses töötava inimesega.

"Käkimäe käo" maastikukirjeldusi tuleb realistlikuks pidada, hoolimata teatavast idüllilisest varjundist, mis vastavalt autori ideelistele eesmärkidele Hansu ja Elli vahekorra kirjeldamisel ilmsiks tuleb.

Sotsiaalsest olustikust annab autor ainult üksikuid detaile, milliste alusel joonistub sündmustikule taustaks 1880-ndate aastate diferentseerunud küla. Me kuuleme jutustuses vaesteküllast, mõisasulastest, rentnikest, rikkaist mulgi moodi talumeestest, kes oma kruntidega sugugi rahul pole ja kes oma lapsi linna kooli kavatsavad viia /Kivila Peeter/, ja lõpuks mõisnikest, kes elavad töötut parasidielu ning talupoegi terroriseerivad; intelligentsi esindab minajutustaja - mõisa maamõõtja. Sealjuures on talupoegade eri kihte ainult mainimisi riivatud, ilma nende ideoloogilist palet valgustamata.

Mõisnikest kujutatakse - nagu alamal näeme - tüüpiliste joontega mõisaprouat ja ta poega, seevastu aga "hullu krahvi" ja osalt ka selle venna, Põhila Pergli kohta jutustatakse anekdoote, mis omaette võetult näitavad küll mõisnike harimatust ja toorust ning talupoegade sadistlikku kohtlemist oma banaalseks lõbuks, kuid mis kirjaniku /või minajutustaja/ poolt sugugi hukkamõistmist ei leia. Hoopis vastupidi - minajutustaja märgib, et hullu krahvi "ei kirunud ometi keegi, naljas ja häämeelel

1 KP III, lk. 13.

kõneldi temast, vanest "hullust krahvist"¹. Palupera ja Põhila mõisateenijad võistlevad ^{oma} härrade kiitmisel. Kui sellelaadiliste hinnangutele on mingit rahvapärast põhja all, siis on kirjanik äärmiselt ühekülgselt valinud ja objektivistlikult edasi andnud rahvapärimusi Liivi kodukihielkonnas ja Maarja-Magdaleenas tuntud hullust ehk kurjast krahvist /tõenäoliselt Seare jt. mõisade omanik Gotthard krahv Mannteuffel, surn. 1849²/. Tegelikult polnud aga veel 1929.a. hull krahv rahva teadvuses mingi anekdootlik vembumees, vaid seda seditlike kalduvustega mõisnikku hinnati kui kurja võimutsejat, kelle ees polnud hirmul mitte ükski talupojad, vaid ka mõisateenijad, kui ta Rannemõisa sõitis³. Üldse pole üldalmsinitud, nähtavasti hoopis varajasemaid olukordi kajastavad naljandid "Käkimäe käo" süžeege seotud.

Vesteline laad on võib-olla mujalgi "Käkimäe käo" retušeerinud klassivastuolude kujutamise teravust. Kui kirjaniku eesmärgiks poleks olnud joonistada Hans Remmelgas joviaalse, lauluarmastava nooruki kuju, võiks tekkida küsimus, kas külakarjase elu on küllalt tõepäraselt edasi antud.

Tegelaste kujundamise osas saab lugeja reaalse eeskuju järgi joonistatud Käkimäe käost, tõsise näoga eluröömsast karjapoisist, usutava ning meelde jääva pildi. Kirjanik annab hulga iseloomulikke üksikasju tema elust ja tegevusest. Seevastu kuuleme Hansust vähe peale mõisa asumist. Ta nagu oleks muutunud teiseks inimeseks: pole säilinud jälgegi ta lustlikust meelest.

Vastavalt jutustuse vormile pole kirjanik peale mõningate

1 KT III, lk. 21.

2 L.v. Stryk, Beiträge zur Geschichte der ^RHittergüter Livlands, Dörpat, 1877, lk. 75, 79, 96, 97, 168.

3 Miralda Ehrlich, Ajalooline traditsioon, kogutud 1929.aasta suvel, Kodavere kihelkonnast, Pala ja Ranna vallast. Käsikiri TA KM-s, lk. 68 jj. Vrd. ka Olga Männik, Ajalooline traditsioon Maarja-Magdaleena khk. Kogutud 1928.a. Käsikiri TA KM-s, lk. 46 jj.

vihjete laskunud oma tegelaste siseelu jälgimisele: raamjutustaja suu kaudu kirjeldatakse psüühikat niivõrd, kui võrd see talle välise avaldusvormide (käitumine, tegevus, tundmuste väljendamine miimikas, kõnes jne.) kaudu ilmneb. Seega on Liiv "Käkimäe käo" tegelasi vorminud sama välise iseloomustamise teel, nagu lühijuttudeski. See menetlus on Hansu usutavusele osalt kasukski, sest ta väldib seda psüühika romantiseerimist, mis ähmastab kohati Villu kaju. Seevastu on Elli puhul vaadeldav lähenemisviis kahtlemata miinuseks, sest viimane jääb meile kaugeks ega suuda lugejas kaasa elamist äratada.

Omapärasena ja ühtlasena tõuseb positiivsete tegelaste hulgas esile maamõõtja-minajutustaja ilmekas kaju. Et sündmustik antakse edasi mitte autori nimel, vaid maamõõtja vaimumaailma läbi peegeldatult, siis avaldub tema hinnangutes ja suhtumuses ka tema psüühiline laad, mille kujutamises on kirjanik saavutanud suure suutavuse. Maamõõtja on tagasihoidlik, tasakaalukas, heatahtlik inimene, kes tunneb sügavalt kaasa oma noorte sõprade saatusele; ta armub ise Ellisse, kuid ei jõua /või ei kavatsengi/ seda neiuale avaldada, kuni noor krahv Elli au riisub.

Mõisnik-tegelastest omavad süžee arengus tähtsust Palupera mõisaproua, ta poeg Kuno ja viimase onu Hindrik, hüüdnimega Põhila Pergel. Kahte esimest on iseloomustatud rea realistlike jõude elavale mõisnikuseisusele iseloomulike joontega. Nii rõhutab kirjanik mõisaproua tüüpilisust, väites, et ta oli "seda, mis rikkad vanad naised harilikult ikka on, luges palveid, taples teenritega, õhkas käsi kokku pannes surmatunni pääle mõeldes, ja vaatas moodilehtedest järele, missugused kleidimoed kõige uuemad ja missugune riidekarv vananemise vastu kõige parem abi.

on"¹. Lisaks sellele tühisele iseloomu- ja eluleadile paljastab kirjanik mõisaproua paraaditsevat heategevust: ta ohverdab vaestele ajuti rubla, mida laseb kirikus avalikult kuulutada. Proua tegelik suhtumine heategevusse avaldub aga Hansu mõisasse võtmise küsimuses, kus ta on sellele täiesti vastu. Samas selgub ka meie naismõisniku üleolev suhtumine talupoegadesse, kui ta väidab, et küla võib teraseid poisse täis olla - temale on see ükskõik. Sellisena on ta lähedane oma rahvast ja selle tööd mõnitavale pojale.

Noor Kuno on tüüpiline balti-saksa burs, tühine ja edvistav inimene, kes juba poisipõlves paistab silma sellega, et ta kodukoolmeistri õpetuse ajal sohval magab, kuni tund on möödas. Üliõpilasena "ei tunne" ta enam ristikeina ära. Ta suhtumine talupoegadesse on iseloomulik balti paruneile, kes talupoega inimeks ei pidanud, vaid teda oma tööloomana või himude rahuldamise objektina käsitasid. Sellisena võrgutab Kuno Elli, kelle ta oma juhusliku tuju tõttu, enesearmastuse ajel mõisa laseb võtta. Kuno ülimuslikud vaated selguvad ta kirjas onule, Pöhila Perglile, kus ta oma käitumist Elli suhtes õigustab aadlimehe seisusliku voliga talupoega moraalselt eksploateerida. Ta peab ennast veel suuremeelseks heategijaks, kui ta Ellile pakub väikest abiraha "ebameeldivuste" likvideerimiseks. Samast kirjast selgub, et ta peab üleolevalt ironiseerides mõisa töörahvast nõrkadeks, lõtvadeks päevavarasteks, keda valitseja pehmus on rikkunud. Ta tahab mõisas läbi viia radikaalseid muudatusi, muidugi eksploateerimise suurendamise eesmärgil. Ta teatab küüniliselt, et esimese sammuena on renti 10% võrra tõstetud. Seega on Kunos antud, kuigi fragmentaarsel ja natuke vestelisel kujul, mis teose süüdistavat

1 KT III, lk. 20.

laadi pehmenab, tüüpiline noore mõisniku-rõhuja kuju.

Seevastu pole Põhila Pergel, Heinrich v.S., saanud ühtlast ilmet: ta kohta toob kirjanik algul samasuguseid sadismi osutavaid detaile, kui hullu krahvigi kohta, hiljem esineb Heinrich v.S. aga printsipiaalse inimesena vabameelse solvatute kaitsjana, kes hindab inimesi mitte seisuse, vaid hariduse järgi ning nõuab Kuno abiellumist Elliga. Seda liberaalsust seisusevahede küsimuses pole autor põhjendanud ja niisugused nähtused olid balti aadli hulgas üldse haruldased.

Jutu ideeliseks eesmärgiks on näidata traagikat, kuidas mõisnik ja mõis hävitavad kahe noore, õnneliku inimese elu. Sealjuures on intriigi sõlmimisel jällegi oma osa juhusel: nagu Villu satub juhuslikult paruni tuju tõttu mõisasse, nii sünnib see ka Elliga. Hansu võtab oma abiliseks maamõõtja. Seevastu osutub "seaduspäraseks" Kuno käitumine ilusa talutüdrukuga, mis toob kaasa noorte sõpruse, armastuse, nende lootusrikka tuleviku purunemise. Kuid lõpplahenduse üksikasjad - Elli surm vallasema häbi tõttu ja Hansu vaimu pimenemine, mis omaette võttes võivad elus esineda, - ei ole eelneva süžeearendusega orgaaniliselt seotud: neid ei põhjendata Elli ja Hansu psüühilise laadi iseärasustega. Ses suhtes oli paremini üles ehitatud "Vari", kus Villu hullumine 60 vitsahoobi mõjul oli ette valmistatud ta peene hingelise struktuuri ja väga hella eneseväärikustunde kaudu.

Ka "Käkimäe kaos" on kirjanik asjade käiku objektiivselt nii esitanud, et mõisa abile lootmine on suur eksitus, mis viib hukatusse. Lisaks sellele käsitleb kirjanik hariduse ja vaesuse küsimust. Minajutustaja kahetseb Hansu, et ta on viimases äratanud hariduspüüdu, kuid Hansu tiivad lõikab ära vaesus, s.t. tal pole majanduslikke vahendeid koolis õppimiseks. Seega on "Käkimäe kägu"

"Varjule" kõige lähedasem just ideeliselt. Ta on ideelt ühtlasemagi, sest "Käkimäe käos" puudub Hugo-taoline ebausutav tege-lane, mis "Varju" realistlikku põhiolemust lõhkus. Kuid teiselt poolt puudub "Käkimäe käol" "Varjule" omane humanistlik paatos, Villu kuju kaudu antud kirglik süüdistus: "Käkimäe käo" minajutuste ja, kes on Hansu toetajana küll hoopis usutavam, osutub tagasi-hoidlikuks asjade käigu registreerijaks, Hansul aga puuduvad iga-sugused võitlejakalduvused; ta elab seal, kuhu teda sündmuste vool viib. Samuti jääb, nagu eespool märgitud, Elli lugejale kaugeks.

Kompositsioonilt on kirjanik "Käkimäe käos" kasutanud raam-jutustuse vormi: ta on sündmuste esitajaks toonud mõisa maamõõtja, kes jutustab üksikuid pilte omapäraste eesti küla Romeo ja Julia elust. Et maamõõtja annab edasi sündmusi, mis on minevikus toimu-nud, juba sammu lõpule jõudnud, siis ei tundu realistlikku objek-tiivsust lõhkuvana jutustaja ettehaaravad viited asjaosaliste saatuse traagilisele lõpule /"See on ka üks kurb sõprus"¹. "O, kui ma siis oleksin teadnud, mis pärast pidi tulema!!"²/.

Nagu "Varjus", kasutatakse ka "Käkimäe käos" kontrasti. Nii on nähtavasti selleks, et saavutada sügavamalt elamust edaspidiste traagiliste sündmuste puhul, toodud jutustuse algul idülliline pilt Hansust ja Ellist looduse rüpes. Hans laulab ja mängib siku-sarve, Elli punub pärga ja vajutab selle oma noore kaaslase pähe. Sealjuures on psühholoogiliselt raske uskuda, et Ellile ei avalda mingit mõju /öde?/ Anni surm, sest ta tegeleb muretult enese ehti-misega ja vaatab lustiliselt poisile otsa. See bukooliline pilt lõpeb endelise tunderõhulise hüüdlausega: "Kui õnnelikud on need kaks inimeselast siin haljas looduserüpes ..."¹ Sellele meelevald-

1 KT III, lk. 13.

2 KT III, lk. 20.

sele idüllile on vastu seatud noorte edasine traagiline elusaatus.

Elli ja Hansu mõisa sattumine on "Käkimäe käos~~id~~" nõrgalt motiveeritud. Kirjanik pole leidnud muud põhjendust, kui et Kuno on kusagilt lugenud andekast karjapoisist, kellest kes teab mis on saanud, ja kui ema ei ole nõus Hansu mõisa võtma, siis on Elli-gi hea küllalt.

Teose sündmustik haarab "Varjuga" võrreldes lühemat ajavahe-mikku, kuid ulatub siiski - kui kaasa arvata ka epiloogilisi märkusi Hansu elukäigu kohta peale Elli surma - kahtlemata üle kümne aasta. Oluliste sündmuste valgustamata jätmise tõttu pole ka "Käkimäe käol" realistlikule jutustusele vajalikku pidevust: me saame peale sissejuhatava Hansu kirjelduse ja epiloogi õieti ainult kaks pilti Hansu ja Elli elust - esiteks karja- ja teiseks mõisa-rahva jalutuskäigu stseeni, kus juhtum perutava hobusega toob avalikkuse ette Hansu armastuse Elli vastu. Nende kahe pildi vahel on 2-3-aastane vahemaa. Kuidas sai võimalikuks Elli võrgutamise, sellest ei kuule me midagi, kui mitte arvestada Kuno hooplemisi: autor toob nimelt ära ainult Kuno kirja onule ja viimase vastuse ning mõnerealise lõppmärkuse tegelaste saatuse kohta. Sealjuures jäävad tegelaste järsud elukäänakud psüühiliselt põhjendamata. Me ei suuda seletada, miks Kuno-taoline burš ning küüniline mõis-nik-rõhuja jätab järsku maha oma mõisa ja kaob Itaaliasse. Kas onu kirjal võis tõesti olla nii suur mõju? Elli surma ja Hansu hullumise motiivi ühenduses tuleb tähele panna, et Elli saatus-kaaslane - Villu emagi sureb ja Villu hullub. Kui veel arvestada seda, et kirjanik kavatses oma meieni mitte jõudnud jutustuse "Vastu voolu" peategelase Joosepi nõdrameelseks jätta², siis

1 KT III, lk. 20.

2 Jakob Liiv, Elu ja mälestusi, lk. 141.

esineb vaimuhaiguse motiiv kolmes Liivi pikemas jutustuses, mil-
liseid oli üldse neli. Võib-olla muutis kirjaniku selle lõpplahen-
duse suhtes vastuvõtlikuks hirm ta enese nõdrameelseks jäämise pä-
rast. Kuid teiselt poolt on siin nähtavasti kaasa mõjunud ka auto-
ri kirjanduslikud vaated, mis kujunesid seoses ta eruditsiooni ja
kaasaegse kirjandusliku traditsiooniga. Tegelikult kasvavaid vas-
tuolusid tunnetavat Liivi ei rahuldanud nähtavasti enam romantilis-
väikekodanlikult õnnelik lõpplahendus, mida ta oli varem ise oma
juttudes rakendanud. Ta otsis realistlikumat, s.o. vastuolulise
kapitalistlik-feodaalse ühiskonna vahetõepärasemalt peegelda-
vat lõpplahendust. Selleks said talle /nähtavasti mitte ilma saksa
klassika mõjuta/ surm või moraalselt veel raskem saatus - nõdra-
meelseks jäämine. Kirjanik püüdis seda lõpplahendust põhjendada
küll sotsiaalselt ja moraalselt, kuid ei suutnud seda tõestada
psüühiliselt. Seepärast puudub ta lõpplahendustes psüüholoogiline
realism, mistõttu need muutuvad romantilis-traagiliseks, omapära-
seks üleminekuastmeks kriitilisse realismi. Märgitagu, et hullu-
mine on moes ka Vilde 1880-ndate aastate juttudes.

Stiililt on "Käkimäe kägu" mitmekesine. Me kohtame siin kir-
jeldusi, dialooge, kirjavormi, nii vestelist esitust kui ka töö-
sist sündmustiku edasiandmist. Näib, et kirjanik on oma autori-
kõnes püüdnud elevust ja huumorit saavutada just vestelise laadi-
ga, mis kujuneb seetõttu jutustuse põhitooniks. Vestevormi on ka-
sutatud eriti tegelaste tutvustamisel. Säärane lähenemisviis on
pehmedenud klassivastuolude kujutamist, kaasa arvatud rõhujate
tüpiseerimine.

"Käkimäe käos" jätkab Liiv oma juba "Varju"ühenduses iseloo-
mustatud kujukat ning elamuslikku sõnastust, kuigi siin see on

kohati hõredam kui "Varjus", ega see-eest meeleolult ühtlasem. Kirjanik on oma teksti põiminud rahvalaule ja karjaste helletusi.

Kokkuvõtteks võib "Käkimäe käo" realismi kohta öelda, et mõnes suhtes teeb kirjanik väheseid edusamme, kuid suuremalt osalt ei osuta vaadeldav jutustus kirjaniku loomingumeetodi ning kunstimeisterlikkuse edasiarenemist. "Käkimäe käos" on küll loobunud ühiskonna ümberkujundamise utopistlikest plaanidest, mille asemel on paljastatud aadli parasiidiloomust ja moraalset omavoli talutüdruku kallal, on toodud paar huvitavat ja ilmekat inimkuju, on suurepäraselt kirjeldatud suveloodust, kuid teiselt poolt pole jutustus leidnud vajalikku väljaarendamist, mistõttu ta jääb episoodiliseks ja hõredaks; teose väärtust vähendab ta süžeeiline ja ideeline sarnasus "Varjuga", samuti kohatine objektivistlik suhtumine mõisnikesse-rõhujatesse.

Nagu teame kirjaniku enda hilisematest avaldustest¹, kirjutas Liiv jutustuse "Nõia tütar" peale "Käkimäe kägu" Alatskivil 1893.a. veebruaris-märtsis (trükiis ilmus "Nõia tütar" 1895). Tolal oli kirjaniku psüühilise tervise halvenemine kaasinimestele veelgi ilmsemaks muutunud. Kuid kõigest hoolimata andis Liiv "Nõia tütre" näol teose, mis oma ideeliselt ühtluselt, meetodikindlusest ning kunstiliselt meisterlikkusest ületab kõik eelnevad kirjaniku teosed. See asjaolu kinnitab veel kord oletust, et "Käkimäe käos" ilmnev mõningane langustendents pole tingitud esmajoonelise autori haigusega seotud psüühilisest olukorrast, vaid nähtavasti ainult kirjaniku piiratud eesmärgist - kasutada ajutise tä-

1 KT I, lk. 12.

hendusega ajalehejoonealuses "Varju" kirjutamisel kõrvale jäänud materjale talupoja ja mõisniku vahekorra kohta.

"Nõia tütre" uudsus ja ^mkoopaktsus avaldus juba tema aines ja temaatikas: kui Liiv oma kahes eelmises pikemas jutustuses oli käsitletud ennekõike talupoja ja mõisa vahekordi, siis "Nõia tütres" piirab ta oma aineala küleolustikuga ja näitab vastuolusid seal toimuva diferentseerumisprotsessi taustal. Oma ainealalt meenutab "Nõia tütar" mõnevõrra 1890.s. kirjutatud "Pahaseid naabreid", kuid seisab viimasest kõrgemal oma käsitluse sügavuselt, kunstimeisterlikkusest, eriti aga rahvalikkusest: kui "Pahastes naabrites" oli tähelepanu koondatud jõukaile taluperemeestele ja nende lastele, siis "Nõia tütres" lähtutakse maaproletariaadi - teenij^jatüdrukute ja kasulaste seisukohalt, kelle inimõiguste eest autor võitleb.

Juba olustiku esitamise osas võime "Nõia tütres" tähele panna süvenemist. Nii on Liiv vaadeldavas jutus pühendanud vähem tähelepanu maastikule. Seevastu on üksikasjalikumaks muutunud nii materiaal-etnograafilise kui ka sotsiaalse olustiku käsitus. See tendents tõendab, ilmselt Liivi realismikäsituse süvenemist.

Liiv on täiesti kodus taluolustiku üksikasjades. Seda näitab "Nõia tütre" detailirohkus majasisustuse, põllutöö ning selle inventari, riietuse, eriti kosjariietuse, rahvakommete, -uskumuste ja -tarkuse, -lõbustuste ning -keelega. Näidates oma tegelasi töö juures, puudutab kirjanik mitmeid talutöid, nagu heina- niit, põllukünn, linakülv, sõnnikuveo-talgud, käsi- ja muud kodutöid. Näiteks kirjeldab ta talveõhtut talus järgmiselt:

"Võibla Annuse^s pererahvas istus tares peretule ümber. Peremees punus lehmalooga, sulane parandas hobuseriistu, naised ketrasid. Võibla peres elas ka Plärälärä Leenu, oma rohke lora pärast nõnda

nimetatud vanatüdruk. Leenu istus ahju pääl ja söi lusikega kausist suppi, mida perenaine talle praegu oli annud.

Karjapoiss tuli õuest ja ütles, et Aia õuest kaks meest pühapäeva riides täkuga, seeniga ja kurinatega välja sõitnud."¹

Ka linnaolustikku esitab Liiv nüüd realistli vaatevinklist. Ta ei räägi muretult elavaist leskedest, lähedasti toimetulevaist ametnikest või naljatlevatest üliõpilastest, vaid näeb elu linna vaese rahvaosa silmaga, kellel on päris kitsas käes: "koppik ei tehtnud kustki tulla, aga oli vaja elada ja olla, vaja oli turul iga päev raha välja anda, aga turul oli vähe saada, ja mis oli, siis oli see üleliiga kallis"².

Liiv viib meid poollagunenud agulimajja, kehva õmblejakambriisse, millest antakse ilustamata, realistlik pilt. Selle pooleldi kokkuvarisenud maja ühes toas elavad õmblejad, kes peale linna asumist on pidanud rasket võitlust leiva eest. Maali on enne töölaidmist kaua nälginud ja kannatanud, nõnda et ta sureb tiisikusse. Samad kannatuse ja puuduse jäljed paistavad ka uustulnuka Leena näolt, kes peab veel hilja õõsi õmblema võõrast sametit.

Nendest kahest seast näeme, et kirjanik käsitleb tõepäraselt ka sotsiaalset olustikku. See käib aga eriti küla ühiskondliku miljöö kohta, sest teose tegevus toimub enamuses maal. Kirjanik annab üksikasjaliku läbilõike külaühiskonna vahekordadest ja vaimsest palgest. Kuigi Veola vallas on kõik talumehed alles rendiperemehed, on külas arenemas kihinemisprotsess. Kõigepealt eralduvad teineteisest pererahvas ja teenijaskond. Kuid ka talumeeste hulgas on ühed rikkad ning mõjukad, teised vaesed, kellel pole palju ksasa rääkida maakodanluse seisuseuhkes maailmas. Jõukamate talumeeste käes on ka ametid kohalikus omavalitsuses.

1 KT III, lk. 44.

2 KT III, lk. 91.

Ilmekalt on kirjanik külas velitsevaid varanduslikke ja sulikku-
se suhteid valgustanud Kirsi peo kirjelduses: "See, kelle isa
kohtumees või nõumees, kui palju ta sellest enam oli, kelle isa
seda mitte polnud."¹ On tavaks, et perepojad tantsivad peretütar-
dega, sulased - teenijatüdrukutega. Jõukusele tungleva maakodan-
luse ringides ei määra inimese väärtust mitte ta isiklik tubli-
dus, vaid ta rikkus: "Üks tüdruk arvas, mis see ehk see perepoeg
temast ... siis mõtleks, kui ta nii ehk nii palju rikkam ...
oleks."² Üheks motiiviks, miks peategelane Leena võetakse valla-
vanema Aia tallu kasulapseks, on see, et ta toob kaasa sukataie
höberublasid.

Jutustuse tegevuskohaks on tooniandva maakodanluse majandid -
Aia ja jõukas Kirsi talu. Kirsiilt juhatakse ka küla avalikku
arvamust, mis on "Nõia tütre" intriigi arenemises - peretütarde
võitluses naimisealise vallavanema poja pärast - kõige tugevamaks
relvaks vaeslaps Leena vastu. Pehmeloormuline Aia Mihkel kaldub
oma kasuõe - endise rahvaarsti tütre Leenaga. See käib aga
abielluma/täiesti vastu rikka Kirsi Viuu plaanidele, kes ootab
Mihklit endale kosja. Algab võitlus. Kirsi Viuu ja ta sõbratar
Keasi Anna, kohtumehe tütar, ei kohku millegi eest tagasi, et kah-
jutuks teha oma vastane - vaene kasulaps, kes nende arvates ähvar-
dab "jultunult" maakodanluse perekondlikesse suhetesse tungida -
vallavanema miniaks saada, kuigi Leena selleks mingeid samme ei
astu. Oma eesmärkide saavutamiseks mõeldakse välja laimu, Viuu
ja Anna võtavad rõõmuga vastu Plärälärä Leenu idee selle kohta, et
Leena kui nõia tütar on Mihkli "äre teinud". Ilma ühegi kõhklemi-
seta, ettekavatsetult häbistavad nad Leenat külapeol.

Kuigi kirjanik suunas oma jutustuse ideeliselt harimatuse
-ebausu jäänuste vastu, näidates nõiausu seatuslikku mõju inimes-

1 KT III, lk. 78.

2 KT III, lk. 78.

tevahelistes suhetes, paljastab "Nõia tütar" objektiivselt just ebaususe rakendamise klassi-iseloomu, näitab, kuidas maakodanluse reaktsiooniline osa kasutab rahva teadvuses säilinud ebausugaandeid oma isiklike ja klassi vaenlaste insinueerimiseks. Nende taktika on õnnestunult valitud: Leenat hakkab nõiduses kahtlustama ka tema kasuema - Aia perenaine - ning tagajärjeks on Leena lahkumine Veolast. Kõrvuti sellega näitab Liiv, et ausemad ja arukamad maakodanluse liikmed, kes sisuliselt ei jaga Kirsi Viitude ja Kassi Annade taktikat, ei julge oma klassi vaadete vastu võitlusele astuda, s.t. ei ole võimelised klassipiiride ületamiseks. Niisugused on Aia peremees ja Mihkel.

Seega peegelduvad "Nõia tütar" õigesti klassiühiskonna põhilised seaduspärasused. Ka rahvausundi funktsiooni tolleaajal ühiskonnas on jutustuses tõlgendatud realistlikult. Kirjanikule pole nõiausk mingi rahva "salapärase psüühe" avaldus, vaid ennekõike reaktsiooniline nähtus, inimeste teadvuses säilinud igand, mida antud juhul kulaklikud ringkonnad osavasti ära kasutavad. Ka Leena isa nõiaakuulsust seletab kirjanik ratsionalistlikult: kuigi Leena isa ütles arstides rahva soovile vastu tulles ka "sõnad" peale, ravisid tegelikult tema poolt antud rohud.

Oma peategelase saatuse tüüpilisuse rõhutamiseks on kirjanik sisse toonud teise näite nõiaususe rasketest tagajärgedest: ka selles on kannatavaks pooleks teenijatüdruk, kuna aktiivselt kasutavad nõiausku maakodanluse esindajad: nimelt on kaheksa aastat tagasi perepoeg Andre^esele hakanud meeldima teenijatüdruk Maali, kuid Mõldri Kaarli algatusel kaldub Andres arvama, et Maali on ta ära nõidunud. Tava kohaselt läheb ja haugutab Andres süütu Maali läbi, mispeale viimane Ved^{ol}est lahkuib ning linna asub,

kuid seal mõne aja pärast tiisikusse sureb.

Me näeme, et nii Maali kui ka Leena käekäigu kujunemine on tehtud sõltuvaks keskkonna toimest. Peale tegelikkuse enese seaduspärasuste on Liiv siin nähtavasti silmas pidanud ka kriitilise realismi teoreetilisi põhimõtteid miljöö valdavast mõjust inimese saatusele. Juba "Varju" ühenduses rõhutab autor, et Villu "langeb selle aja ohvriks"¹, kuid alles "Nõia tütres" on miljööd ja selle hävitavat toimet sügavasti analüüsitud. Ometi ei lähe kirjanik naturalistide teele, kes rõhutavad miljöö osa eriti inimese moraalses allakäigus: Maali ja Leena säilitavad kõigest hoolimata oma kõlbelise puhtuse ning inimväärikuse.

Tegelaste kujunduse osas on Liivi võimed märgatavalt edasi arenenud. Rakendades järjest suuremal määral kriitilise realismi meetodit, varustab kirjanik, nagu alamal näeme, oma tegelasi kõigepealt ilmekate klassifitseeringuga. Ta tegelased on tavalised, igapäevased inimesed, kelle mõttemaailma kirjanik on esitanud objektiivselt, muutmata neid oma mõtete ja unistuste ruuporiks, nagu seda esines "Varjus". Seetõttu kujunevad usutavad, realistlikud tüübid. Kirjaniku edusamme tegelikkusesse sisenemisel osutab eriti psüühika /kaasa arvatud armastuspsüühika/ realistlik käsitlemine ja vastavate karaktersete üksikasjade tabamine. Nii on autor toonud rea iseloomulikke detaile nii Leena ja Mihkli vahelise sõpruse tekkimise loost /veeviskamine sõnnikuveo-talgutel/ kui ka allasurutud tundmuste kaudseist avaldumisvormidest /Leena unenägu Mihkli kosjasõidu ajal/. Emotsioonidele viidatakse sageli tegelaste käitumise kirjeldamisega, s.t. tundmuste väljendumist jälgides. Näiteks kujutatakse Mihkli esinemist ebameeldiva küsimuse

1 Juhan Liiv - Jakob Liivile 28.X 1892. TA KM Juhan Liiv 4:5,1.

puhul, kes ta võtab Leena, järgmiselt: "Mihkel kummardas ja uuristas näppudega pastla äärte vahelt mulda välja. Kui ta pää üles tõstis, oli ta nägu tume ja tusane."¹ Jutustuses toodud kahe armuvahekorra kujutamisel näitab Liiv, et armuavaldus, armastus võivad olla ka suure kannatuse allikaks, mitte ainult naljatlev-väikekodanlik formaalsus õnneliku abielu alustamiseks, nagu loeme Liivi varajasematest lühijuttudest.

Kirjanik ei kaldu jutustuse üldisest laadist välja ka oma peategelast kujundades. Leenast pole tehtud mingit ainulaadsete võimetega erandinimest, vaid teda iseloomustatakse külatüdrukuna-kasulapsena, kelle iseloom kujuneb vastavalt tema sotsiaalsele positsioonile. Ka oma kangelase lapsepõlve ühenduses pole kirjanik varem esinenud romantikasse libisenud, vaid me kuuleme usutavaid üksikasju Mihkli ja Leena vahelistest mängudest ja kokkusaadetest, töödest ja kujunevatest tundmustest. Kulaklike peretütarde ja -poegade upsakas keskkonnas kujuneb Leenast erga eneseväarikustundega neiu, kes trotslikult suhtub küla "paremiku" halvustavasse hoiakusse ja julgelt võitleb oma au eest /Kirsi peo stseen/. Otsustavatel hetkedel ilmutab ta arenenud arutlusvõimet. Nii lükkab ta tagasi Mihkli abiellumis-ettepaneku, kui on selgunud viimase võimetus Leena eest seismiseks.

Psüühika realism ilmneb kõige suuremal määral just Leena ühenduses, sest tema hingelisi elamusi on kirjanik üksikasjalikult valgustanud, esitades neid usutavate sisemonoloogide, -dialoogide või käitumise abil.

Jõukate talupoegade leeri esindajaist on ulatuslikult näidatud Aia peremeest, perenaist ja nende pärijat Mihklit. Mainitud tegelastele on kirjanik omistanud rea jooni, mis on olemuslikud

1 KT III, lk. 77.

talupoja loomusele, kes on ühelt poolt eksploateeritav, töötaja, teiselt poolt aga omanik. See kahepaiksus selgub ilmekalt Aia perenaise kosjaõpetuses, kus pojale küll öeldakse, et mõrsja tuleb valida töökuse seisukohalt, vaatamata ta rikkusele, kuid samas mõeldakse: "no, rikkam oleks ometigi parem"¹. See selgub ka Aia vanade suhtumises Leenasse: tööinimestena nad hindavad Leena virkust, kuid küla ladvikusse kuuluvate omanikena ei pea nad Leena ja Mihkli abielu võimalikuks. Perenaine kahtlustas lõpuks Leenat nõidumises niisuguse järjekindlusega, et oleks peaaegu põhjustanud neiu vabasurma.

Perepoeg Mihkel on tüüpiline näide paindlikust karakterist, kes Aia koha pärijana ei julge avalikult välja astuda oma vanemate ega kihi seisukohtade vastu, kuigi ta oma sisimas Leenat hindab. Tema võimetus ilmneb Kirsi peol, kus ta ei leia muid sõnu oma julgelt protesteeriva armastatu kaitseks kui "Lähme koju!"

Iseloomulikuks omanikumentalteedi jooneks on Aia meeste kalduvus oma meelepaha välja elada kodakondsetele või loomadele, nagu seda hiljem on näidanud ka Tammsaare romaanis "Tõde ja õigus" I.

Lõpuks pole ka niisugune omaette eriti meeldejääv kuju kui Plärälärä Leenu teosesse toodud ainult huvitava tüübina, vaid tal on oma koht intriigi arenemises ning tema käitumine on sotsiaalselt põhjendatud. Leenu teenib kuulekalt oma armuleivaandjate ideoloogilisi huviseid: küla keelekandjana levitab ta leivapätsi eest pererahva eesmärkidele vastavaid kuulujutte, alustades muide Leena nõiaaks häbistamise mõtte.

Aia pererahva ja Andrese kujundamisel paistab silma kirjniku individualiseerimisoskus samasse kihti kuuluvate inimeste

1 KT III, lk. 41.

eristamisel: mitte ainult, et iga tegelane on omapärase biograafia ja temperamendiomadusega, vaid autor omistab eri maakodanluse esindajaile eri määral omandimentaliteeti või laseb neid eri viisil suhtuda Leena kohta liikuvatesse kuulujuttudesse.

Autori suhtumist oma tegelastesse iseloomustab veel see, et ta valgustab sisemaailma üksikasjalike sisemonoloogide ja -dialogidega ainult Leenal, mille eesmärgiks on äratada lugeja huvi ja kaastunnet ^{tema} isiku vastu. Esimestes peatükkides kirjeldatakse ka Mihkli mõtisklusi kosjasõidul. Seevastu Leena vaenlasi, negatiivseid tegelasi, kelle vastu kirjanik tahab äratada antipeatiat ja kelles lugeja ei eelda sügavat isiksust, iseloomustatakse peamiselt käitumise, miimika, kõne ja tegude kaudu.

Tegelaste kõne on "Nõia tütres" individualiseeritud.

Psüühika esitamise osas pole kirjanik siiski suutnud lõpuni usutavuse piiridesse jääda. Seda tuleb konstateerida Andrese ja Maali suhete kirjeldamise kohta üheksandas peatükis. On nimelt raske uskuda, et "ebaväärikast" teenijatüdrukust kunagi läbihautamisega vabanenud perepoeg veel kümne aasta pärast huvi tunneks oma kunagise ebameeldiva vahekorra ja selle heakstegemise vastu, veel vähem, et ta alles kümne aasta pärast oma tegu tormiliselt kahetsema jõuab hakata. Kirjanik aga esitab Andrese patukahetsuse romantilis-kriiskavas sõnastuses: "Maali, Meali!" tuli karjatus viimaks ta suust ... ja rasked pisarad voolasid ta silmist. Ta kiskus oma juukseid pääst, nimetas ennast kõige pahemate, Maalit kõige õrnemate sõnadega, aga Maali ei kuulnud neid enam."¹ Siin on kahtlemata tegu romantilisi kontraste teotleva liialdusega.

Nagu eespool märgitud, on "Nõia tütre" peaesmärgiks võitlus

1 KT III, lk. 98.

ebaususe igandite vastu inimeste teadvus. Kuid sellega ei piirdu jutustuse ideelise sisu rikkus. "Nõia tütrele" annab üleajalise väärtuse ennekõike kirjaniku väljastumine alandatud ja solvatute eest, kes kannatavad põhjusega. See annab teosele sügavalt rahvaliku ja humanistliku põhialuse. Teose süžeesel selgub, et vaene vaeslaps pole ohus mitte ainult maa töötava rahva igipõliste vaenlaste pesas - mõisas, nagu nägime "Varjus" ja "Käkimäe käos", vaid uutes sotsiaalsetes tingimustes on ka külas endas kujunemas uus ülakiht - külakulaklus, kes suhtub instinktiivse vaenuga kehvikutesse. Peretütarde käitumisest selgub, et nende arvates ei tohi vaene tüdruk end täisväärtuslikuks inimeseks pidada ega endale vabalt eluõnne taotlema. Kui vallavanema poeg kipub abielluma vaeslapsega, jättes kõrvale "eesõigustatud" peretütred, siis teevad viimased kõik, et seda takistada.

Kulakluse räpasele hingelaadile ja alatutele võitlusvõtetele on vastu seatud Maali ja Leena moraalne üleolek, nende ausus, eneseväärikus, südamepuhtus ja printsipiaalsus. Leena astub julgelt välja oma vaenlaste vastu ja vajaduse korral taandub, kuid ei alendu ega murdu. Tal on küllalt selgenägelikkust Mihkli paindliku olemuse mõistmiseks, selle läbinägemiseks, et Mihkel oma vanemate kuuleka lapsena ei suuda Leenat kulakliku keskkonna vastu kaitsta.

Nagu eespool märkisime, on kirjanik oma idee süvendamiseks sisse toonud kaks paralleelset süžeed - Maali ja Leena oma. Kuid nähtavasti on Liiv Maali traagikat kasutanud ka teistel kaalutlustel - nimelt, et luua moraalset põhjendust Leenale osaks saanud alanduste hüvitamiseks. See sünnibki: Maali süütust surmast vapustatuna toob Mihkel Leena Aiale tagasi ja Aia peremees, kes ka varem osutes mõistvamat suhtumist Leenasse, paneb ta oma pojaga peari. Et inimeste silmad on ebaususest vabanenud, on õrnelik lõpp põhjendatud.

Seega on "Nõia tütre" lõpplahendus hoopis suuremal määral eelneva süžee-arenduse loogikaga seotud kui kahes eelnevas jutus.

Ühtlasi on Liiv hoidunud peategelase traagilisest saatusest, mis tähendab psüühiliselt vähe põhjendatud hullumiste ja surmade vältimist. Ainuke, mida me võime "Nõia tütrele" ette heita, on see, et kokkuleppeline lõpplahendus pole kooskõlas kapitalistliku ühiskonna vastuolude teravnemise tendentsiga, kuid kirjanik kindlasti ei seadnud oma külajutule nii kaugeleulatuvaid ülesandeid.

Kompositsioonilt on "Nõia tütar" kompaktsem ja tihedam kui eelnevad pikemad jutustused. Ta kümnest peatükist arenevad kaheksa esimest ühe talve ja kevade jooksul, kusjuures ainestik on koondatud intriigi ümber, mis sõlmitakse juba esimeses peatükis. Autor on loobunud oma senisest tavast elustada oma jutustusi pikema kirjeldusega. "Nõia tütres" minnakse juba esimese lausega sündmustiku juurde:

"Mihkel rakendas hobust saani ette, aga veel ei teadnud ta, kuhu sõita.

Ja Mihkel tahtis kosja sõita."¹

8. ja 9. peatüki vahel on kaheaastane vaheseg. Seega haarab "Nõia tütre" põhisündmustik kaks ja pool aastat. Paralleelselt antud Aldrese ja Maali intriigijoon ulatub aga lo aastale, samuti nagu kaugemasse minevikku haaravad tagasi aadmed Leena lapsepõlve ja vanemate kohta. Arvestades lisaks veel intriigi tasakaalukat arendust võime "Nõia tütre" kompositsiooni realistlikult tihedaks ja üksikasjalikuks pidada.

"Nõia tütar" on ka stiililt tähelepanuväärselt ühtlane teos. Jutustus on kirjutatud ilmekas, rahvapärases, kohati rütmilises sõnastuses. Toodegu näiteks Kirsi peo kirjeldus:

1 KT III, lk. 36.

"Kirsi kambrist kuuldas käre ja pillimäng. Siin peeti pilgari. Siin uhuti tantsu, joodi kodu tehtud õlut, suitsetati, mängiti, seti juttu.

Mida valjem kõne, mida kõvem pillimäng, mida ägedam tantsu uhtumine, seda lõbusamasse tujusse said noored inimesed.

Siin olid perepojad ja sulased, peretütred ja teenijad tüdrukud; siin olid, kellel mehelemineku lootus veel nagu viimse juuksekarva otsas rippus, ja need, kes alles mullu nukud nurka olid visanud."¹

"Nõia tütre" kirjeldustes, jutustamises ja dialoogides on tihedust, üksikesjalikku konkreetset, kujukust, hoogu. Kirjaniku suhtumine oma sinesse on esjalik, millele toob vaheldust kohati kergelt-humoristlik või harva esinev traagiline toon.

Liivile on iseloomulikud lühikesed, energilised laused. Liht- ja lühikeste rindlausetega kõrval esinevad põimlaused on harilikult ühe või kahe kõrvallausega.

Jutustamishoo ja -ilmekuse saavutamiseks, lugeja kaasakiskumiseks, tegelaste iseloomustamiseks ning idee esiletoomiseks kasutab kirjanik meisterlikult võrdlusi, metafoore, tunderõhulisi lauseid, kordusi, kumulatsioonid ja muid stiilifiguure. Nii iseloomustatakse Aia peres valitsevat meeleolu järgmiselt: "Aia peres algasid rasked ajad, kurvad ajad, tumedad ajad. Perenaine nuttis igapäev oma päätäied, peremees oli äkiline kui püss ... Leena käis kui vahakuju talu talituses ümber - ei olnud ju kellegi õiget tööhimu ega südamerahu."²

Kirjanik kasutab oma stiili kujundamiseks rikkalikult rahvakeele ainestikku võrdluste, metafooride, kõnekäändude, vanasõnaliste väljenduste ja rahvapäraste riimide näol: "Aiale tulevad

1 KT III, lk. 78.

2 KT III, lk. 84.

suured ajad, suured sajad."¹ „Leena kasvas kui kõrkjas. Ei uskunud kasvuvanemad isegi, et väikesest tütarlapse-lallikesest nii kene neiu pidi sirguma - neiu kui orav terane, paled muudku punastasiid aine. Ja silmad olid tal nagu rõngad, ütlesid nad."²

Eriti suurepäraselt on rahvapärase sõnastus edasi antud dialoogides. Ale perensise kosjaõpetus on tulvil talupoeglikku elutarkust, sõnastuse tabavust ja ilmekust. Ühtlasi selgub selles ka kõneleja klassiasend ja kultuuritase: "... ega näe, müüd lähed naist võtma, ei seeton ei ütle, keda võtta. Vaata, poeg. Kui sa halvaga kokku juhtud, ega ta nael tubekat ei ole, et ta ikka ära tarvitad, olgu ta nii halb kui on: ei ole hobuseks, et ära müüd, kui peru on; sina oled temaga eluks ajaks kokku pandud. Ära tee sellepärast üle pää kaela. Kui kosja lähed ja peresse astud, vaata kõige esiti, kas luuda nurgas näha on; tee ta nagu kogemata maha ja vaata, kes ta ära võtab."³ Plärälärä Leenu repliikides on edasi antud vanainimese-lobiseja ühelt asjalt teisele hüplevat kõneviisi.

Liivi realism on järelikulit süvenenud ka stiili osas. Ta on vabanenud varajasemates teostes esinenud imal-magusast teesklevast laadist, samuti romantilis-pateetilisest sõnastusest ja rakendab müüd järjekindlalt tihedat, asjalikumat, rahvalik-humoristlikku ütlemissiisi.

Seega näeme, et "Nõia tütar" on Liivi realistliku proosa tippseavutus. Me kohtame temas rahvalikku, võitlevat ideed, nii olustikulist kui peühholoogilist realismi, nii usutavat faabulaarendust kui ka tõepärast tegelastekujundust, nii kompaktsed kompositsiooni kui meisterlikku sõnastust. "Nõia tütar" on tõendiks, milliseid võimalusi peitis Liivi anne ja mida ta oleks veel võinud proosa alal saavutada, kui ta poleks 1894.a. oma

1 KT III, lk. 41.

2 KT III, lk. 42.

3 KT III, lk. 39-40.

vaimset tervist kaotanud. "Nõia tütar" lükkab ümber ka väite, nagu oleks Liivil olnud raskusi ainete leidmisel: vaadeldav jutustus töö varajasematega võrreldes esile hoopis uue teema, tüübid ja probleemid.

Teiselt poolt ei saa öelda, et "Nõia tütar" pole kaasaegse kirjandusega sidemeid. Peale nõiateemat käsitleva Vilde romaani "Kaks sõrme" /1887 "Postimehes"/ tuleb siin arvesse just Kitzbergi "Libahuint", mida Liiv 1891/92.a. "Olevikus" kahtlemata luges. Kuid "Nõia tütar" on Kitzbergi jutust sügavam. "Libahuindi" konflikt piirdub ainult perekonnaga; nõiausku ei paljastata, vaid kasutatakse müstilis-traagilise efekti saavutamiseks. Seevastu "Nõia tütar" paljastab nõiakujutlma kui klassivõitluse vahendit ning on kantud sügavast humanistlikust ideest.

Kõigist positiivsetest väärtustest hoolimata ei mänginud "Nõia tütar" nii suurt rolli eesti ühiskonna ja kirjanduse ajaloos kui "Vari". See on seletatav asjaoluga, et "Nõia tütar" pole püstitatud nii suuri ega keskseid probleeme kui "Varjus", samuti pole "Nõia tütrele" iseloomulik "Varju" kirglik humanistlik paatos. Leena on tavaline, ühiskonnas kannatav talutüdruk. Seevastu oli Villu aga protestija, erandlike võimetega inimene. Oma osa "Nõia tütre" varjujäämises on ka kodanlikul kirjandusteadusel, kes rakendas "Varju" oma natsionalismi-ideoloogia teenistusse, vaikides maha kannatajate kaitsmise ja maakodanluse egoistliku moraali paljastamise "Nõia tütres", samuti tema realistliku kunsti meisterlikkuse.

VII peatükk.

ARMASTUS-, FILOSOOFILINE JA LOODUSLUULE.

Juhan Liivi koha eesti kirjandusajaloos määrab ennekõike ta teisel loomingu perioodil, s.o. aastail 1894-1913 kirjutatud lüürika, millega Liiv kuulub eesti luuleklassika kõige nimekamate esindajate hulka.

Mainitud aastail elas Liiv vaimuhaigena algul /1895-1902/ vanemate talus ja mitmel pool Põhja-Tartumaal sugulaste juures, ilma et tal oleks olnud tagasihoidlikkegi võimalusi vaimseks tööks, mida temalt kui valla poolt ülalpeetavalt ei tulnud kellelegi meelde oodata. Ometi tundis ta neilgi aastail vajadust loominguks tegevuseks, eriti luuletuste kirjutamiseks. Aastast 1902 peale oli Liiv jällegi kontaktis eesti kirjanduslike ringkondadega, eriti reaktsioonilise "Postimehe" ja "Noor-Eesti" kaudu, kes püüdsid kirjaniku elamis- ja loominguks tegevuse võimalusi parandada. Siitpeale hakkab Liivi luuletusi jällegi ajalehtedes ja -kirjades ilmuma. Samuti ilmuvad 45 Liivi luuletust 1909. ja 1910.a. eri raamatuna trükis /Juhan Liivi Luuletused/. Posthuumselt on trükimusta näinud veel u. 250 luuletust või sententsi /1919 ja 1926/.

Peab ütleva, et Juhan Liivi II loomingu perioodi luule uurimisel, eriti kirjandusliku meetodi seisukohalt, tuleb ületada mitmeid suuri raskusi, mis olenevad lüürika kui žanri laadist üldse ning Liivi säilinud materjalist ja kirjaniku isikust eriti.

Juhan Liivi iseloomustasid ühelt poolt, nagu teame, nõdrameelse inimese teod /riiete katkiraiumine, elasti metsajooksmine, märatsemine/ ja anormaalsele psüühikale omased assotsiatsioonide, fantaasia ja mõtlemise rikked, mistõttu kirjanik kannatas tagakiusemismaania, hiljem aga ka suurushullustuse all, pidades ennast muuseas Koidula järeltulijaks ja Poola troonipärijaks. Teiselt poolt oli aga Liiv enamasti rehulik, väliselt terve inimene, kes tegi talutööd, kauples poeski, ilmutas teravmeelsust ja huvi välismaailma ning kirjanduselu vastu ja kirjutas luuletusi. Normaalse mõtlemisega inimesel on raske tungida sellise hingeelu seaduspärasustesse, eriti keeruka loomingupsühholoogia seisukohalt.

Säilinud käsikirjadesse süvenedes jõuame otsusele, et Liivi isikus ja loomingus pole võimalik vaheseinaga eraldada ebanormaalset mõtlemist normaalse aju saadustest. Seda tõendavad tema arutlevad kirjutised, kus ta oma õnnetuse põhjusi otsides segab tõsielu ja faktid hallutsinatsiooniliste kujutelmadega. Kuid ka lüürikas on Liivil rea õnnestunud, viimistletud luuletuste ja värsside kõrval suur hulk käsikirjelisi materjale, kus kirjaniku mõttekäik on lõpule viimata, arusaamatu, ebaselge, või kus esineb otseseid absurdsusi. On ilmne, et Liivi II perioodi loomingus tõuseb kirjaniku isiku probleem hoopis suuremal määral esile kui mõne normaalse tervisega autori juures, sest Liivi patoloogiline psüühika ~~olud~~ olid suuremaks või väiksemaks takistuseks tegelikkuse tõepärasel, võimalikult sügavamal peegeldamisel. Tegelikkuse enam või vähem tõepärasest peegeldusest oleneb aga teose realistlikkus, ta realismi aste. Seega tuleb silmas pidada, et Liivi hilisema loomingu realismi laad ei olene mitte ainult autori maailmavaatest, tahtest, kirjanduslikest tõekspidamistest, vaid ka /ja eriti/ nende füsioloogilisest alusest - aju tervis-

likust seisundist. Kui me võime Liivi II perioodi luulet ometi pidada realistlikuks, siis tuleb seda kõrgemalt hinnata fakti, et kirjanik füsioloogilistest eeldustest hoolimata püüdes tege- likkuse /endiseaga võrreldes sügavamal/ tõepärase tunntamise poole.

Edasi raskendab Liivi haigusaegse loomingu uurimist asjaolu, et meil pole võimalik saada sellest täielikku ning küllalt konk- reetset ülevaadet. Nimelt hävitas kirjanik ise või hävines kirja- niku poolt mahajäetuna kahtlemata suur hulk ta luuletusi ilma kirjandusliku uurimise objektiks saamata. Säilinud luuletuste koh- ta ei tea me peale mõne erandi nende kindlaid sünniaegu, mis on aga kirjaniku loomingulise arenemise jälgimiseks äärmiselt suure tähtsusega. Käsikirjades on küll Liivi käega reale luuletustele pliiatsiga juurde kirjutatud aastaarvud, kuid nendesse tuleb enne lähemat analüüsi suhtuda ettevaatlikult. Esineb nimelt võimalus, et Liiv kirjutas need kellegi /näit. luuletuste trükkitoimetajate/ soovil mälu järgi või meelevaldselt oma hilisemale käsikirjale, sest mustand-käsikirjades leidub aastaarve hoopis vähem. Edasi on Liivi käsikirjad üldiseks kasutamiseks saadaval ainult paar-kolm aastat⁷sellest ajast peale, kui Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum nad omandas. Liivi luuletuskogud on aga nende trükkitoimetajate - eesti dekadentide poolt teostatud hulga- liste moonutuste tõttu tekstikriitiliselt väärtusetud; edasi pole 1909. ja 1910.a. kogude autorikäsikiri suuremas osas meieni jõud- nud, mistõttu mitme luuletuse algkuju restaureerimine osutub võima- tuks.

Liivi loomingutehnika kohta tuleb öelda, et kirjanik on oma luuletuste kallal töötanud pikki aegu, sageli teda rahuldava sõnas- tuse juurde jõudmata. Kohati on ta - nähtavasti antud momendi vaim- sest seisundist tingitult - ümbertöötamisel esialgset mõtet ja kuju

lihtsalt rikkunud. Üldiseks tendentsiks Liivi juures luuletuste ümbertöötamisel on nende mahu pidev kasvamine: esineb juhte, kus esialgu mõnestroofilised luuletused paisuvad hilisemates variantides paarikümne-salmilisteks (näit. "Emale").

Suuri raskusi tekitab ka asjaolu, et lüürika realismi probleem on teoreetiliselt veel vähem läbi töötatud kui teiste žanride oma. Ka pole marksismi-leninismi klassikute seisukohad lüürika kohta, niivõrd kui neid esineb, leidnud süstematiseerimist kirjandusliku meetodi aspektilt.

Lüürika realismi küsimuse teeb keerukaks mitte niivõrd lüürikas väljendust leidvate elamuste erakordselt suur mitmekesisus, samuti mitte liikide paljus ja piiritlematus (mille tõttu kirjandusteoreetikud ei suuda anda tühjendavat ja täpset lüürika vormide liigitust¹), vaid ennekõike see subjektiivse elemendi ülekaal, mis on lüürikale omane. Teatavasti jääb eepilises ja dramaatilises teoses kirjanik tavaliselt nähtamatuks, seal valitseb esituse objektiivsus, mida mõned kirjandusteadlased (Timofejev) peavad realismi üheks tunnuseks. Muidugi osutub mainitud kirjaniku isiku varjujäämine sündmustiku ja tegelaste taha ainult näilikuks, sest on ju kunstiteos tervikuna kirjaniku individuaalne looming.

Sellest hoolimata on lüürika see ala, kus individuaalsete, subjektiivsete elamuste avaldamiseks on kõige avaramad võimalused, kus isiklikud elamused on otse elutõe peegeldamise vormiks, nad kujutavad endast lüürika kui tegelikkuse tunnetamise vormi spetsiifikat. Seetõttu võib osutada raskeks määrata, millal poeedi enda isiku nimel esitatavad elamused on tegelikkuse tõepäraseks peegelduseks (realistlik lüürika), millal nad on romantiliseks unistuseks

I Л.Г.Абрамович, Введение в литературоведение, стр.284.

soovitavast, millal nad on puhtsubjektiivne, tegelikkuse pilti moonutav mänglemine (dekadentlik lüürika). Lõpuks muudab küsimuse keerukamaks veel see asjaolu, et tundmused pole mitte ainult tegelikkuse peegeldamise vormiks, vaid ka lüürika lemmikaineks ja -teemadeks on tundmused, näit. armastus (mehe ja naise vahel, isamaa vastu jne.), valu, kannatus. Ja armastus, nagu ütleb Belinski, juba oma olemuselt "on eeskätt romantiline tunne"¹.

Ometi ei tule subjektiivset momenti lüürikas üle hinnata. Kirjanduslik kujund, esinegu ta eepikas või lüürikas, esinegu ta tegelaste ja sündmuste või kirjaniku elamuste kujul, on oma olemuselt abstraktsioon², kuid samal ajal - vähemalt realistlikus kunstis - ka üldistus. Kui see nii ei oleks, ei pakuks ühe inimese (kirjaniku) elamused või fantaasiapildid teisele huvi. Sellele luule üldinimlikule küljele juhib tähelepanu Belinski, kui ta väidab: "Ükski tõeline poeet ... ei mõtle kunagi midagi välja, vaid kujustab elavaisse vormidesse üldinimlikku. Ja sellepärast leiavad poeedi loodud teostest vaimustatud inimesed nendes alati midagi, mis on neile juba ammu tuttav, on nende oma ... Teosed, milles inimesed ei tunne ära midagi oma ja kus kõik kuulub luuletajale, ei vääri üldse tähelepanu kui tühjad asjad. See ühine, mis teeb poeedi teose samavõrdselt kuuluvaks kogu inimkonnale kui temale enesele - see võimaldabki kõigil ja igalhel, kelles on inimesele omast (s.o. vaimset, intellektuaalset), läbi elada kunstniku teoseid, neid uurides"³.

Neist eeldustest lähtudes võimegi asuda iseloomustama realismi

1 V. Belinski, "Aleksander Puškini teosed". Valitud artiklid II, Tallinn, 1949, lk. 73.

2 В. Асмус, "Образ как отражение действительности и проблема типического" Новый Мир № 8, стр. 214.

3 V. Belinski "Aleksander Puškini teosed". Valitud teosed II, lk. 297.

sfääri lüürikas. Nagu eelnevast arutlusest järgneb, väljendub elu lüürikas kaudselt, poeedi elamuste ja mõtete kaudu. Ja nende elamuste järele otsustab lugeja tegelikkuse üle, mis kutsus esile niisugused ja mitte teistsugused tundmused ja mõtted. Vastavalt sellele peegeldavad kirjaniku elamused ja mõtted realistlikus lüürikas tõepäraselt, tüüpilistes joontes elu, väljendavad täielikult ja teravalt antud sotsiaalse jüu olemust või annavad tõepäraselt edasi inimlikke tundmusi. Nagu eepikas ja draamatikas, nii on ka lüürikas tähtsal kohal progressiivne idee, mille valguse^l poeet avaldab poolehoidu edasiviivale ning naerab välja reaktioonilist.

Kui nimetada poeedi luuletuses (luuletustes) avaldatud elamuste põhjal kujunevat inimtüüpi lüüriliseks kangelaseks, siis iseloomustavad seda kangelast realistlikus lüürikas tüüpilised elamused, "mis on iseloomulikud olustikule, milles kunstnik viibib ja mis on esile kutsutud antud momendil maa elu suhtes tüüpilistest olukordadest"¹.

Lisaks sellele tuleb realistliku ja romantilise lüürika eristamiseks rakendada käesoleva uurimuse I peatükis toodud mainitud meetodite iseloomustusi.

Kõigest hoolimata osutub kirjandusliku uurimise praktikas viljakaks realismi mõistet täpsustada veel eri lüürikalike suhtes.

Alljärgnevas ongi Liivi lüürika realismi küsimusele lähenetud kirjaniku idee progressiivsuse ja tegelikkuse tõepärase peegeldumise seisukohalt, kusjuures eri lüürika liike on käsitletud vastavalt nende spetsiifikale. Nii tuleb ühiskondlikku elu käsitlevat luuletust pidada realistlikuks siis, kui ta esitab sotsiaalseid vahetordi tõepäraselt ning võitleb progressiivse idee eest; loodus-

1 L. Timofejev, Vene nõukogude kirjandus, Tallinn, 1953, lk. 108.

luuletus on realistlik siis, kui kirjaniku elamuste kaudu peegelduvad maastik või selle elemendid tõepäraselt, tüüpilistes joontes; armastusluulet ja elegiaid võime pidada realistlikeks, kui muude realismile iseloomulike tunnuste juures lüürilise kangelase elamused väljendavad tüüpilistes joontes tõelisi inimlikke tundeid; filosoofilise lüürika realismi kriteeriumiks võiks olla küsimus, kui võrd õigesti antud poet, arvestades tema arenemisteed ja ajastu konkreetseid tingimusi (näit. teaduse taset) tabab tegelikkuse seaduspärasusi.

Nagu esimeses peatükis märkisime - ja seda tuleb Liivi psüühilise seisundi tõttu eriti arvestada - on lõpuks suur hulk luuletusi kirjandusmeetodi seisukohalt kahvatud või ka koguni eberealistlikud seetõttu, et nad pole leidnud õnnestunud ideelist lahendust ega kunstilist kujundust.

Alamal ongi Liivi II loomingupeeriodi luulet vaadeldud temaatilise jaotuse põhjal, kusjuures on eristatud järgmised viis liiki: 1/ ühiskondlik lüürika /kaasa arvatud patriootiline luule/, 2/ looduslüürika, 3/ armastuslüürika, 4/ filosoofiline luule /mõtiskelud /, 5/ elegiline isikulüürika /autobiograafilised elegiad/. Ühiskondliku lüürika alla on võetud luuletused, kus autor võtab seisukohta ning kritiseerib kaasaegseid sotsiaalseid nähtusi; filosoofilise luule alla on arvestatud luuletused ja sententsid, kus kirjanik püüab tabada looduse ja inimese olemust ning looduses ja ühiskonnas valitsevaid seaduspärasusi; elegilise isikuluule objektiks on Liivi enese traagiline saatus inimesena ja luuletajana.

Tuleb öelda, et vastavalt Liivi loomingupeeriodikale pole tal teravat piiri üksikute luuleliikide vahel. Liiv alustab mõnigi kord lühema või pikema looduspildiga ning jõuab lõpuks filosoofilise

sele või üksikondlikule järeldusele, võrdleb loodusnähtusi oma isikliku elu või armastusega.

Nagu me ülal märkisime, pole meil täiskindlaid andmeid Liivi luuletuste sünnieaja kohta. Nähtavasti kirjutas ta paralleelselt mitmes teemarühmas, nagu oma esimeselgi perioodil. Küsimus seisneb aga selles, kas mõnel ajajärgul üks või teine teemaliik leidis suuremat või vähemat viljelemist, kas mõni teema teatud aastatel domineeris. Kui olemasolevad dateeringud mõnevõrragi vastavad tegelikkusele, siis on Liiv veadeldava perioodi algul - 1890-ndail aastail - kirjutanud peamiselt armastus- ja loodusluulet. Uuel sajandil omandavad aga suurema osatähtsuse ühiskondlikud teemad ja patriootiline luule /eriti 1905.a. paiku/. Samuti näib eleeegiline isikuluule enamuses kuuluvat kirjaniku loomingu lõppjärku.

Seda oletust toetab mõnevõrra ka II loominguperioodi armastus- ja loodusluule laad ning nende võrdlemine I perioodi lüürikaga. Haigena ei saanud Liivil olla mingit tegelikku armusuhet ja ta sellesisulise lüürika loomine on usutavam otsekohe haigestumisele järgnenud aastail, kus tundmused Liisa Goldingu vastu olid alles värsked. Ka kunstiliselt kujunduselt meenutavad veadeldavad luuletused I perioodi armastusluulet. Loodusluuletuste hulgas torkeb aga silma rida kirjeldavaid, detailrikkaid luuletusi /eesotsas tsükliga "Üks suvepäev"/, täis valgust ja optimismi, milliste laad ja meeleolu on lähedased "Käkimäe käo" päikesepaistelistele maastikele.

Need sarnasusjooned ja sidemed varajasema loominguga lükkavad ümber kodanlikus käsitluses kohati esinenud kalduvuse näha Liivi II loominguperioodis seletamatut loomisimet, mis ulatuvat prohvetliku ettenägelikkuseni /messianismini/. Kuigi meil tuleb, nagu ülalpool näitasime, arvestada Liivi haigust ja haigusest tingitud tegu-

reid, ei ole meil põhilises osas raske seletada vaadeldava perioodi loomingu iseloomu kirjaniku eelneva loomingupraktikaga ning haigusest hoolimata kasvava meisterlikkusega, ta tolleaegsete maailma-vaateliste arengutendentsidega, ühiskondlik-kultuurilise olustikuga ja kirjanduslike eeskujudega. Isegi niisugune ainulaadne liik, nagu autobiograafilised elegeiad, pole, nagu ülalpool nägime, ilma vasteteta I loominguperioodil.

Liivi isoleeritud asend II loominguperioodil /eriti selle alguses/ võis talle avaldada nii positiivset kui ka negatiivset mõju: positiivset ses mõttes, et kirjanikul polnud nüüd vaja arvestada ajalehetoimetajate, kirjastajate ega tsensuuri nõudeid, teiselt poolt aga ei soodustanud käsikirjadesse kirjutamine hulkade poole pöörduva, võitlusüleskutseid püstitava luule tekkimist. Hiljem, nagu ülalpool viitasime, sattus Liiv aga eesti reaktsioonilise kodanluse ja dekadentide negatiivse mõju alla. Kõigest hoolimata säilitas luuletaja oma ergu ühiskondliku tšedemetunnistuse ning jätkas iseseisvana oma loomingut. Ta kõhklematust oma poeedikutsumuse järgimisel tõendavad ellijärgnevad read:

Ja kui ei keegi kuule mind -

Sest vaevalt võite kuulda -

Ka see ei ehmata veel mind,

Ma endal tahan laulda.¹

("Ja kui ei keegi kuule mind!")

Kirjaniku seisundi positiivsete külgede hulka kuulub edasi veel see, et maakeskkonnas elamine on peale kaasaegse külaelu ja looduse põhjaliku tundmaõppimise viinud kirjaniku vahetusse kontakti ka eesti rahvalauluga, mida tõestab rahvaluule vormivõtete (eriti parallelismi) õsatähtsuse kasvamine Liivi teise perioodi lüürikas, samuti rida rahvaluulevormis kirjutatud luuletusi.

Talupojele ja rahvaloomingu vaimule võis aga Liivi lähendada

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,78.

ka vene 1830-40-ndate aastate rahvaliku luuletaja Aleksei Koltsovi mõju, kelle luuletusi, nagu eespool märgitud, kirjenik vend Jakobi andmeil 1890-ndate aastate algul tõlkis. Koltsovi ja Liivi hilisemale luulele on ühine väikese inimese, tööinimese kujutamine, luule üldiselt elegiline põhitoon. Vormi alal on Liiv võib-olla Koltsovilt õppinud lühivärsilist lauluvormi. Koltsovi mõjud on eriti ilmsed Liivi luuletustes "Rukki vihud rehe all" ja "Tuli kevade". Me kohtame neis luuletustes koltsovlikke maaelu- ja maestikupilte, looduse hingestamist ja loodushardust, mõtestikku ja pilte aheajalt siduvaid kordusi, põhisõna järele asetatud epiteete ja sama põhisõna kordumist erineva epiteediga.

Alljärgnevas on Liivi luulet vaadeldes eri teemarühmad järjestatud vastavalt nende vähenevaile sidemeile I loominguperioodiga. See vastab teiselt poolt autori eespool oletatud huvi liikumise kronoloogiale eri teemade suhtes.

A r m a s t u s l u u l e . Liivi II loominguperioodi armastusluuletuste hulk pole suur, haarates paar-kolmkümmend numbrit. Nagu ülalpool märgiti, polnud haigel luuletajal tõenäoliselt tegelikke armuvahekordi ja sellelaadilistes luuletustes pidi kirjenik meenutama oma haiguseelseid tundmusi, aga võib-olla ka varajasemaid /eriti 1893.a. põletatud/ luuletusi. Sellele viitab 1896.a. septembrikuuga dateeritud neiu L. G-le /Goldingule/ pühendatud luuletus "Mu viimne laul", kus luuletaja märgib muretunnil ärapõletatud luuletuse kohta:

Ja sinust, kuldne, ta õhkus
ja laulis su iludest ...¹

Edasi torkab silma, et mõnele vaadeldava perioodi armastusluuletusele on iseloomulik tüüpiline romantiline sisu, nagu näit. käsikirjalisele luuletusele "Valu", kus kujutatakse ranna-

1 KT VIII, lk. 68.

kaljudel tormi käes oma kallimat taganutvat armastajat. Sidemeile varajasema armastuslüürikaga viitavad ka mitmed kujundusvõtted, nagu oma kullakese võrdlemine päikese (valguse)ga, tähega, kandlehelinaga, kullahiilgusega.

Nende minevikku viitavate elementide kõrval võib aga II perioodi armastuslüürikas konstateerida rea uusi jooni. Kirjanik on ületanud oma varajasema armastuslüürika konventsionaalsed biidermeierlik-väikekoodanlikud kujutlused armastatud neiust, mida iseloomustasid roosihuuled, "veiksed" õrnad käed, sinisilmad, süüta pilk, vaga vaade jne., ja on jõudnud sügavamaid elamusi osutavate, omapärasemate, usutavamate piltideni ja võrdlusteni. Eale mõne erandi on kirjanik loobunud naljatlev-nöökavast suhtumisest naisesse ja üldiselt ka süzeelisest ülesehitusest, mida asendab tõsipateetiline, hiljem ka traagiline elamus. Luuletajale on armastatud neiu õnne, valguse, elu, õitsengu kehestajaks. Tema ilmumine toob hommi-ku, peletab mure. Neiu on ilusam kui tähed, tema kõnnakut imetlevad päike, lilled; luuletaja tahab kogu maailma ehtida oma armastatu iluga. Kirjanik krooniks teda merehelgi, tähesära, taevasina, lilleiluga, ta laulud õhkuvad armsast neiust. Liivi ühes perimes armastusluuletuses "Üle vee" on saavutatud väheste vahenditega erakordne elamuslikkus, piltlikkus ja meloodilisus armuõnne ja igatsuste väljendamisel.

Kuid mitte ainult armuõnne ei kutsu kallima kujutlus esile, vaid vastavalt autori ja ta armastuse saatusetele on see seotud ka valu, kannatusega. Ta neid tundub talle vaikse valu häälena, kaebliku helinana kandlel, või nagu loeme luuletusest "Neiule":

Pää langend sul käe pääle -
kui ära helisend hääli,
ja mure tume vari
veel praegu su palge pääl.¹

1 KT VIII, lk. 64.

Oma asendit arvestades tekib kirjanikul terav kontrast enda ja armastatu kujutelma vahel: ühelt poolt surma ees seisev kirjanik, teiselt poolt õitsees olev neiu:

Mu ees on surm,
ma tunnen ta vina,
Ja säälpool on nurm,
kus õitsed sina.¹

("Sina ja mina")

Reas armastusluuletustes toitub kirjaniku mõttekujutus juuba selgelt mälestustest. Nii nukrutseb ta luuletustes "Sa oled kui lilleke" ja "Kõnd" kord olnud parematest aegadest, kui kallike puhkas luuletaja rinnal või kõndis ta käel, - nüüd teeb poeet seda ainult mõttes, nüüd on jäänud vaid vaikne valu.

Mõnedki Liivi armastuslaulud sisaldavad veel jutustavat elementi, näit. luuletus "Truudusetus", kus käsitletakse õnnetu armastuse valu vähenemist aja jooksul ning uute elamuste õnnestavat toimet.

Liivi armastusluulet meetodi seisukohalt hinnates tuleb öelda, et selles pole põhjust otsida puhtrealistlikku lähenemist: me ei leia Liivi armastatus mõne konkreetse inimese näojooni ega ka luuletaja enese tundeelu üksikasjalikku analüüsi. Seevastu kangastuvad ideaalneiu õhulised kontuurid. Liivi armastusluule valitsevaks kujundusvõtteks on liialdus ja kontrast, kuid need pole kaugeltki mitte ainult romantismi monopol, nagu seda formalistlikus esteetikas püütakse väita, vaid kunsti vahendid üldse. Nagu teame, tõstab Malenkov teadliku liialduse esile kui tüüpilisuse täielikuma esitamise vahendi², s.t. kui realistliku kunsti elemendi; kontrast võib, kui ta vastab tegelikkusele, peegeldada reaalse maailma nähtuste vahelisi või nende siseseid vastuolusid.

¹ KT VIII lk. 67.

² G. Malenkov, Aruandekõne UK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kongressile, Tallinn, 1952, lk. 65.

Igal juhul kajastub vaadeldavais luuletustes haige kirjaniku suhe oma armuunistustega; kirjanik on vabanenud oma I loominguperioodi konventsionaalseist kujundusvõtteist ning leidnud oma elamustele isikupärasema ja kunstiväärtuslikuma kehastuse, mille puhul lugeja ei kahtle luuletaja siirestes tunnetes, vaid asub tema päikese- paistelist õnneelamust või traagilist lõhet autori elu ja unistuse vahel.

Kui neiu-armastuse teemale võib ette heita liigse säraga koor- matut peatost, siis on kahtlemata sügavalt realistlik emaarmastu- sele pühendatud "Üks suu", mille lühivärssides on suudetud lugeja silmade ette maalida kortsusnäolise vaikse, õiglase maanaise-mul- lakese pilt ning luuletaja hell tundmus selle lihtsa naise vastu. Realistlikult käsitletud emaarmastuse motiiv on küllalt tugev ka autobiograafilises luuletuses "Emale".

Seega on Liivi armastusluule ühelt poolt seotud I loomingu- perioodi traditsioonidega, teiselt poolt aga kajastab selle pare- mik luuletaja arenemissuunda sügavamalt, tõepärasema tundeelukuju- tuse poole.

F i l o s o o f i i l i n e l u u l e /mõtiskelud/. Vaadeldav liik kandis varem "mötteluule" nimetust ja oli kodanlike uurijate ja väljaandjate poolt meelevaldselt laiaks paisutatud. Nii koon- dati "mötteluule" indiferentse nimetuse alla ka kirjaniku sotsiaal- ne temaatika, ta kaasaegset ühiskonda paljastavad luuletused. Käesolevas uurimuses on ühiskonnakriitilisele luulele omistatud selle õige koht ja tähtsus, filosoofilise luule all vaatleme aga, nagu eespool märgitud, luuletusi, mis käsitlevad looduse, elu, inimese ja ühiskonna olemusjooni, samuti sententse /mõttesalme/ ja epigramme, mis pole otseselt seotud kaasaja nähtuste ja sünd- mustega. Edasi on siia arvestatud ka poeesia teemal kirjutatud

luuletused ja mõttesalmid. Mõnelgi vaadeldava liigi luuletusel või mõttesalmil on ~~dialektiline~~ ^{didaktiline} iseloom.

Liiv mõtiskles looduse, elu ja inimese üle kogu oma teadliku elu jooksul, mistõttu me kohtame filosoofilist luulet nii esimesel kui ka teisel loominguperioodil. Sealjuures on selgesti märgata ka sisulisi ja vormilisi ühtelangemisi kahe perioodi produkt-sioonis. Edasi tuleb märkida, et Liiv ei seisnud vaadeldaval aja-järgul "mõtteluule" harrastajana sugugi üksinde, vaid sedalaadi luuletusi, eriti mõttesalme, viljelesid paljud, praegu enamasti tundmatud luuletajad-asjaarmastajad. Sententside osas näib Liivil, nagu eespool märgitud, olevat kohati sarnasust "Oleviku" toi-metaja Grenzstein-Piirikiviga¹, kelle pinnaline, sõnamängudele kalduv laad sai Liivile ainult negatiivset mõju avaldada.

Nagu ülalpool nägime, oli Liiv maailmavaatelt idealismi ja materialismi lepitada püüdval seisukohal. Sellest ebamäärasusest hoolimata kohtame tema luules rea õigeid vaatekohti tegelikkuse suhtes. Nii rõhutab luuletaja, et pole paigalseisu, vaid loodus on pidevas muutumises, saamises /"Mina olen, kes ma olen"/. Sel-lest teesist lähtudes suhtub ta eitavalt igavestesse tõdedesse, samuti maailma lõpliku tunnetamise võimalusse / "Igavik", "Tõuseb kõik, uhke lind", "Ja ärge otske põhjusi"/, sest inimene kui lahutamatu osa kõikisusest on nagu rakk kehas, mis pole võimeline viimaseid printsiipe üle nägema /"Otsatus" - Killud 5/. Ta näitab meelte petlikkust, kuid ei eita meie tunnetuse progressi, sest mõistus korrigeerib meelte andmeid ja tungib edasi tegelikkuse tunnetamises /"Meeled"/. Liiv näeb inimese geneetilist seost looma-

1 Võrreldagu näiteks Juhan Liivi sententsi "Kelle kohta see käis?" /KT VIII, lk. 147/ Grenzsteini salmiga "Kuh' ta läks?" /A. Piirikivi "Esimesed luuletused". Tartu, 1877, lk. 34). Liivi mõttesalmides sageli kohatav keha ja vaimu vahekorra teema esi-neb ka Piirikivil /"Esimesed luuletused". lk. 35/. Liiv isegi kirjutab ühe käsikirja äärele: "Tuleb ette, nagu G/renzsteini/kõla!" (TA KM Juhan Liiv 3:3,80).

ga, kuid ei alluta inimesi bioloogilistele seaduspärasustele, vaid ^{rõhutab} ~~näeb~~ inimühiskonda määravaid ajaloolisi seaduspärasusi /"Inimene on—" - Killud 17/. Konstateerides inimloomuse üldist muutumatust, on kirjanik siiski veendunud kultuuri progressis, kuigi võitlus pimedusega on vaevaline ning valgus raske tulema /"Ei võinud sind pimedus põrmusse niita..." —Killud 32/.

Kirjanik konstateerib ühiskonna ebaühtlast koostist ja näeb ajaloos palju ebatervet /"Oh, maailm on õrnalt koos ..." — Killud 43/. Ta rõhutab, et eelnevad sugupõlved on inimkonnale palju võlgu jäänud, palju tegemata jätnud, nende järglastel tuleb mineviku võlad tasa teha /"Võlad"/.

Kodanliku ühiskonna inimesena tunnetab luuletaja selgesti raamisid, millised on inimesele looduse resp. ühiskonna poolt seatud tema püüdluste teele. Inimene ei või üle oma eelduste, nagu looduse mässki langeb tagasi oma piiridesse /"Lained", "Pott ja pottsepp"/. Kuid kohatisest pessimismist hoolimata on kirjanik kantud usust elusse; ta hindab kõrgelt tööd, vaimustust, julgust, sõprust /"Et elu häda ja valu on ..."/. Ta naeruvääristab neid, kes kardavad tööd, võitlust ja täisverelisi elamusi, kes on ettevaatlikud, taotlede keskmiist. On vaja usku ellu; kuigi elu toob kannatusi, kaalub põguski õnn need üles:

Pilk õnne! Elua'a kannatust
see kaalub üle ka!¹

("Et elu häda ja valu on...")

Inimese psüühika alal tunneb kirjanik huvi keha ja hinge, tunde ja mõistuse, hinge ja vaimu vahekorjade vastu. Sealjuures rõhutab ta eriti tundmuste, südame osatähtsust inimlikus ja ühiskondlikus elus. Tundmused, eluleegid annavad elule hoo ja väärtuse, lähendavad ja õilistavad inimesi, külm kaalutlev mõistus on viljatu

1 Eesti Kodu nr. 8, 1910, lk. 158.

/"Kas teate seda ..." - Killud 68; "Üks silmapilk aga ..." - Killud 35; "Soojus" - Killud 36; "Kes salgab päikse taevast ..." - Killud 14; "Kui korra südamed valla ..." - Killud 15/¹.

Kirjanik näeb loodust ja ühiskonda kohati vastandite võitluse olukorras. Uhes proosakillus ütleb kirjanik, et see, mis üksikuna võttes on halb, nurjatu, osutub konkreetsetes vshokordades positiivsete tulemuste kaasajatejeks, just nagu "mürgist tervise rohu loob"². Samasugust kontrastides mõtlemist näitab järgmine sentents:

Kirves:

Mis aga maksab sinu koha
Mina aga raiun sinu maha.

Mets:

Siis aga jääd sa varreta -
Siis aga hakkab kasvama!³

Teise sellelaadilise näitena võib tuua luuletuse "Merehädaline", kus kirjeldatakse põhjamererele eksinud laeva, mille ainuke allesjäänud meremees on külma põhjatuule puhudes, mis kannab laeva lõuna poole, kangestunud, nõnda et ta ei suuda alust juhtida. Puhub aga, vastupidi, see lõunatuul, mis elustab meremehe, nõnda et ta saab tüüri hoida, siis kannab ^{tuul} see laeva külma põhja poole - surma südamesse.

Seega on Liivi lüürilises mõtlemises teatavaid/dialektika⁴ elemente, kui need on piiratud iseloomuga.

-
- 1 Tundemaailma primaadi suhtes võrreldagu ka miniatuuri "Kas?", kus tarkus ja õiglus ei jõua oma töös edasi, küll aga armastus, kes elustab hirmunud maailma (TA KM Juhan Liiv 2:3,1).
 - 2 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 4:1,32.
 - 3 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 4:2,39.
 - 4 Võrdluseks märgitagu, et ka miniatuuris "Tagaetud" märgib kirjanik, et maailmas pole tarkust, voorust, ausust puhtas olekus, vaid segi jõleduse, pettuse, valuga, ja sellest saab aina head (TA KM Juhan Liiv 2:3,6).

Eriligi vaadeldavas rühmas moodustavad luuletused, mõttesalmid ja epigrammid luulest ja luuletajast. Kirjanik avaldab siin oma seisukohti kirjandusmeetodi kohta, nagu käesoleva uurimuse ~~teises~~ ^{kolmandas} peatükis vaatlesime /"Loomine"/, näitab kuidas järelemaailm moonutab kirjaniku tegelikku olemust, tehes talt pooljumala /"Luuletaja"/, naeruvääristab pisiliteraate, kellele tõsised suurused on majandusliku edu aluseks - biograafiad on võtmeks leivaaita /"Võtmed"/.

Liiv on veendunud, et elus leiab vastukaaja ainult see kirjanikus, mis on ise elulisel materjalil kirjutatud:

Luu on raske, nii otsata raske:
Pole ta elust, siis elusse ta ka ei jõua
Elu ei tunne, mis võeras¹.

Luuletuses "Laulikutele" näitab kirjanik, kuivõrd vähe peegelduvad looduses ja elus rikkalikult esinevad ilu ja valu luuletajate teostes. Nagu Liiv inimese käitumises üldse elujulgust rõhutab, nii nõuab ta ka kirjanikult oma kutsumuse kõhklematut jälgimist /"Hoiu, et sa ei luuleta ..." - Killud 78/. Suure, geniaalse kunsti eelduseks peab ta elunähtuste võimalikult täiuslikku, äärmiste piirideni viidud käsitlust /"Viimne võimalus"/. Luuletamisel rõhutab ta ühelt poolt spontaanset loominguulist inspiratsioonit /"Kui ühes mõtte välguga" - Killud 70/, kuid teiselt poolt nõuab ta ka tööd teose kallal /"Kes laulu teeb..." - Killud 76/. Ta astub välja nende vastu, kes luuletavad vormiilu /riimi/ pärast, kes on vormi orjad, rõhutades, et ainult tõelisest tundmusest välja keenud laulud leiavad rahva hulgas sooja vastuvõttu /"Kui laulsid riimi pärast..." - Killud 90/. Riimiprobleemi arutab kirjanik mitmes mõttesalmis. Ta ei eita riimi esteetilist tähtsust, kuid näitab, et ainult rikkalikult

1 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 2:3,8.

riime leidvale luuletajale on nad kasuks, muidu tuleb aga eelista riimita laulu /"Riim" - Killud 89; "Rikkuses riimid on kõlavad..." - Killud 87/. Üldise on ta rangete, kanooniliste vormide vastu /"Kes laulab kõlavais sonettides ..." - Killud 84/.

Kui eespool toodud motiivid, peegeldades tegelikkust suuremal või väiksemal määral õigesti, viitavad realistlikule meetodile või on meetodi seisukohalt vähemalt indiferentsed, siis teiselt poolt kohtame Liivi filosoofilises luules ka rea niisuguseid jooni, mis tegelikkust moonutavad ning lugejat desorienteerivad.

Vastavalt oma maailmavaatelisele piiratusele usub Liiv vaimu primaati ja inimhinge surematusesse /"Ei ole viga, sõbrad, las suren"/. Paaris epigrammis tundub luuletaja naist mehega võrreldes alavääristavat /"Et naine on pool-ingel ja poolhoor".. - Killud 39/. Kirjanik on võib-olla liiga skeptiline maailma tunnetamise ja ümberkujundamise suhtes. Ka töö küsimuses esineb kirjanikul lühinägelikkust. Hinnates tööd kui inimese parimat sõpra, elule sisu andjat, ei näe kirjanik tööl abil toimuvat kurnamist eraomanduslikus ühiskonnas ("Kuid vaimust tuli vägi"/. Sotsiaalse probleemistiku osas luuletaja küll konstateerib mineviku ja kaasaegse inimese ning ühiskonna puudusi, nõrkusi, kuid ei näe nende tegelikke põhjusi, samuti nagu ta ei oma konkreetsemat pilti tulevikust; tal pole kindlamat programmi võitluses kaasaegse inimese ja ühiskonna puudustega. Sellest ka tema kohatine skeptitsism.

Sellises olukorras jääb luuletajal jutlustada ainult ülimateid ausust, altruismi, vooruslikkust, humanismi, enesetäiustamist, ("Ära väsi", "Üks mälestus"/. Ta saab avaldada ainult naiivset soovi, et

Sõna peaks seadusi andma,
mööb nad täidekandma, -
mööb sõna alla vand'ma.¹

1 Killud 45. KT VIII, lk.143

Kirjaniku tulevikupildi ähmasuse tõttu saab ta ainult küsida, /nähtavasti jaatavat vastust eeldades/, kas inimesel - õõ pojal - koidab kord ka päev /"Valge aeg" - Killud 22/. Kirjanik, kes nii selgesti tunnetas keeseja kapitalistliku ühiskonna kullaorjust, võib tuleviku suhtes avaldada ainult siirast usku:

Kui kullaorjus läilaks lääb,
siis vaimul jälle sõna jääb.¹

Kui kirjaniku II perioodi loomingus leiame õnnestunud luuletuste kõrval ka rea viimistlemata torsosid, siis kehtib see kõigepealt mõtteluule kohta. Viimistletud näidete kõrval /"Mängisid", "Aeg", "Laulikutele"/ on kirjaniku stiil pikemais filosoofilistes luuletustes tihti konarlik, ta sõnastus on ebaselge, jättes vabaks mitu tõlgendusvõimalust. Lühemais sententsides leiame aga tabavate ja teravmeelsete mõtteterade kõrval rea niisuguseid, mis on üles ehitatud juhuslikule riimivõimalusele, sõnamängule. Selles osas maksab Liiv tribuuti oma aja kirjanduses levinud vaimuvaesele teravmeelitsemisele.

Teisel loominguperioodil on Liivil kõige rohkem sarnasust oma varajasema praktikaga võib-olla filosoofilise luule osas. See on tingitud ühelt poolt sellest, et luuletaja filosoofilises maailmavaates ei esinenud põhjalikke murranguid, ja teiseks pidi Liivi haigus just selles osas kõige takistavamalt mõju avaldama. Seetõttu ei tõuse Liivi mõtiskelud teisel perioodil mingile erilisele kõrgemale tasemele ei oma ideeliselt sisult ega kunstimeisterlikkuselt, vaid tunduvad enamasti kuidagi lõpetamatuena. Ainult sententside ja epigrammide osas, mis oma lühikest mõttepingutust nõudva tekkeleadiga vastasid Liivi võimetele, on kirjanik teinud üllatavaid tähelepanekuid ning need tabevasse vormi rüütanud.

1 Killud 47. KT VIII, lk.143.

Kõigist puudujääkidest hoolimata on Liivi filosoofiline mõte põhiliselt tervel alusel, taotledes maailma ja ühiskonna tõepärasest tunnetamist. Luuletaja piiratud maailmavaatelistest ning psüühiliste eelduste tõttu pole see aga igakord oma eesmärgi saavutanud ega ladusat vormi leidnud.

Mis puutub Liivi loomingumeetodilise filosoofilises luules, siis ei ole meil põhjust siit otsida kirjaniku realismi edasiarenemise ning süvenemise suunda, veel vähem nimetamisväärseid võite.

L o o d u s l u u l e. Liivi loodusluule kuulub eesti kirjandusklassika paremiku hulka. Kuigi loodusluule oli ka rahvusliku liikumise aja kirjanduses küllalt levinud liik, ei või me sellest perioodist kedagi Liiviga võrrelda. Alles Liiv andis kõrgel kunstilisel tasemel realistlikke, tüüpilisi pilte tõelisest Eesti maastikust, täpsemalt öeldes Liivi kodukohta Alatskivi maastikest, mille külge kirjanik oli seotud juba lapsepõlvest peale ja mille keskel ta haigenagi ringi rändas ning luuletusi kirjutas.

Liivi kasvukohta vahelduv, omapärane maastik pakkus eeldusi ergu loodustunde arenemiseks. Kirjaniku karjapõlv, mida ta pidas kõige õnnelikumaks ajaks oma elus¹, võimaldas üksindust armastaval poisil üksikasjadeni tutvuda ning sisse elada Kirde-Eesti loodusesse. Luuletuses "Vana ja uus" räägib kirjanik, et ta igal hommikul õue minnes sünnib uuesti. Nii on kirjanikul kujunenud vahetu loodussuhe, mis võimaldab sügavaid looduselamusi ning sünnib neile kirjanduslikku kehastust otsima.

Kirjanik ütleb ühes oma filosoofilises mõtiskluses: "Loodus elab, loodus mõtleb ..." ², rõhutades sellega muuseas loodusesemete emotsionaalset külge. Ja vastavalt sellele pole Liivi maasti-

1 Juhan Liiv - L. Goldingule 31.VII 1891. TA KM Juhan Liiv 1:3,70.
2 KT VIII, lk.81.

kupildid kuivad loodusesemete loetlused, vaid on kantud sügavast elamussisust. Kirjanik tunnetab sügavasti looduse "saladusi", eri aastaagades peituvaid arengutendentse, Eesti maastike tagasihoidlikku, karget ilu, näitab looduse mõju luuletaja enese nukrale hingele. Sellega saavutavad Liivi loodusluuletused erilise tundesoojuse ja mitmekesisuse. Sealjuures jäävad need sügavast tundmusest kantud luuletused realistlikuks, sest loodus pole Liivile romantiliseks dekoratsiooniks või palvelusemeks, vaid seda käsitletakse kui objektiivse maailma nähtust, mis on alatises arengus, kujunemises, loomisel ning mis kirjanikule ühe- või teistsuguseid muljeid tekitab. Liivi maastikpildi lahutamatuks osaks on korduvalt inimene ja kultuurmaistud.

Nagu ülalpool märkisime, on hulga eluröömsete ja detailirikaste loodusluuletuste kontseptsioon Liivil tekkinud tõenäoliselt II loomingu perioodi algul, mida tõendab nende luuletuste seos I loomingu perioodi proosa maastikukirjeldustega. Kuid selle sarnasuse kõrval näeme Liivi II loomingu perioodi loodusekäsitluses ka ilmset edasiminekut: luuletaja loodusetunnetus on sügavam ja vastavalt sellele on luuletused meeleolurikkamad ja ^{sügas-} ~~sub-~~ ~~jekt~~tiivsemad.

Kirjanik kasutab oma maastiku väljamaalimiseks rikkalikult loodusdetaile, millede kogupildis võib ära tunda tüüpilise Alatskivi maastikukompleksi. Siia kuuluvad karjamets oma kaskede ja mändidega, vesine võsa, org ja nõlvakud, päikesepaistelised väljad, linnatee, oja koos teda varjava kasega, põllupind mäel, õuna puu akna all - need on Oja talu, Liivi kasvukoha panoraam. Ja mõmmetee, kaugemal mustav metsapalistus, kehvad liivikud, sügisene järverand oma tuhakarva lainetega või päikesepaisteline sinijärv /Lahepera järv/ oma helendavate roogudega ja õhikutõusva linnuparvega - see on maastik Oja talu ja Peipsi vahel, kirjaniku

kodukoha keugem ümbrus.

Liivi loodusluulet on liigitatud aastaaegade järgi kevade, suve-, sügis- ja talveteemalisteks luuletusteks, kusjuures kirjanikule on kõige suuremaks inspiratsiooniallikaks olnud sügis. Juba 1891.a. ütles kirjanik: "Ilus septembri ilm on mulle elati kõige armsam olnud."¹

Liivi loodusluuletuste realismi jälgimise seisukohalt on aga kasulikum vaatluse aluseks võtta luuletustes kajastuv loodustege-likkusesse suhtumise iseloom. Sellelt seisukohalt võib vaadelda- vate luuletuste hulgas eristada viis põhilist rühma. Esimesse kuu- luksid kevade lähenemise eelaimusi ja kevade sissemurdmise hoogu sõnastavad luuletused, teise hiliskevade, suve ja varesügise elu- küllusest ja päikesepaistest õhkuvad optimistlikud luuletused, kolmandasse luuletused, mis maalivad suve ilu ja õitsengu viim- seid tagasihoidlikke esindajaid külmade sügistuulte ja vihmade reljandasse sügise hallusost ja nurkusust kantud värvid, keskel, viiendasse talvelooduse rahu ja ilu või talvetuiskude mee- leolupilte edasiandvad luuletused. Omaette rühma moodustavad suure emotsionaalse sisuga linnu-, looma- ja taimemaalingud. Sealjuures pole mainitud rühmade vahel järske ega kindleid piire, vaid esineb rida üleminekuvorme.

Esimese rühma luuletused /"Tume vaikus karjametsas", "Mätas - mätas - üks ja teine", "Tulen, tulen!", "Kevade lähenemine" "Mis ju vahib vainu päälta" jt. / moodustavad omapärase ja kompaktse nähtuse. Nende looduslikuks ja meeleoluliseks lähtealuseks on kevade tuleku eelaimusest pakitsevad märtsimaastikud või suursula, kus kevad juba igast ^qporist sisse murrab. Lugeja silmade ette kerkivad kerge kahutanud märtsiõhtu ja udune, vaikusel hauduv märt- sihommik, kus väljad on veel kaetud lumega, kuid teed on juba sul- lad, porised, või päikesepaisteline päev, kus ojad juba sulisevad,

¹ Juhan Liiv - L. Goldingule 31.VII 1891. TA KM Juhan Liiv

kus kevad on juba väraval vahtimas. Märgade, rippuvate okstega harved kased, mättad jala all krabiseva lumega, puudeilt langev või ojas libisev lobjakas - need on tüüpilised, süümiselt tabavalt valitud detailid, mis on leidnud meisterlikku kunstilist rakendust. Need luuletused on kantud kevade paratamatu sissemurdmise, kevade kindla võidu nooruslikust meeoleolust. Nad kuuluvad Liivi realistlikemate loodusluuletuste hulka.

Teisele rühmale ("Noor kevade", "Tuli kevade", "Rukkivihud rehe all", pikem tsükkel "Üks suvepäev". "Pettus", "Sügisene kodu", "Sõõt", "Sügise päike" jt. / on iseloomulik valguserikkus, eluküllus ja -hoog. Nendes luuletustes valitsevad täied värvid, puuduvad pooltoonid ja üleminevad nüansid. Noor kevad, köitnud endale kimbu lilledest ja südameist, kihutab läbi väljade ja metsade, mis kihavad kasvulustist ja linnuhõiskeist. Pikem tsükkel "Üks suvepäev" algab "Päikese tõusuga", mille tuleloome teravitab looduse tuhandehääleline koor. Järgneb "Suve hommik", kus inimene töötab hoolega väljal ja aias, mille tulemuseks on lopsakas taimekasv. "Lõuna" päikese palavuses küpseb vilja ja "Õntu poole" helendab kuldpäike veel metsamüüri, et lõpuks merre lasta. Autori maastikunautimise ja koduarmastuse rindpaisutev õnn määrab ka mitme sügisluuletuse meeoleolu-tooni, kuigi nendes pole enam seda psukatavat puhkemisrõõmu, mis valitses kevade- ja suveainelistes luuletustes. Ometi särevad sügisväljad ja määrrind valgusest, kase okstel virab päiksekuld, kanarbik ja kulu ehivad väljad ja nõmmed kauni, karge iluga. Kodu, mis teistes luuletustes /näit. "Emale"/ on käsitletud vaesena ja karmina, omab "Sügisese kodu" noorusmälestuste helguses viljakaid välju, teretab siidikäega:

Siin väljad nõnda seljakad
ja armas päikse laik,
siin väljad nõnda viljakad,
hää kraavi kaldal kõik!¹

Seega on autori optimistlik, heldinud meeleolu avaldanud teatavat mõju ka reaalse tegelikkuse elementide valikule, nende peegeldumise tõepärasusele, kuid seda tuleb pigem pidada autori tundeelust ning kunsti spetsiifikast olenevaks liialduseks, mitte aga tegelikkuse sihilikuks ilustamiseks. Kahtlemata osutuvad needki loodusluuletused realistlikeks. Kuulub ju just siia rühma Liivi tuntud kõõgiviljaaia kirjeldus, mis tõuseb esile oma "proosaliste" detailide rohkusega /sõnnik, kistud rohi, kõrvits, kurgid, küüslauk, kaalikas, porgand/; samas lausub kirjanik oma sageli tsiteeritavad read:

Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid²,

mis kõik näitab eesti lüürika avardumist ja süvenemist nii sisu kui ka pildistiku ja sõnavara osas.

Ühtlasi on just vaadeldavas rühmas loodust nähtud kõige tihedamas seoses kultuurmaistutega, inimese ja ta tööga. Väljad, lokkav heinamaa, kaera- ja rukkipoollud, kõõgiviljaaed, kartulid, rukkivihud rehe all, kari ja karjane, veski, mölder ja veskilised, aeda usinasti hooldav perenaine, põlluküünd, kangakudumine, külv ja rida teisi motive näitavad, et loodus pole kirjanikule mingiks pagupaigaks, kuhu ta põgeneb "kurja maailma" eest, vaid luuletaja mäeb temas keskkonda, kus inimene töötab ja materiaalseid väärtusi loob.

Kolmanda rühma luuletused ("Sügise lill", "Kust jalgtees kõrvalle käänab", "Viimane ja esimene", "Vansema sügise", "Kanarbik" jt.) tõlgitsevad neid sügismeeleolusid, kus paistab küll ajuti veel päike, aga ta ei soojenda enam, vihma- ja rahehood piitsutavad mead, kõle tuul valitseb väljadel. Nende luuletuste keskseks loo-

¹ KT VIII. lk. 83.

² KT VIII, lk. 82.

dusmotiiviks on üksik sügislilli, mis õitseb vaeslepsena keset sügisest kõledust ning kehastab tagasihoidlikku, karsket ilu, alandlikku, õrna puhtust:

Karske sügise,
karske lilleke -
kauge päikese
viimne armastus!¹

("Sügise lill.")

Teisal õitseb kanarbik õrnalt ja kutsuvalt; ta täidab kõigist ohtudest hoolimata, sügise ning surma ees seistes, oma kohta looduses, ehtides maastikku ja lohutades poeedi kurba südant.

Vaadeldavais luuletustes on Liiv suurepärase sisseelamisega tabanud ja meisterlikult edasi andnud Eesti tagasihoidliku sügislooduse omapärase meeleolu ja ilu, mistõttu need luuletused moodustavad veetlevamaid lehekülgi liivi realistlikus loodusluules.

Neljanda rühma luuletustes ("Pilved sõudvad, Kase kohin", "Mets", "Tühja pesa ees", "Tuul rabistab lehti maha", "Sügise", "Nõmm", "Sügisene rand", "Sügise tuul" jt.) annavad maastikule ilme kas seisukütkes pilved, udud, tinakarva taevast, tuhakarva lained, muremõttes tume mets, kahvatud, väsinud väljed või vihm, tormid, tuultes kihutavad pilved, leinaviisides nutvad puud:

Tuhakarva lained
laisalt liiguvad,
seisukütkes pilved
umbsed, igavad ...²

("Sügisene rand.")

Tuul rabistab lehti maha,
pilv kihutab rutuga
ja sügav sügise koha
käib üle karjamaa.³

("Tuul rabistab lehti maha.")

1 KT VIII, lk. 92.

2 KT VIII, lk. 94.

3 KT VIII, lk. 90.

Ainult harva-harva pääseb üksik päikesekiir läbi umbsete pilvede. Selles valdavas kurvatoonilisuses rõõmustab luuletaja silma värvikas nõmpepenoraam oma kuldkollase/^{kase} ja sametrohelise männiga või üksik, vaikne metsatee, täis eile tuule poolt maha-rebitud kollaseid lehti.

Ent veel teist teed kaudu murrab kirjaniku mõttekujutus läbi sügisese halluse ja väsimuse: talle meenub "suve unenägu", valmistab omapärast nukrat õnne mälestus suve elu- ja rõõmurikkusest. Praegustel sügismaastikel on toona päike hiilunud, liblikas liuelnud, ööbikud laulnud ja kõgu kukkunud, hele karjasarv kõlanud, siin on iga lehe all peitunud laul. Kuid kõigest sellest ilust on jäänud ainult mõni üksik alandlik-arg lilleke.

Lõpuks ei muutu luuletaja ka väljavaatetus, pilvevanunud looduskeskkonnas tundetuks norutajaks, vaid elab tundlikult kaasa hilissügisese meeleolulisele küljele, leides sellest rahuldust: kord lendavad ta mõtted koos sügistuules kihutavate pilvedega armastatu poole, kord langeb talle iga sügislehega südamesse laul, kord on ta meel ja mõte närtsinud metsa sarnane. Et luuletaja enda tunded on tuhekarva, et ta elu on sügisene, on tal sügis-hallide maastike keskel hea olla:

See oli hää mu südamele:
süüli olid tunded tuhekarva,
taevas oli tinskarva,
tuhekarva sügise.¹

("Lehed lang'sid.")

Nagu näeme, on kirjanik selles luuletuste rühmas tabanud ka Eesti sügislooduse teise külje tüüpilisi üksikasju ja iseloomulikku meeleolulist külge ning neid läbi oma isikupäraste elamuste valgustanud.

1 KT VIII, lk. 94.

Seepärast pole päris õige kirjandusteadlase Druzini väide, kes heidab Liivile ette, et ta "sulab ise liiait loodusesse, alistub kurbaele sügismeeleoludele, loodusjõududele. Niisugune suhtumine loodusjõudadesse on ekslik"¹. Esiteks pole Liivi sügisloodusesse suhtumise üle õige otsustada ainult käesoleva luuletuste rühma põhjal: kahes eelmises rühmas vaadeldud sügisluuletused olid kantud hoopis teisest, optimistlikust meeleolust, ja teiseks pole käesolevagi rühma luuletustes tegemist palja loodusesse sulamisega, vaid kirjaniku suhtumus on küllalt mitmepalgeline. Lõpuks on, nagu viitasime käesoleva uurimuse ~~teises~~ ^{kolmandas} peatükis, luuletaja ise teadlik romantilis-dekadentliku loodussuhte ekslikkusest, mõistes hukka "lõpmatu elegilise, müstilise valu" sisendamise sügisloodusesse².

Talveteemalistes luuletustes "Talve õõ", "Tali", "Talve õhtul", "Õhtu", "Ma vaatan aknast välja", "Lauliku talve üksindus", "Külm", "Tuisk", "Ilus ta ei ole" jt.) on autor püüdnud teada meie talve iseloomulikke jooni. Ta annab pilte õrna puhta lumega kaetud õhtu-, õõ- ja päevemaastikest, kus nõmmele, karjamaale ja metsale laskunud pühaliku rahu teustal langevad üksikud lumehelbed või vilguvad tähed. Kirjanik täiendab seda tagepõhja mitmete tüüpiliste detailidega, nagu aial troppis istuvad varesed, õunapuul hüppevad varblased, toidunäljas aknale lendav tihane, korstnast otse üles tõusev suits. Oma vahetu loodussuhte tõttu näeb ja elab kirjanik kaasa talve karmuse all kannatavatele putukatele ja lindudele. Looduse mõrsjaehe - härmatis muudab ilusaks ka muidu vähe silmatorkava maastiku - lageda heinamaa ja harvade puudega kehvalt kaetud karjamaa /"Ilus ta ei ole"/. Kirjaniku pa-

1 Sirp ja Vasar nr. 38, 20.IX 1947.

2 KT I, lk. 70.

rimaid saavutusi on lühike žanrimaal "Külm", kus on erakordse meisterliikkusega tabatud talvehommaku tüüpilisi jooni veripunase koiduga, löikava tuulehingusega põhjast, üksikute loomahäälitsustega või külmaplaksatustega surmavaikusel.

Härmatiselega kaetud rahuliku maastiku kõrval on luuletaja kujutanud ka talviseid tuuli ja tuisku, mis kihutavad võistu väljal ja mis lahutavad autori rasket pead. Omaette rühma moodustavad põhjamere teemal kirjutatud luuletused /"Merehädaline", "Põhja reis", "Kui pimedas laine seljad"/, kus filosoofiliste mõtiskluste kõrval on ka rikkalikult loodusmotive.

Nagu sügismaastiku meeleoluline külg kutsus luuletajas esile analoogilisi tundmusi, nii kaob ka talveõõ pühalikus vaikusel luuletaja kurbus, asendudes rahuga; kui metsa all langeb vaikselt lumi, on hingel hea. Teiselt poolt on luuletajale armas ka torm, sest see lahutab ta rasket pead.

Lisaks maastikupiltidele on Liiv loonud mõnegi luuletuse, kus ta maalib üksikasjalikult taimi /"Oh kanarbik"/, loomi, eriti linde /"Talvine tihene"/ ja kirjeldab sündmusi nende elust. Siia kuuluvad niisugused päikesepaistelised miniatuurmaalingud, nagu "Kullerkupp", "Meelespea", "Pääsukesesilm" jt., aga ka pikemad, kes kirjeldavad või jutustava elemendiga luuletused, nagu "Kuuseke", "Algus nii täielik", "Talvine tihene", "Linnukese kaebus", "Taline külaline" jt. Nendes osutab kirjanik terast elusa looduse tundmist ja sügavat sisseelamist kodumaa fauna "rõõmudesse ja muredesse". Luuletuses "Kuuseke" maalib kirjanik elamuslikult harmoonilise pildi noore kuuse juure all talvekorterris olevatest selgrootutest. Sügavalt elab kirjanik kaasa talve külmas ja näljas kannatavatele ja hukkuvatele lindudele ("Linnukese kaebus", "Taline külaline"). Huvitava pildi annab kirja-

nik luuletuses "Algas nii täielik", kus näidatakse kana instiktiiivset "hirmu", kui väljahautud pojad osutuvad järsku partideks.

Liivi loodusluule kujutab endast meisterlikku, meeleolukat pildiraamatut eesti omapäraste maastike kohta. Sealjuures erinevad luuletused nendes kasutatud loodusemotiivide hulga poolest. Osas luuletustes on neid rikkalikult ("Üks suvepäev", "Ilus ta ei ole", "Uduveri", "Mis ju vahib vainu päälta"/, mis annab maastikust üksikesjalikuma pildi ning süvendab luuletuste realismi, kuid mõnes palas on loodusemotiive hoopis napilt; need luuletused on üles ehitatud kordusele või kirjanik kasutab neis mõnda maastikudetaili ainult lähtealuseks, et siirduda oma tundemaailma eritlemisele. Niisuguste luuletuste tüüpiliseks näiteks on "Lauliku talve üksindus", kus tuiskav lumi kordub kolmes salmis ainsas loodusemotiivina.

Kunstiliselt kujundusest kuuluvad loodusluuletused Liivi õnnestunumate paremate ning viimistletumate teoste hulka: värss on sujuv, lause loomulikult ja lihtsalt koostatud; ka riimid, mis pole elati luuletaja tugevaim kül, on enamasti küllalt loomulikud. Pikkusest kõiguvad Liivi loodusluuletused lühipoemi /"Üks suvepäev"/ ja mõnerealise miniatuuri vahel. Ka viimastes osutab kirjanik sageli imestamisväärsel tavavust, mille näiteks võiks olla "Sügise tuul":

Sügise tuul
raputab puul,
käärutab kõveral korral
kui sandike!¹

Nõnda on Liivi loodusluule kahtlemata üks tema luuletaja-suuruse alussambaid. Ta erakordselt tähelepanelik pilk looduse ja selle elu suhtes, ta oskus valida välja tüüpilised motiivid,

¹ KT VIII, lk. 92.

mida ei registreerita ega refereerita kuiv-protokolliliselt, vaid sügava sisseelamisega, ta loodusluuletuste kunstimeisterlikkus — need on tegurid, mis tõstavad Liivi looduslühürika eesti realistliku loodusluule paremiku hulka ja näitavad kirjaniku realismi suurt süvenemist teisel loomingu perioodil.

Lõpetedes Liivi II loomingu perioodi armastus-, filosoofilise ja loodusluule vaatluse, mis olid kõige rohkem seotud ta varajasema lühürika traditsioonidega, võime konstateerida, et kirjanik on oma küpse ees lühürikas lähtunud oma viimastes proosateostes saavutatud elu ja looduse realistliku peegelduse ~~==~~ ^{ring} meisterliku kunstilise kujunduse tasemelt, seda eriti loodusluule alal edasiselt süvendades. Ka armastusluules on märgata teatavat edasiminekut. Filosoofilise luule osas on kirjanik andnud rea õnnestunud sententse ja epigramme.

VIII peatükk.

ÜHISKONNAKRITILINE JA PATRIOOTILINE LÜÜRIKA.

XIX sajandi lõpul jõudis kapitalism oma kõrgeimasse staadiumi - imperialismi, kusjuures Venemaa kujunes imperialismi sõlmpunktiks.

Ka Eesti alal toimus kiire kapitaliseerumis- ja tööstuskapitali kontsentreerumisprotsess. Samal ajal oli suurem osa maad mõisnike ja kulakute käes, kuna keskmik- ja kehviktalupojad ning maaproletariaat vaevlesid kõrgete rendihindade, raskete ostuvõlgade, maapuuduse või kerjuslike palgatingimuste kammitsais. Vastavalt sellele olid ühiskondlikud vastuolud XIX sajandi keskpaigaga võrreldes tunduvalt muutunud ja klassivõitlus teravnend. Ühiskondliku võitluse etteotsa astus nüüd proletariaat, kes, arendades visa streigiliikumist tsaari julmast arveteõien- dusest hoolimata, organiseerus ning omandas järjest laiemas ulatuses marksistlikku ideoloogiat. Samal ajal organiseerus ka Eesti kodanlus nii poliitiliselt kui majanduslikult.

Seoses sellega, et Peterburis loodud "Töölisklassi Vabastus- võitluse Liit" V.I.Leniniga eesotsas hakkas juhtima sotsialismi ühendamist töölisliikumisega, et töölised läksid majanduslikelt streikidelt üle poliitilistele streikidele, kujunes Venemaal revolutsiooniline situatsioon; see viis 1905.-07.a. revolutsioonile, mille läüasaamine ei lämmatanud tööliklassi võitlust, vaid andis sellele veel teadlikuma ja leppimatuma ilme.

Kuigi Juhan Liiv elas enamiku oma elu kahest viimasest küm-

nendist maal, eemal poliitilise võitluse sõlmpunktidest ning oli haige, suutis ta siiski omajagu jälgida kaasaegset sotsiaalset olustikku ning teha sellest üldistusigi. Ta luges kättesatuvaid ajalehti ja raamatuid. Pole siis ime, et Liivi kõrgelt ideelisele ja humanistlikule ellusuhtumisele oli vastuvõtmatu kaasaegses ühiskonnas järjest kasvav kullaorjus, rõhumine ja moraalne metsistumine. Lisaks sellele oli luuletaja langenud valla-vaese seisundisse, kust polnud enam mingisuguseid väljapääsulootusi, et oma kunagisi elueesmärke saavutada. Need tegurid - üldpoliitilised ja isiklikud - löid pinna, kust võrsus Liivi ühiskondlik lüürika. Samal ajal määrasid Liivi maailmavaatest, kirjanduslikest traditsioonidest ja vaimsest tervisest tingitud tegurid ka selle sotsiaalse lüürika isikupärase, kordumatu iseloomu.

Liivi ühiskondliku lüürika lähtekohaks on kahe maailma - rikkuse ja vaesuse vastuolu terav tunnetamine. Sealjuures näitab Liiv, et erinevused rikaste ja vaeste vahel ei seisne mitte ainult selles, et ühed on varakad, elavad küllast elu, teised on aga kõigest ilma, s.o. proletaarlased, kellel pole sageli tööd ega leiba, vaid ka moraalselt kujutavad rikkad ja vaesed kahte maailma. Rikaste ringkonnas valitsevad ahnus, südametuse, rõhumise õigustamine, moraalne laostumine. Et omanikud on kapitalistlikus süsteemis valitsev kiht, on need negatiivsed iseloomuomadused ühiskonna tooniandvaiks, domineerivaiks käitumisvormideks. Kõik see annab kodanlikule mentaliteedile võltsi, silmakirjaliku olemuse. Ometi ei suuda kapitalistlik keskkond hävitada varanduse- ta kihtide häid karakterijooni - seltsimehelikkust, siirust, humanismi jt. kõrgeid omadusi.

Nende kahe vastandliku elulaadi teemal on kirjutatud mitmed

Liivi parimad luuletused. Nii keelitab ta oma muret minema rikaste lossi sametist sohvadele laisklema, sest luuletajal endal pole leivatükkigi ("Mure" I). Luuletus "Meeleheitmisel" nagu alama lähemalt näeme, on pühendatud kahele - vaesele ja muretult-jõukale lapsepõlvele.

Reas luuletustes näeb ja mõistab Liiv teravalt hukka töötajate kurnamisest toituva omandimeele ja rikastumiskire /"kullaorjuse"/, mis määrab jõukate suhtumise kaasinimesesse. Hoogsas ja pildirikkas luuletuses "Kaebus" ("Sugulased") ja mujal näitab Liiv, et valitseva moraali järgi määrab inimese väärtuse, ta aususe, ta sugulussuhtedki tema seisund omandisuhtes, ta rikkus. Kehvikut ei taha keegi sugulaseks pidada, sest igaüks, kuningad kaasa arvatud, hoidub raha - kulla ja hõbeda ~~veel~~ poole. Sõõgilauas jääb vaene kahe silma vahele, ta saab alama taldriku, teda ei võeta rekke ega vankrile. Vaese, sulase päevatöö näib /peremehele/ liiga vähesena, köht aga suurena:

Vaesel sõõgiaeg varane,
Sõõgivahel liig lühike,
Sügispäeva otsakene!
Vaesel töö liig vähene,
Sulasel ikka suurta köhtu!¹

Seega on vaadeldavas suurepärases luuletuses rahvalaulu kujudusvõtteid kasutades satiirilisel paljastatud tööandjate vaenulikkude suhtumist töötavasse rahvasse.

Klassiühiskonna "käimepaneva jõu" - omakasu valdavat mõjusfääri on kibeduse ja nõrdimusega näidatud samanimelises luuletuses /"Omakasu"/. Isikliku kasu tegaaajamine valitseb linnas ja maal, kõigis tolleaaja institutsioonides - talus, kohtus, koolis ja kirikus. Omakasuhuvit valitsevad inimesi päeval ja öösel, lämna-

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,9.

tades sisemise protestihääle; inimesel ei sobi ju tunde hinge mängida, vaid maailmas peab oskama elada; ainult siis on sul sead siledad ja lehmad rannusad. See on jällegi kodanliku ühiskonna "edasipüüdva" osa mentaaliteedi tüüpilis-satiiriline paljastus.

Liiv on klassiühiskonna elulaadi hukka mõistnud ka oma jutustavas luuletuses "Juhtumine". Selle pikemas, seni trükkimata sissejuhatavas osas võrdleb luuletaja ühiskonda põrguga, kus valitsevad omakasu, rumaluse, meeldimise, silmakirja ja jõukama ees roomamise kurat. Kuidas sellises keskkonnas suhtutakse vaese veomehe õnnetusse, näitab kohe järgnev minavormis kirjeldatud lugu, kus linnast vöörast kaupa vedava kehviku koorem satub kraavi. Liiklemisõnnetuse süüdlased - mõisa moonamehed - ainult naerevad ning lähevad edasi. Möödasõitvad kupjad pilkavad. Tuttav naaber soovib suusoojaks moonakad kohtusse kaevata, mis muidugi ei aita hädalist kraavist välja. Mina-jutustaja teeb naabri sõnadetegemisest järgmise kokkuvõtte:

Oleks viinapudel
olnud kaasas mul
või ehk raha taskus, -
lugu teine küll.

Mees teab selgest' ära,-
mitte kedagi!

Jahvab lõuapära,-
saab siis sedagi!¹

Selles luuletuses on Liiv andnud üldistava, ilmeka pildi klassiühiskonnas valitsevast kõrgist, ebainimlikust, silmakirjatsevast suhtumisest vaesesse, tähtsusetusse kaasinimesse, inimesse, kellelt pole isiklike kasude seisukohalt midagi loota. Häтта sattunu vastu ollakse ükskõikne, teda naerdakse, nõuanded osutuvad ainult sõnakõlksutamiseks. Säärase hoolimatu suhtumise on autor lasknud külge hakata isegi mõisa moonameestele.

1 KT VIII, lk. 112-113.

Kõige kibedamaid ja hukkamõistvamaid ridu ja pilte inimestevahelisest ülekohtust ja pahelisusest annab pikk, aga mitte täiesti mõtteseige luuletus "Tõe viirastus", mida autor on nimetanud mõistujutuks. Selles käsitletakse, nagu proosavormilisest proloogist loeme, mingit otsani kurjust täis riiki, kus "ülemad tegivad ülekohtu, alamed asusivad alatusele", kus "kurjus kosus, vale võsus, sõnepidamine suikus"¹. Poeemis eneses valgustatakse sügavalt emotsionaalse pildistikuga epideemiana laiuvat reetmist, pettust, umbusaldust, riisumist ja laastamist: venemed petavad lapsi ja lapsed vanemaid, millist pahet õpitakse juba emapiimaga; umbusaldus kasvab nii suureks, et vend ei usalda venda; varandused riisutakse, tule ja mõõgaga laastatakse maad; ausat meelt irvitatakse, puhas hing tallatakse jalgu.

Kirjanik näitab, kuidas sellises moraalses laostumuses ausat kuid kehva meest ei peeta inimeseks - teda nagu polekski olemas. Rikas on aga ilme pikemata tähtis - tõeline mees, millise kvaliteedi annab talle ta omand - raha:

Vaata, rikas mees
See on alles mees!
Raha ratastel
Kõik käib siledalt.²

Edasi näitab luuletaja võimumeeste kiskjalikkust:

Mägrad ministrid
Hundid kindralid
Kavalrebased
Kohtuisandid.

Kole elukad
Olid sõdijad
Inimesed kõik
Auu sees läikivad.³

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:7,1.

2 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:7,2.

3 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:7,7.

Kuigi meil pole konkreetseid andmeid, millist riiki ja aega luuletaja oma allegoories kujutab, on meile tähtis ta suhtumine, poeemis avalduv hukkamõist jõukate, valitsevate kihtide aadressil nende kiskjalikkuse ning moraalse metsistumise pärast, mis on imperialismiajastu klassiühiskonna iseloomulikud nähtused. "Tõe viirastuses" on luuletaja seega kinni naelutanud kapitalistliku ühiskonna iseloomulikke, põhilisi jooni. Ta on seda teinud kriitilise realisti süüdistava *su*lega ning seda tuleb Liivi realismiprobleemi uurimisel arvestada, kuigi poeem tervikuna on ebaselge.

Teravalt paljastab Liiv oma lüürikas rõhumist, olgu see siis majanduslik, koloniaalne või rahvuslik.

Üldtuntud on epigramm "Kuub" (Küllud 51):

Su kuub, see passib minule,
sa anna tema mulle!
"Siis külm teeb otsa minule - "
Nonoh - sa mässad jälle!¹

kus kirjanik on häbimärgistanud klassiühiskonnas valitsevat hundi-moraali ning rõhutute protesti mahasurumise demagoogilisi võtteid: varasid /olgu jutt kas või väikeinimese ainsast kuuest/, mis sobivad /"passivad"/ elu peremeestele, sunnitakse ära andma, ja kui eksploateeritav protseteerib, viidates oma elulistele vajadustele, siis kvalifitseeritakse tema vastuvaide mässuks, järjekordseks vestuhakkamiseks.

Liivi II loominguperiood langeb ajaliselt ühte mitme imperialistliku ja koloniaalse sõjaga /Hispaania-Ameerika, Inglise-Buuri, Vene-Jaapani sõda/; perioodi lõpul valmistati I maailmasõjaks, mille puhkemist ka luuletaja paratamatuks pidas. Seepärast on loomulik, et Liiv kui kirglik rõhumise vihkaja astus välja ka impe-

rialistliku koloniaalpoliitika vastu. Juba luuletusest "Laul sellest elevandist, kes läbi metsa läks" võime välja lugeda paroodia mõne koloniaalarmee uhkustleva ohvitseri kohta, kellele autor soovib ebsõnnestunud lövijahi puhul parem kodus sääski peletada. See lõppuänt meenutab meie päevade võitlust ameerika imperialistide vastu, kus rahu kaitsjad käsivad okupatsioonivägede juhte koju pöörduda.

Kahtlemata on aga koloniaalprobleemile pühendatud epigrammid "Kollane hädaoht", "Moor ja misjonär", "Aafriklane", "Moor" ja "Mis ehib Hiina majad". Esimeses neist paljastatakse imperialistide poolt levitatud "kollase mehe hädaohu" reaalspoliitilised, majanduslikud juured: nendeks osutuvad Aasia rikkused, kuld, mida Euroopa valitsejad ja tööstusringkonnad tahavad hõivata. Edasi näitab luuletaja, et pärismaalasi /neegreid/ käsitlevad kolooniate valitsejad loomadena, olgu nad siis roomavalt sõnakuulelikud või valitsejate vastu mässajad. Viimasel korral ei jää mooramehel pea enam otsa. Liiv pole aga alistumise, vaid võitluse poolt, sest ainult sel teel on võimalik täielikult orjestamisest pääseda. Epigrammis "Moor ja misjonär", mis naeruvääristab ristiusu lunastusõpetust ning on esmajoones suunatud misjonitöö vastu, ütleb neeger:

Sest ütles, ajan, tapan sind, -
Meid tapetakse iga meest.
Kui hakkab ma sind kuulama,
Siis päris ori olen ma.¹

Seega on Liiv siin jõudnud võitluse, rõhujate hävitamise põhimõtte juurde. Sellisena tuleb mainitud epigrammi ideeliselt eriti esile tõsta.

Epigrammis "Mis ehib Hiina majad" näitab luuletaja imperialistlike maade /reaktsioonilise/ kultuuri, eriti ristiusu hävitavat mõju koloniaalmaade rahvastele /hiinlastele/.

¹ Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,32.

Nagu näeme, on Liiv eespool vaadeldud epigrammides sügavasti paljastanud koloniaalrahvaste metsiku rõhumise tüüpilisi olemusjooni ning on viidanud ka rõhumisest pääsemisele - võitlusele. Samal ajal tõestab kirjanik luuletuses "Ole sa roomlane, ole sa kreeklane" ajaloo varal, et orjastajatele on lõpuks alati tulnud langemine. Et tänapäeval võtab asumaade rahvaste võitlus järjest rohkem hoogu, on Liivi selleteemalised epigrammid eriti aktuaalsed.

Liiv on puudutanud ka mitmeid kaasaegse seltskonna ja kultuurielu pahesid. Luuletuses "Isad ja pojad" konstateerib Liiv kahetsusega, et otsekohestel, pasteldes ja tallukates talupoegadel, kes hoolsa tööga oma kohad päriks ostsid ning oma pojad linna kooli saatsid, on viimased täiesti irdunud talupoeglikust lähtemiljööst, on moraalselt laostunud. Neile on linnas õpetatud saksa keelt ja teadusi ning korporantlikke kombeid:

Ja linnast neile saksa keelt
ja saksa õlut toodi,
ja teadusi Saksamaa mägedelt
ning raha läks - õllepoodi!¹

Kui bursid oma kõrgetes kalossides põllupeenardel kõnnivad, vaevavad nende pead halvad arved ja õlleving. Sellega on Liiv, kes vastavalt oma maailmavaatele kahetseb "ärakadunud poegade" irdumist isade elulaadist, objektiivselt üldistanud eesti kodanluse kujunemise, selle rahvast irdumise ning moraalse laostumise juba teises põlves.

Edasi näitab Liiv auväärsete seltskonnatugede nürisust ning vaimsete huvide puudumist /"Sa magad elus ja magad kirjas ..." - Killud 59/, ironiseerib nende omavaheliste kemplemiste üle tähtsuse astme ümber, mida arvestatakse omandi suurusega /"raskus on üks, olgu kui suur su talu"². Viimistlemata käsikirjalises luule-

1 KT VIII, lk. 107.

2 "Aeg" - KT VIII, lk. 119.

tuses "Ats ja Jats" paljastab luuletaja nähtavasti klassiühiskonna reaktsioonilist õigust ja kohut. Ats laimab kehva Jatsi, kes ei saa oma au jalule seada, sest Ats on rikas, võib advokaadile maksta; lõpuks hakkab Ats isegi oma väljamõeldise tõelisust uskuma.

Luuletaja naeruvääristab inimeste karjääri- ja saamahimu /"Lootjad" - Killud 53, "Triina kõigest südamest" - Killud 54/, meelsuse muutumist materiaalsete kasude eesmärgil /"Värv" - Killud 52/, sõpruse sõltuvust maistest varedest ("Kui sul piiraku-ke/ Siis sul sõbrake" - "Vene vanasõna"¹). Liiv rõhutab, et "riid elab rahakotis", ja näitab, et lapsed saavad hästi läbi, kuid täiskasvanuna nähakse teises aina vigasid, mille tagajärjeks on perekondlikud vastuolud ("Perekonna-riid"):

Pörsad teine teisepidi
Sõbralikult magavad.
Oh kui nad ju vanad sead
Siis on teineteisel vead,
Siis nad teineteise sead:
Siis ei üksipidigi
Kõlba enam kõrvuti.²

Kes meeldida tahab, peab oma tõelised seisukohad maha vaikima, peab roomama /"Kes meeldida tahab"/. Kes teiste tujude järgi tantsib, pole mõtleja ega leia rahu /"Kes tuju tantsib ..."/. Luuletaja konstateerib, et verehimu, rumalus ja ebausku on vagadusega lähedalt seotud, tõmbavad ühest kellanöörist /"Kella hääl"/ Usundit kui rumaluse seadust, millest aegamisi vabanetakse, ning preestrite osa usulise uima levitamises käsitletakse luuletuses "Krokodillid". Edasi paljastab kirjenik alkoholismi, viina kui vampiiri, kes imeb oma ohvrit /"Viin"/.

Liiv on seisukoha võtnud ka sõja vastu. Nii naeruvääristab luuletaja sügava põlastusega "teadlasi", kes harjutavad inimesi sõjas kiiremini surema /"Kui harjute ..." - Killud 44/

¹ Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,79.

² Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 4:2,60.

Liiv on kriitilisel seisukohal tolleaegse kunsti, kirjanduse ja ajalehtede suhtes. Eesti kunsti peab ta meelega mahatallatuks, unustatuks ja põlatuks; selle kriitikud on mõistmata eeslid, kes otsustavad kabjaga peale astudes /"Eesti kunst - sa valulaps!" - Killud 72):

Eesel mõista ei tahagi
Kabjaga astub ta pääle ja
Otsustab!¹

Meie ajalehti nimetab luuletaja kõige suuremateks mäletseteks, toimetajate elatise teenimise vahenditeks /"Meie kirjandus"/. Oma aja konkreetsetes tingimustes tuleb pidada õigeks Liivi seisukohta, kus ta mõistab hukka luule rakendamise setukana kodanliku poliitika teenistusse /"Peaks salgama hariduse ..." - Killud 71/.

Kibedusega konstateerib Liiv intelligentsi armetut asendit tolle aja ühiskonnas, kus kirjanikud peavad väga rasketes eluolulistest tingimustes kehva leiba teenima ajalehtede seltsitööga ning tuimastava "ümberpanemisega", mida kirjanik nimetab puusärgiks /"Puusärk", "Jäägu"/.

Mis teeks, kui oma tuba
Mul oleks olema
Vist küllalt tööd, vist küllalt,
Vist rahu leiaks ka.²

("Jäägu!")

Nagu kirjandust, nii kritiseerib Liiv ka teadust. Mõtteteaduses näeb ta viisakat väsimise vahendit ("Mõtteteadus" - Killud 1); uurijaid võrdleb ta koertega, kes asjata oma sabaotsa taga ajavad /"Uurijale" - Killud 20/.

Rahvavõimu ja omandiihaga iseloomustatud maailmale on Liiv vastu seadnud teise elulaadi, mida kohatakse kehvikute keskel, saunahurtsikus ja millele on omased positiivsed kvaliteedid, nagu inimlikkus, hoolivus, südamlikkus, seltsimehelikkus, kaasanimeste

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 4:2,43.

2 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 3:5,33-34.

kannatuste ning palvete mõistmine ja vastutulelikkus. Edasi iseloomustavad väikeinimesi ausus, moraalne puhtus, siirus, lihtsus, tagasihoidlikkus ja loomulikkus.

Niisugune loomulaad on vastandatud rikaste kullaorjusele ja kõrkusele ning silmakirjatsemisele. See ilmneb kõige selgeminu luuletuses "Kerjaja". Selle algupoolel paljastatakse irooniliselt kodanlikku "heategevust", mille nimel korraldatakse pidusid ja peetakse kõrgelennulisi ilukõnesid inimesearmastusest. Milline on aga rikaste tegelik suhtumine vaesesse, seda kirjeldab luuletaja otsekohe, lastes kerjust asjatult kulekute uste taga öömaja otsida. Igaüks leiab ettekäände palve tagasilükkamiseks: ühel on isa toita, teisel palju raha välja laenatud, kolmandal talu pooleldi maksmata. Kui aga öömaja-otsija tuleb põlatud vaese mehe saunahurtsikusse, siis saab ta diametraalselt vastupidise kohtlemise osaliseks:

Mis inimsus, ei tea ma,
Just nagu kuulnud ka, -
Ja mis on söametunnistus
Poln'd aega mõtelda:

Siin on tükk leiba, siin toop vett, -
Mu õhtusöök on ta,
Kui soovid, tere tulemast!
Ta jaga minuga!¹

Siin tõstab luuletaja esile omandimeelest rikkumata inimeste tüüpilise joonena spontaanset, loomulikku, teesklematut abivalmidust. Kuigi saunahurtsikus ei tuntagi õieti inimsuse mõistet, millest räägivad seltskonna tegelinskid, ometi valitseb just siin demokraatlik, mõistev ning teekas suhtumine kaasinimese häädadesse, toimib loomulik inimlikkus. Kodanlus ainult paraaditseb

¹ Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,42.

ning silmakirjatseb, et vedada avalikku arvamust ninapidi.

Kehvikuolustikku kujutatakse nähtevasti ka luuletuses "Rändaja", kus tegevuspaigaks on öös vilkuva tulukesega saun, kuigi teiselt poolt räägitakse luuletuses perenisest ja tüdrukust. Igal juhul saab minajutustaja - linnast tulev töötu - saunas südamliku külalislahkuse osaliseks. Sealjuures seisneb selle väga emotsionaalse luuletuse ideeline väärtus ennekõike lüürilise kangela - vaese reisimehe kujus, (mida rõhutab pealkirigi), kelle kurbloolusest on kirjanik väheste ridadega andnud kujuka pildi. Me kuuleme tema üksijäämisest perekonnaliikmete surma tõttu, ta tagajärjetust töötsemisest, ta teetust rännakust näljasena ja väsinuna lumesajuses öös. Lugeja elab kaasa reisimehe siirale röömule, kui ta märkab viimaks tulukest või sööb lahkesti pakutud sooja leiba:

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitstes magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.¹

Rikkuse ja vaesuse vastuolu teemal on kirjutatud veel luuletused "Kuningas ja laulik" ning "Meeleheitmisel". Esimeses neist kontrasteeritakse kuldõllas sõitev kuningas vaese laulikränduriga, kes röömsana kõnnib lauldes läbi maa. Kuningas on valmis ükskõik mis maksma, kui rändur loovutaks talle oma laulu ja röömumeele. Rändaja hindab oma kunsti, mille ta ise saavutanud, ja sellest tulenevat austust kallimaks kuninga päritud troonist.

Ei anna oma laulu ma,
Kas krahviks tõsta mind,
Ei röömust meelt ma anna ka
Kas maailm olgu hind.²

1 KT VIII, lk. 109.

2 Käsi kiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,34.

Romantilisest instseneeringust ja kokkuleppelisest lõpust hoolimata on selleski luuletuses näidatud tüüpilist lihtinimese vaimset ning moraalselt ülekaalu: valitseja on oma kõrgeast positsioonist hoolimata tühi ja rehuldematu isiksus; seevastu on aga varanduseta laulik sisemiselt rikas.

Luuletuses "Meeleheitmisel" kujutatakse kehviklapse okkalist kujunemisteed külmas ja näljas, ta rasket hariduse omandamist peerrutule valgel, samal ajal kui rikkaste lapsed saavad juba sündides suureks, elavad siidis ning käivad uhketes koolides.

Kirjanik tunneb kaasa elu karmiosalistele, töörahvale ja on sellele teemale pühendanud rea luuletusi: Juba luuletuste pealkirjad *Varanduseta laulik* "Kerjaja", "Hulgas", "Sandipoisi laul", "Mustlase tütar" jt. näitavad, kellele kuulub autori poolehoid. "Sandipoisi laulus" unistab lüüriline kangeline oma kambrist, kus ta saaks Miinaga istuda.

Liivilt on mitmes variandis säilinud "Töömehe laul", kus kirjeldatakse vaese lese-ehitustöölise hoolitsust oma poja eest, kelle elatamiseks peab kirvel kiiresti käia laskma:

Minu Mikust saab tubli mees.
Miku ema on surnud ju.
Kirves, laksu sa kiireste,
Leiba vaja on Mikule.¹

Töötut intelligentsi puudutab kirjanik ülemal vaadeldud "Rändajas", eriti aga luuletuses "Uksetagused", kus kirjanik räägib oma käikudest ajalehe-toimetustesse, ilma et ta tööd leiaks.

Punase joonena läbib Liivi II perioodi loomingut talupoja, eriti kehviktalupoja elu-olu elegeiline kujutamine, ta mineviku- ja olevikuraskuste peegeldamine. Talupoega peab kirjanik üldse ühiskonna põhialuseks. Luuletuses "Mis oled sa, meie tugi?" leiab

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,9.

Liiv, et selleks toeks pole hiiligus, kõrge haridus ega päranda-
tud maad, vaid must suitsune talutare, kus pole hautud ülekoht.
Näib, et ta omistab talupojale ka ühiskondliku võitleja omadused.
Käsikirjalises viimistlemata /ja seetõttu mõtteliselt täieliku
selguseta/ luuletuses "Pea karul võru ninas" võrdleb luuletaja
talupoega karuga, keda saab taltsutada ainult sunnivahenditega.
Seevastu:

Näeb talupoeg vabadussina,
Siis on ta kui karu.¹

Ühes oma paremas luuletuses "Must lagi on meie toal" annab
kirjanik sügava kaasaelamisega realistliku pildi kehviktalupoje
viletsast eluolust, ta mineviku- ja olevikukannatustest. Ilusta-
mata joontes kirjeldab luuletaja eesti suitsust ja nõgist talu-
taret oma tüüpiliste ämblikuvõrkudega, ritsikate ja prussakatega.
See armetu panoraam kutsub luuletajas esile valulise mälestuse
loendamatu kannatustest, nutust ja riiust, mis need seinad
on näinud. Kuid ka kaasaeg pole parem: elu on väljavaatetu, aeg
väänleb sõnatult ahelais:

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb, -
kui tema saaks kõnelda.²

Kuivõrd erinev, aga ühtlasi ka realistlikum on see 1860-
80-ndate aastate kirjanduse idealiseeritud oleviku- ja tulevikupildist!

Edasi on Liiv luuletustes "Emale" ja "Tõe viirastus" rea-
listlikult valgustanud talupoja kannatusi mõisniku majandusliku
ja õigusliku löa otses. Luuletaja räägib talumaade mõisestami-
sest, mistõttu kirjaniku venemad koos oma mitme lapsega on kaks
korda talust välja aetud:

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:8,36.
2 KT VIII, lk. 44.

Seda tean, kuis isa talu
vanast võetud võimuga:
herra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas säältki ära aeti -
sööti vaja mõisale!¹ ("Emale".)

Poemikatsetes "Tõe viirastus" näitab kirjanik, millise ränga töö ja ohvritega tasuti ostuvõlga mõisale, et aga vabaneeda aadli meelevaldalt: kui tööga ei saadud raha kokku, siis müüdi särgid, pruudipõlve sõlgki. Luuletuses "Emale" puudutab kirjanik ka talude päriksostu ajal tekkinud vastuolusid maaühiskonnas, kus vaestel rentnikel, nagu olid Liivi venemad, tekkis hädadoht kaotada oma rendikoht; kuid keegi ei tahtnud nii halba talu osta.

Ei nad meie kohta ostnud,
kulla kallid emake!
Mättaid niitsime me ise,
jäime ikka elusse.²

Rea tundesiiraid värse on Liiv pühendanud maakehviku-sauniku kitsale olevikule /"Nõmme ääres", "Järve kaldal, nõmme all", "Tähed", "Päike paistab üle nõmme"/. Nii on luuletuses "Nõmme ääres" toodud idülliline looduspilt lõpetatud lapse surmaga vaeses nõmmeäärses majakeses. Paljasjalgsetest kalurilastest ja kalurite vaesusest ning hädadest kuuleme luuletuses "Järve kaldal, nõmme all". Luuletuses "Paistab päike üle nõmme" rõhutab kirjanik, et vaeses saunahurtsikus on ka selgem keel.

Kirjaniku huvi suunda, realistlikku tegelikkusekäsitlust ja rahvalikkust iseloomustab seegi, et ta näeb maastikus enne-

1 KT VIII, lk. 18.

2 KT VIII, lk. 17.

kõike vaesust põdevaid, ilmetuid objekte - hurtsikuid, lagunened talumaju, vaeseid põllukesi, lepavõsa, mitte aga uhkeid kulakumaju ja kultiveeritud välju /"Eile nägin ma Eestimeed!". "Ilus ta ei ole"/.

Et kirjaniku mõtted ja tunded on tihedalt seotud vaese rahvastikuosaga, näitab edasi see, et ta võtab võrdluspilte looduseemete ja psüühiliste nähtuste iseloomustamiseks just sellest keskkonnast. Nii on sügisest üksikut lille võrreldud vaeslapselga, keda võõrasema on saajaks puudulikult ehtinud, kuid kelle lihtsa riide all on puhas süda /"Sügisel lill"/.

Seega kuulub luuletaja poolehoid elu raskuste all kannatajatele. Tulihingelise humanistina on ta valmis kaitsma rõhutuid ja kutsub selleks üles ka teisi. Luuletusvisandis "Ma tahaks, et mul hing sees oleks" ütleb Liiv kirglikes intonatsioonides:

Ma tahaks, et mul hinge rinnas oleks
Mis kaitseks nõrku, varjaks rõhutuid
Ja aitaks südameid ja meeli lõhutuid.

Kus võeti kaugel vang, ma käsiks heldust näita,
Kus nälg ja haigus, käsiks kõhtu täita ...¹

Luuletuses "Hoolitsejatele" kutsub kirjanik üles kohtlema orbu nagu oma last.

Kirjaniku sügav kaasaelamine kehvistule on peale maailmavaatelisteg tegurite seletatav ka ta enda vaese mineviku ja lootusetu olevikuga. Oma noorusele ja troostitule mehe-eale viitab Liiv mitmes luuletuses /"Emale", "Karjapõli", "Jäägu!" "Mure" I). Nendes kaebab kirjanik, et tal pole kodu, pole korterit, ta luuletamisharrastusi naerdakse. Kibedusega meenutab ta oma kodu, kus olid kehvad põllumaad, kus pere oli vaene:

Karja põli
Nälg
Mehe põli - võlg.²

1 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 4:1,11.

2 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 4:3,9.

Eespool vaadeldud luuletuste kõrval, mis tabavad klassi-ühiskonna suuremal või väiksemal määral tüüpilisi jooni, on Liiv oma aja ühiskonna nähtusi käsitledes mõningais luuletustes väljendanud ka ebaolulisi, ühiskonna arengule vasturääkivaid mõtteid, on andnud tegelikkust moonutavalt peegeldavaid pilte.

Kuigi Liiv näeb ühiskonnas valitsevat rõhumist, tunneb kaasa vaeste kannatustele, mõistab hukka rikaste muretut elu ning kohati viitab võitluse vajadusele rõhujate vastu, siis paaris luuletuses arendab ta väära mõtet kõigi rahvaliikmete (töolisest kuni kuningani) võrdselt loovast osast ühiskonnas /"Kuid vaimust tuli vägi"/. Ta nimetab koguni tõpraks seda, kes esimesena nägi vabrikandis vaenlast, sest vabrikant olevat eesrindlik töömees, kellele usinus vara tõi, samal ajal kui teine oma sissetulekud kõrista alla loputas /"Kes kapitalis nägi vaenlasi"/. Samas luuletuses väidab kirjanik, et meil polevatki vabrikuid.

Selle asemel et rahulolematust õhutada, laseb Liiv lasterikkale vabadikuperele soovida palju valu ja palju kannatust ("Tähed").

Paaris luuletuses tundub Liiv välja astuvat reaktsioonilise eduerakonna poliitilise platvormi eest. Nii pehendam kirjanik luuletuses "3.veebruari hommik" ajakirjanike üle, et need ei propageeri lehes põllumeheks jäämist.

Eelnevast näeme, et Liiv on näinud ja üldiselt tõepäraselt valgustanud paljusid oma aja ühiskonna, eriti maaühiskonna iseloomulikke jooni. Ta tunnetab täie selgusega, et kaaseegse maailma põhiliseks vastuoluks on rikkuse ja vaesuse vastuolu, rahvastiku jagunemine vähesteks rikasteks ja laias viilesuses vaevlevaks kehvistuks. Sellele vastuolule kaasnevad erinevused inimeste teadvuses. Kui töötavates hulkades säilivad ja arenevad inimlikud,

positiivsed tundmused, siis rikkus, omand kujundab inimesest südame-
metud kiskjad, kes ahnitsevad järjest suuremaid varandusi. Rikkus-
te jaht määrab ka kapitalistlike riikide sise- ja välispoliitika.

Oma ühiskonnakäsituse kirjenduslikuks väljendamiseks leiab
autor rikkalikult tabavaid, isikupäraseid pilte ja kujundeid, mil-
le kaudu ta annab edasi klassiühiskonna tüüpilisi olemusjooni.

P a t r i o o t i l i n e l ü ü r i k a. Juhan Liivil on
tähtis koht eesti patriootilise lüürika /isamaaluule/ ajaloo-
s. See žanr oli eriti levinud 1860-80-ndate aastate nimekaite, aga ka
teisejärguliste luuletajate keskel, kusjuures domineerisid ^vvasta-
valt rahvusliku liikumise ideelistele eesmärkidele, - romantiline
tegelikkusesuhe ja optimistlik meeleolu tulevikuväljavaadete osas.
Seda laadi jäljendas Liiv teataval määral oma esimesel loomingupe-
riodil.

Liivi II loomingupeeriоди isamaaluule on hoopis teist laadi,
on oma olemuselt suuremal või vähemal määral realistlik. Selle
lüürika meeleolu ja tegelikkusesuhte radikaalset erine-
mist eelne-
vast ei saa seletada ainult luuletaja vaadete muutumisega samuti
mitte ainult tema haigusaegse sotsiaalse seisundiga, vaid siin
tuleb arvestada kogu ühiskondlikus elus toimunud muutusi. Juhan
Liivi patriootilise luule isamaa - see on 19. sajandi lõpu ja uue
sajandi esimese kümnendi Eestimaa, mida iseloomustavad klassivas-
tuolude ja -võitluse teravnemine, majanduskriis, laiate harvahulka-
de pauperiseerumine, töötavatest hulkadest järjest rohkem eemaldu-
va kodanluse rahavõimu järsk kasvamine, kodanliku kultuuri mandu-
mine ning reeturlik kaugenemine rahva elulistest huvidest, edasi
tsaristliku rõhumise kasvamine, mis mõõdu^und sajandi lõpul võttis
Baltimaal nn. vähemusrahvaste poliitika /venestuse/ teravad vormid.

Milline oli Liivi kujutus oma isamaast, näeme luuletusest "Eile nägin ma Eestimaad!", kust loeme:

Eile nägin ma Eestimaad!
Talud - nad olid nii õutud,
majakesed nii jõutud,
väljakesed nii nõutud, -
eile nägin ma Eestimaad!¹

See on hoopis teine pilt võrreldes 1860-80-ndate aastate luuletajate isamaaga, kus räägiti hällivatest viljaväljadest, lehkavatest lepikutest, kätel kandmisest, kus kordusid epiteedid "ilus", "armas", "lahke", kus räägiti vaimuvalguse omandamisest. Liiv valib oma luuletuse motiivid nimme argipäeva-maastikust ja -elust, mida iseloomustavad jõuetud, lagununud majakesed, kivisaunad, võsa, vaimse elu suikumine. Muidugi oli tollal ka teine Eesti - kulakutalud oma haritud väljade ja tõukarjaga, kuid mitte sellest ei laula Liiv, mitte sellele ei kuulu tema armastus: ta näeb enne- kõike rahva-Eestit, ühiskondlikus diferentseerumisprotsessis laostunud kehviktalupoegade lohutamatu kodumaad. Kirjaniku sama demokraatlik lähtesalus ilmneb ka luuletustes "Must lagi on meie toal" ja "Mis oled sa, meie tugi?", mida vaatlesime eespool. Tunnistades ennast solidaarseks kehvtalurahvaga, elab luuletaja sügavasti kee- sa selle kannatustele ning toetab laia talurahvahulka taotlusi. Selles peitub kirjaniku sügav demokratism ja realismideestiku osas.

Võib-olla just see realistlik, võltsimatu suhtumine kodumaasse oligi eelduseks, et kirjaniku armastus oma maa ja rahva vastu on nii siiras, nii sügav. Luuletaja ei väsi otsimast ikka uusi ja uusi võrdluspilte oma patriootiliste tundmuste vaatlikustamiseks, rahva- liikme ja rahva ning koduma vahelise seoses väljendamiseks. Nii võrdleb ta oma isamaad ehelais karuga, salanaisega, uinuva Kalevi-

pojaga, kisendava lõukoeraga, lille palvega, uinuva õie vaimuga. Luuletuses "Ta lendab mesipuu poole" ("Su poole") kujutab kirjanik isamaa poole püüdlevat rahvaliiget mesilasena, kes kõigest hoolimata - lennaku vastu ka surmakuul - ruttab isamaa poole. Isamaa on poeedile püha, on ta ülim õnn /"Mis meil kaunis, mis meil kallis"/. Armastus isamaa vastu on kirjanikule, kellel on puudus kõigest, ainsaks rikkuseks ning toeks /"Isamaale"/. Luuletajal pole maad ega maja, pole raha, aga kõike on vaja - poleks nagu mingit põhjust rõõmustamiseks, kuid kodumaa loodus, eesti laul - need elustavad, annavad eluusku ja rõõmu /"Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?"/.

Kirjanik on teadlik oma armastuse erakordsest sügavusest ja tundeväärtusest. Luuletuses "Mitte igaühele" rõhutab Liiv, et kõigil pole õnne.

armastada palavalt
isamaad,
kannatada temaga.¹

Ja just kannatamine koos isamaaga, kodumaa õnnetusele kaasa-
elamine on Liivi patriotismi erilise sügavuse näitaja, võib-olla
ta patriootilise luule kõige demokraatlikum ning realistlikum külg.
Oma kodumead tõusuaegadel ülistada suudab ju igaüks, aga truuks
jääda kodumaale ja rahvale rasketel aegadel, ta õnne eest võidelda,
ta paremasse tulevikku uskuda - see nõuab juba tõsist, põhimõtte-
list suhtumist. Eespool tsiteeritud luuletuses "Mitte igaühele"
ütleb Liiv, et kellel sõna "isamaa"

... Rask pisarate rõhul
Ei kõland rinnasta
Ei sääl ei tunta teda
Ta sõnakõlin on ...²

1 KT VIII, lk. 35.

2 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 3:5,27.

Luuletaja elu, mille ta on pärinud isamaalt, on tihedasti seotud rahva käekäiguga, isamaa õnn on luuletaja õnn, isamaa valu ka luuletaja valu /"Isamaale", "Mitte igähele"/. Ja kirjanik rõhutab, et valupilvedega kaetud kodumaa ei kao südamest /"Kadumatu"/. Isamaa õnnetu olles on kirjanikul ennast raske kujutleda nii seoses isamaaga kui isamaata, mida ta erakordselt meeldesõbivates piltides edasi annab luuletuses "Sinuga ja sinuta", Lõppkokkuvõttes leiab aga luuletaja, et isamaata olemine on suurim õnnetus:

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta!¹

Kirjanik näitab, et õige rahvaliige peab isamaale truuks jääma /"Helleenlane ja pärslane"/, kutsub üles teda kaitsma, sest kaotatud isamaa asemele ei leia teist enam kusagilt /"Isamaa"/; ta kutsub üles töötama isamaa kasuks, olles veendunud, et see siis tõvest paraneb /"Kandke vilja kannatades"/.

Selline võitlemine ja töötamine rahva-isamaa heaks, ta saatu-sele vahetu kaasaelamine on tõelise rahvateenri ellusuhtumus. Ja ainult selline suhtumine annab luuletaja, aga ka iga teise ühiskonnaliikme elule, milline see omaette võttes ka ei oleks, mõtte, sest luuletaja elab edasi rahva südames, mille tundmuste kujundamisest ta mõte ja meel on osa võtnud:

... ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast ...²

/"Kui tume veel kauaks ka sinu maa"/.

Liivi isamaakäsitus on seotud eesti ajaloolise minevikuga, mille kurvad leheküljed on üheks tema patriootilise lüürika traagika põhjuseks. Nii viitab ta mitu korda 600-aastasele raskele

1 KT VIII, lk. 42.

2 KT VIII, lk. 34.

orjapõlvele, kus eesti rahvas on nagu mastita ja tüürita laev olnud võõraste juhtida ja rõhuda.

Oh kül olivad rasked su sad!

Tulivad nad ehk läksivad

Ikka olid nad valusad!

Ikka olid nad kibedad!

Vere vermed säält paistavad ...¹

(¹"Jumal kaitse Eestimaa!" /

Niisama raskesti kannatas luuletaja ka eesti rahva kaasaegse õigusetuse pärast, seetõttu, et ka kirjaniku elu ajal polnud eestlastel õigust kaasa rääkida oma elu korraldamisel.

Eesti rahva võitluses oma õiguste eest omistab Liiv suurt tähtsust C.R. Jakobsonile, kelle ajaloolise osa valgustamisele on pühendatud luuletused "Lõõn selle lahti" ja "Tema tõi päikese". Kirjanik iseloomustab Jakobsoni eesti noorsoo valgustajena, õpetajana, kelle vaateid luuletaja õppis tundma nooruses ja kes jäi igavesti ta elueeskujuks ja kõige kallimaks mälestuseks. Jakobson lõpetas orja roomamise, lõi uue maailma, tõstis ausse "Eesti" nime ja eestlaste mineviku:

Tema tõi päikese meie lauale.

Ennast teda kanti peagi hauale.

Agas juba lõõdnud haav oli rauale.

"Eesti rahvas," tema rääkis sinule,

esivanematest kõneles minule,

"maarahvas, maarahvas on eestlane!"²

("Tema tõi päikese",)

Nagu eelnenud vaatlusest selgub, käsitles Liiv oma hilisemas lüürikas eesti kaugemat ja hilisemat minevikku majandusliku ja poliitilise rõhumise all kannetava rahva huvide seisukohalt ja ilmselt tõelähedasemalt kui oma esimese perioodi loomingu. Seda

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:4,1.

2 KT VIII, lk. 58.

Seda tuleb öelda ka luuletaja suhtumise kohta kaasaja poliitilistesse probleemidesse.

Nimeit on Liivi patriootilise lüürika keskseks teemaks ning sagedase pessimismi põhjuseks tsaristlik piirimaade poliitika 19. sajandi lõpul, kus teostati rida reforme, mis purustasid küll balti erikorda ja saksa keele ja kultuuri mõju, kuid olid valitsuse poolt läbi viidud "reaktsioonilistel eesmärkidel, et eesti rahvast kiiresti venestada, tugevdades rahvuslikku rõhumist"¹. Õpetus rahvakoolides, ametiasutuste ja kohtute asjasajamine toimus ainult vene keeli. Valitsusvõimud tegid eesti rahvusliku kultuuri arendamisele suuri takistusi. "See lõi teatava pinna venevastase natsionalismi tekkimiseks Eestis, eriti väikekodanlikes ringkondades."².

Ka Juhon Liiv tunnetas valusalt tseristiikku rahvuslikku rõhumist. Selle eesti rahvusele elulise probleemi kallal näib ta kaua juurelnud olevat, samal ajal oma mõtteid ka ilukirjanduslikus vormis sõnastades. Oma maailmevaate piiratuse tõttu ei näinud luuletaja sügavamaid ajaloo käiku määravaid tegureid ning oli seepärast hirmul oma väikese rahva saatuse pärast, mida ta kujutas mitmekeistes, erakordselt mõjusates elegilistes võrdpiltides. Luuletaja tegi oma rahvale etteheiteid, et see magas Kalevipoja und, samal ajal kui talle hauda kaevati ("Läänemere lained").

Liiv mõistis hukka tsaaririigi ametliku vähemusrahvastesse suhtumise, mida iseloomustas õiglusetus, kus mittevene rahvastele "sai alatasa osaks igasuguseid alandusi ja teotusi"³, kus "tsaari valitsus õpetas venelasi veatama rahvuslike piirkondade põlisrahvastele kui alamale rassile, nimetas neid ametlikult "muulasteks",

1 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Eesti NSV ajalugu, lk. 205.

2 Samas, lk. 205.

3 Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn, 1952, lk. 6.

kasvatas põlgust ja vihavaenu nende vastu¹: Liiv paljastas tsaaripoliitika vastuolulisust ja silmakirjalikkust, kus Vene riik võitles slaavi rahvaste vabastamise eest, samal ajal kui "tsarism oli mittevene rahvaste timukas ja piinaja²", kus Vene alamail ei lastud oma soove ega kaebusi esitada, veel vähem ametlikku poliitikat kritiseerida:

Oma rahvastest kaebusi kuulda,
seda ei luba sa - sõna peab surema.

Miks on siis bulgar kallim Eesti³ rahvast?
Teda vabastes kaotanud me enese keele!

("Küsimine.")

Kuigi Liiv räägib palju väikesest ja suurest rahvast, nõudes esimestele teistega võrdseid õigusi, on ta lüürilise häbimärgistav teravik suunatud tsarismi rahvavaenulikke venestuspoliitikat reaktsiooniaastail avalikult toetama asunud kodanlike poliitikute ja rahvuslike reeturite - kadakate vastu. Luuletuses "Nutt" paljastab ta poliitikamehi, kes tsaari ametlikku rahvuspoliitikat järele veerivad ning soovivad väikerahval suure kaasuks välja surra. Luuletuses "Veel kõlask Toome tornist" näitab Liiv, kuidas üks peamisi eesti rahva väljasuremise propageerijaid - A. Grenzstein on kaotanud rahva igesuguse poolehoidu, on unustatud. Grenzsteini võrreldakse luuletuses lõhkise, pläriseva kellaga.

Teravalt paljastab luuletaja rahvuslikku renegaatlust, sündigu see siis balti-saksa feodaalide või tsaristliku rahvavaenulise poliitika poolele. Ta näitab oma rahvuse salgajate moraalselt

1 Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 6.

2 Semas, lk. 6.

3 KP VIII, lk. 51.

laostumist, näitab, et oma päritolu, vanemad, kultuuri ja keele
on need koerad maha selanud majanduslike kasude, omakesu huvi-
des:

Kes leivast paksuks läinud
Mis annud võeras meel
Kes seenitanuks läinud
Sest, mis annud võeras veel.¹

/"Emajõgi, mine lahti..."/

Sest asja lõpp on ikka: omakesu!²

/"Kui Erialtes võttis ärsandja palga!"

Võõrrahvusest valitsevate ringkondade teenistusse läinute vas-
tu lennutab kirjanik vihaseid needusi, nõudes nendelt meelt lahkumist
sinna, kus neid ootavad nende peremeeste pidulused ja kus nad - juba
elussainegi surnuhaud - viimaks lõpevad:

Siin sure, Eesti kadak!
Siin on su Eeden, kuld!
Siin sinu hauda katgu
Üks unustatud muld!³

/"Emajõgi, mine lahti ...")

Seega näitab Liiv, et rahvareeturid leiavad täielist hülgamist: neid
ei oota keegi kaugel ega lähedal, neid ei tunne tuulgi.

Ei tule arvata, et Liiv piirduks ainult tsaari reaktsioonilise
poliitika hukkamõistmisega, et ta ainult pessimistlikult nukrutseks.
Vastupidi, luuletaja otsib kirglikult väljapääsu valitsevast ras-
kest olukorrast. Ta astub välja üheõiguslikkuse kaitses, rõhutades,
et rahvus pole parem rahvusest, et igal rahval on Venemaa ajaloo
oma osa täita ja riigile oleks kahjulik, kui mõni neist kaoks:

Tõesti on nii. Seltskond on toekam, lõbusam, parem, rikkam.
Teiste hävitus viga on, hale viga, mida veelgi ei tunta...⁴

/"Küsimine." /

-
- 1 Käsitõlge: TA KM Juhan Liiv 3:5,41
 - 2 Käsitõlge: TA KM Juhan Liiv 2:24,3
 - 3 Käsitõlge: TA KM Juhan Liiv 3:5,42
 - 4 KT VIII, lk.51.

Luuletaja näitab, et väiksele rahvale on ta isamaa niisama armas kui suurele selle oma. Ta unistab ajast, kus valitseb vabadus, kus rahvad on võrdõiguslikud /"Oh sa mustakuuene rahvas!"/, unistab ajast, kus Eesti on jõudnud läbi surmaoru päikesepaistele, kus meie mered on laevu täis, rannikul aga lobbab vili /"Kas ma Eestit unes nägin?"/, unistab Eesti riigist ("Kas näitad?").

Peale kedakate - rahvuslike renegaatide pole Liivi isamaalüürikas nimeliselt märgitud, kelle vastu on konkreetset sunnitud luuletaja süüdistused ja küsimused. Ta tervitab ainult "sina" või "nad" või "teie" vormi või räägib suurest ja väiksest rahvast. Säärane ebaisikulisus oli tsarismi tingimustes vajalik isikliku julgeoleku põhjustel. On aga selge, et venestuses oli süüdi mitte vene rahvas, kes isevalitsuslikus riigis ei saanud ei sise- ega välispoliitikat määrata, vaid velitsevad ringkonnad. Ja seetõttu ei seogi Liiv tolleaegset tsaristlikku rõhumust vene rahvaga, ei süüdistata vene töörahvast Baltimail aetav^{as} reaktsioonilises poliitikas, vaid avaldeb oma sügavat poolehoidutundust slaavi rahva vastu, nagu kirjaniku maailmavaadet aneldüüsidest konstateerisime. Seda suunda toetab kirjaniku maailmavaate kogu demokraatlik ja humanism. Nii ütleb Liiv luuletuses "Kas näitad?" selgesõnaliselt, et ta võitleb vaenlaste vastu, kus aga tuleb nähtavale tõeline inimsus, seal vastab luuletaja armastusega:

Kas vihavaim minus helgib?

Jah - vastasel' lõpmata.

Kus aga inime selgib,

sääli armastan otsata.¹

Nii kujutabki ta oma tulevikupiltides eesti ja vene rahvast vabana koos elamas. Säärane kooselu saab toimuda võrdõiguslikkuse alusel, kus rahvaid seob leping. ("Ma mõtlesin ...")

1 KP VIII, lk. 55.

"Kas näitad?"). Maailmavaatelise piiratuse tõttu ei suuda Liiv määrata sellelaadilise vabaduse saavutamise teid ega saabumise aega, arvestades koguni aastatuhandetega. Alles siis saabub hommik, millal enam hunt ei kisu", s.t. on ületatud kaasaegse ühiskonna hundimoraal, saabub aeg, "millal häbiasi pole Eesti au"¹ /"Üks hommik tuleb", "Kas näitad?").

Liivi tolle aja poliitilist olustikku käsitleva lüürika olemuse määrab asjaolu, et ta omistab rahvuslikele kvaliteetidele suurema, põhilisema tähtsuse kui klassivastuoludele. Seda seisukohta iseloomustab kõige paremini luuletus "Minu erakond":

Ma olen igapäev nii mitu-mitu-meelne,
kas vabameelne, vana-, kodanlane,
kas töömees, jah, ka aadel mõnikord.
Ja kes veel teab, kuhu rändaks meel,
kui ununeks üks erakond: mu eesti keel.

Nii järelikult: minu erakond on eesti keel.²

Seega omistab luuletaja klassikuuluvusele ning poliitilistele vaadetele teisejärgulise tähtsuse ühiskondlikus võitluses.

Seega annab klassivastuolude alahindamine osale Liivi isamaaluulele piiratud iseloomu. Ta arvestab ainult eesti rahvaga, rahvakilluga, kelle lootus on kadunud, nägemata, et tserism oli vene töörahvale samasugune vaenlane, nägemata, et vene töörahvas oli eesti töötava rahva võitluskaaslane ja et võitlus lõpliku võidu eest bolševike juhtimisel oli juba alanud. Sellest Liivi välja-vaate piiratus, pessimism, positiivse programmi ebamäärasus, ta realismi tinglikkus kaasaegset poliitilist olustikku käsitlevates luuletustes.

Kus aga luuletaja avaldab oma palavaid tundeid kodumaa vastu, kus ta tunneb kaasa eesti talupoja raskele minevikule ja unistab

1 KT VIII, lk. 53.

2 KT VIII, lk. 59.

eesti rahva paremast tulevikust, seal on ta ~~luu~~ patriootiline lüürika erakordselt sügav, kõrgelennuline, tundeentne, kunstiliselt meisterlik ning kahtlemata ka sügavalt realistlik. Vaevalt on hilisemas kodanliku perioodi eesti kirjanduses patriootilise luule /selle termini täpses tähenduses/ alal midagi võrdset loodud.

Lüürika isikliku laadi tõttu on kriitiline ^erealism vähe andnud luules, spetsialiseerudes peamiselt romaani ja draama alale. See käib ka eesti kirjanduse kohta, kus kriitilist realismi esindavad ennekõike Vilde, Peterson-Särgava ja Kitzbergi looming. Ometi on Liiv oma ühiskonnateemalise luulega andnud küllalt tähelepantava, asendamatu panuse kriitilise realismi algusperioodi toodangusse. Ükski teine selle sugupõlve luuletajaist /A. Haava jt./ pole nii suurel määral pühendanud tähelepanu vastuoludele kaaseegses ühiskonnas ega neid nii demokraatlikult ning realistlikult käsitleanud. Veidi vanemaist autoreist võib Liiviga kõrvutada Jakob Tamme.

Oma ühiskonnakriitilises ja patriootilises luules lähtub Liiv töötava talurahva laiade masside seisukohalt, paljastades rõhujaid nii majanduslikul kui ka poliitilisel alal. Seega on Liivi lüürika rahva huvide teenistuses, kusjuures ta rahvalikkus on eelneva loominguperioodiga võrreldes tunduvalt süvenenud.

Liivi sotsiaalse luule rahvalikkust näitab seegi, et just selleteemalistes luuletustes on kasutatud rahvalauluvormi ja muid rahvalikke elemente. Siia kuuluvad mitmed Liivi kunstiliselt kõige meisterlikumad luuletused, kuigi teiselt poolt käsikirjades leidub hulk visandlikke katsetusi, milles korduvad sageli samad mõtted.

IX peatükk.

AUTOBIOGRAAFILISED ELEEGIAD JA PROOSALUULETUSED.

Juhan Liiv on teisel loomingu perioodil kirjutanud rea luuletusi, kus ta mõtiskleb ning kaebab oma eluraskuste ja luuletajate surdumise üle. Need autobiograafilised eeleegiad moodustavad meeleolult ja teostuselt kompaktsed tsükli ja väärivad tähelepanu juba kirjaniku biograafia erakordsuse tõttu, aidates mõista tema tunde- ja mõttemaailma. Kuid selle eluloolise küljega ei piirdu nende tähtsus.

Nagu eespool nägime, kajastus Liivi isiklik saatus tugevasti juba tema ühiskondlikus lüürikas, sest luuletaja põlvnes töötava rahva vaesemaist kihtidest, kannatas nendesamade raskuste all, mis laiad rahvamassid, ning elas seetõttu kaasa väikese inimese kannatustele. Samal põhjusel tõmbas ta oma patriootilises lüürikas sageli paralleele oma rahva ja isikliku käekäigu vahel. Luuletaja isiklik saatus, mida käsitlevad tema eeleegiad, on seega üheks näiteks, illustratsiooniks vaesema rahvaosa raskele käekäigule Eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse konkreetsetes tingimustes. Sellisena on Liivil sarnasust ukraina rahva kannatuste väljendaja Tarass Ševtšenkoga, kelle kohta M. Gorki ütleb: "Tema kaebustes isikliku saatus üle on kuulda kogu Väike-Venemaa kaebusi, tema mälestustes kasakate vabadusest - te tunnete ära kogu rahva mälestused"¹.

Ühtlasi on Liivi käekäik iseloomulik kunstnikule kodanlikus

¹ M. Горький, История русской литературы, Москва, 1939, стр. 189.

ühiskonnas ja eesti oludes eriti. Kirjandus- ja kunstiajalugu annavad hulgaliselt näiteid andekatest, kõrgelt ideelistest inimestest, kes nälgisid ja hukkusid klassiühiskonna kultuurivaenulistest tingimustes, omamata võimalusi ning jõudmata välja arendada oma võimeid, suutmata anda oma parimat. Juhan Liivi kui kirjaniku saatuse tüüpilisusele viitas luuletaja surma puhul juba proletaarne autor V. Buk: "Eesti kirjaniku osa - see on saladusline, varjurikas saatust, mis unistava luulega algab, värvita lootustes draamalise heitlemisega lühikest aega vältab ja traagikalise lõpuga... Temas /Juhan Liivis/ oli Eesti kirjaniku saatust kõiges oma tumeduses ja kohutavuses kehastatud."¹

Seega tuleb Liivi autobiograafiliste elegeiate tunnetuslikku tähtsust kõrgelt hinnata. Ja et vaadeldavate luuletuste kunstiline meisterlikkuski on kõrge, siis on nendel oma koht Liivi lüürika kogupildis. Ometi pole nende tähtsus kaugeltki nii valdav, nagu seda rõhutasid kodanlikud uurijad ja väljaandjad, kes paigutasid nn. "isikliku saatuse laulud" Liivi luuletuskogude etteotsa ning pidasid neid luuletaja kõige "originaalsemateks" ning väärtuslikumateks teosteks.

Alustades Liivi autobiograafilise lüürika motiivide vastlust, võime seega konstateerida, et mäkehvistu ja sealt võrsunud kirjaniku raske elu kujutamine vaadeldavais elegeiais annab neile demokraatliku, realistliku lähtealuse.

Nii on Liiv korduvalt viidanud oma raskele lapsepõlvele ja noorusele, kus

"Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, -
vahest mõnda lugeda!"²

1 V. Buk, "Juhan Liiv". Narva Kiir nr.24, 23.II 1913.
2 KT VIII, lk. 17.

Need värsid kuuluvad ulatuslikumasse luuletusse "Emale", mis oma kõrge kunstimeisterlikkuse kõrval näitab kõige paremini Liivi elu tihedat seost kehviktalupoegade eluvõitlusega. Samast luuletusest loeme edasi, et karjapõlv on pakkunud noorele Liivile rõõmsamaid meeleolusid, kuid haridustee löikas läbi jällegi vaesus. Kirjanik ei süüdistata ainult ühiskondlikke olusid, vaid viitab ka iseenda ebapraktilisele, kuid ausale tuuletalleja iseloomule, öeldes, et ta pole osanud rehkendada koolis ega eluski, samuti kui ta pole mõistnud silmakirja, roomata ega mesi-keelei kõnelda. Otsekoheses, ausas käitumises on luuletaja järginud oma ema, kuigi armastus, luule ja kodumaa on teda emalt järelelõigelt kõrvale kallutanud.

Oma minevikule tagasi vaadates ütleb luuletaja, et maikuul on temagi elupuu õitsenud, noorusmaa on kandnud hulga õisi, kuid nii õied kui ka viljad on enneaegu maha langenud nagu lehed sügisel ("Ma pimeduses olen laulnud", "Tuul mängib pärna lehtega", "Ei näe enam!"). Haigena ja õnnetuna pole mõtet unistadegi:

Mis aitab lõuna viljast unistada
ja õitest - kaugel, kaugel põhjamaal?¹

("Ma pimeduses olen laulnud".)

Eluvõitlus, loominguline pingeline haigus on purustanud kirjaniku hingelise tasakaalu. Salapärase helin, mida luuletaja kuulis nooruses ja mis teda innustas edasi püüdma, on nüüd kirjaniku matnud, on ta rinna rusuks muljunud, nagu loeme suurepärasest luuletusest "Helin":

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

1 KT VIII, lk. 28.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäälne ring.¹

Liigs intensiivsed tunnetused ja tundmused on kirjaniku hinge läbi põletanud, nõnda et ta ei suuda enam näha, ei tunne enam, ei mõista enam - mõte liigub veel ainult mosinlikult ("Naised kangast seadvad", "Ei näe enam!", "Masinlikult liigub mõte"):

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul pelju oli tunda korraga,
rind põles, leekis õnnes lõpmata -
ei tunne enam!² ("Ei näe enam!")

Nüüd tundub loodus mustana, nüüd on luuletajal kõikjal va-remed ees - ta näeb neid metsas, mäel ja väljal, eesti rahva soo-eastases orjapõlves, aga ka iseeneses ("Üks tõsine tund", "Ma kõn-disin metsa poole"). Jõudude piiratus tekitab üldse hirmu välis-maailma, elutegevuse ees. Sellest siis õõ, pimeduse ihaldamine, tuisuse tumeda ilma armastamine, luuletuste loomise ettepanekute tagasilükkamine ("Tule, õõ pimedus", "Tuisk", "Siis kui ma lau-lud olin ära põletanud", "Ärge küsige mult luuletusi"):

Ärge küsige mult luuletusi
Ärge küsige mult midagi
Hoidke oma arutuse mesi:
Hoidke oma kiitus tegasi.³

("Ärge küsige mult luuletusi.")

Olukorra lootusetus sunnib kirjanikku suhtuma skeptiliselt tulevikku, eitama lootust, noorusmälestusi, sest need mõlemad kut-suvad luuletajas esile kibedustunnet ("Mine ära", "Oh ära püüa"):

Oh ära püüa, püüa sa
mind lootma õpeta:
laev, mis on jäänud jäädesse,
see on mu süda ka.

1 KT VIII, lk. 26.

2 KT VIII, lk. 19.

3 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 4:8,8.

See laine, mis jää purustaks,
teeks vabaks vangist ta.
Kuid laine, mis jää purustaks,
see mateks laeva ka!¹

("Oh ära püüa.")

Sügavasti kannatab Liiv oma vallevaese seisundi pärast ("Aru-
tust...").

Kirjanikule on jäänud kaaslasteks kurbus, mure, üksildus, mil-
lest ta annab meisterlikke, meeldejäätavaid pilte luuletustes "Mu-
re" I ja II. Rahutus, mure jälitab luuletajat kõikjal: püüab see
metsa rahu otsima minna, on mure (see) nagu tuhkrupüüdja lõksuga,
varitsedes nagu ämblik kärbest akna all; heidab luuletaja voodi, -
mure on juba enne seal, mure ei väsi, ei vaja rahu:

Heidan õhtul,
väsind, voodi, -
mure - tema enne sääl!
Vaavad vahest
silmad kinni, -
tema istub kulmu pääl!
Ärkan hommikul
ma üles, -
mure juba enne ees, -
mure seda juba ootas, -
sõber kogu päeva sees!²

("Mure" II.)

Haige kirjaniku mure ei vii tegudele, ta ei lähe üle, sest ta
on sisutu - hirmus üksildus ("Murest võib midagi saada").

Oma loominguliste võimete nõrgenemist tunnetab kirjanik tere-
va valuga. Luuletuses "Naised kangast seadvad" ütleb kirjanik, et
kunagi on ta mõttekangas olnud ere, ta südamesse on paistnud tähed,
päike, kuid nüüd on sellest jäänud ainult räbald - mõttelõng on
katki kärisenud, tükid tuule poolt laiali kantud. Ühes oma parimas

1 KT VIII, lk. 26.

2 KT VIII, lk. 32.

autobiograafilises luuletuses "Minu luule" võrdleb kirjanik oma loomingu lootusriikast algust kotkaga, kes tõusis pilvede poole, kuid teda tabas küti nool ja

Nüüd hoigad haledelt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledelt üles,
kus lendab su igatsus!¹

Kui enne oli luuletöö ilus, armas, siis nüüd on laul lahtunud, riim kuulub masinlikult ("Masinlikult liigub mõte"). Kirjanik kardab vaadelda ilusat loodust, sest see sunnib teda laulma, viimane võib aga tuua surma ("Ei saa vaadata"),

Vaadeldud nukrate motiivide kõrval on aga Liivii II perioodi isikuluules ka positiivseid mõtteid ja tundmusi. Teda rõõmustab oma armastus ("Kodule"), ta vaidleb vastu nendele, kes väidavad, et ta elu on olnud viljatu - poeedile pole ta igatahes kerge olnud ("Ei külvi polnud kuskil"). Luuletaja tahaks inimeste sekka, kuulda, elu tunda, kuid jõud on väike ("Ärge küsige mult luuletusi"):

Igatsus, mis ihkab - inimesi, elu
Ihkab olla, näha, vaadata
Ihkab sõbra hääli, ihkab kõnet
Inimesena ta tahab elada.²

Kuigi eespool märkisime, et kirjanik tõrjub endast eemale lootuse paremasse tulevikku, leidub teiselt poolt luuletusi, kus ta elevusriikastes piltides sõnastab oma parema päeva ootusi, ootab oma õnne ("Minu saatus", "Tulevik"):

Ei, laev ta on - mu kauge lootus:
ta peab, ta peab kord tulema!

1 KT VIII, lk. 27

2 Käikiri: TA KM Juhan Liiv 4:8,8.

Ja kuigi varem pettis ootus,
ma usun: nüüd küll tuleb ta!¹

("Tulevik").

Kui nüüd peale eelnenud motiivide vaatlust tõsta küsimus Liivi elegeiate meetodi kohta, siis tuleb öelda, et pessimism, lootusetus, õõ ja surma ihalemine, hirm elu ees on iseloomulik romantismile. Kuid reaktsioonilises romantismis on autorisuhe tavaliselt hoopis teine: seal on tegu kannatuse, valu teesklemisega, sihiliku ideoloogilise uima levitamisega, lugejaskonna värbamisega erakordse sisu abil. Liivi luules seevastu pole midagi sihilikult väljamõeldut, teeseldut haiglast. Liiv ei kirjutanud oma luuletusi avaldamiseks, vaid iseenda jaoks ja neis edasiantud tunnetuslik sisu vastab tegelikkusele.

Seega on Liivi luuletused oma geneesilt elu tõepäraseks peegelduseks. Kuid haige autori isikliku biograafia domineerimise tõttu on nende üldistuse aste madal. Autor ei jõua oma isikust kaugemale, ei tee üldisi järeldusi.

Paralleelselt sellele on ka nende luuletuste tendentslikkus nõrk. Kui Liiv ründab oma ühiskondlikus luules teravalt rikkaid, tsaaripoliitikat ja rahvuslikke renegaate, siis autobiograafilistes elegeiates on süüdistav osa vähemärgatav. Hoolimata mõningaist viidetest oma vaesusele, oma vanemate kannatusele mõisnike ikke all, on nende luuletuste põhitooniks teatav andekspaluv noot. Psüühiliselt on see muidugi seletatav kirjaniku haigusega. Mõningail juhtumeil satub Liiv elegeiates vastuollu oma seisukohtadega teistes luuletustes. Nii on ühiskonnakriitilises lüürikas eesti rahva sejaditepikkust orjapõlve kasutatud süüdis-

1 KT VIII, lk. 34.

materjaline, kuid luuletuses "Siis kui ma laulud olin ära põletanud" peab ta tähtsat 600 aastat armsaks, millest paremat meel ei kannata.

Ekbarealistlikuks tuleb pidada paaris luuletuses kohatavat haua ihalämist ja usku vaimu (hinge) paremasse elusse peale surma ("Õõ rahust paistab vaikne haua rahu", "Ma naeran häda").

Kunstiliselt kujunduselt on vaadeldava rühme luuletused üldiselt viimistletud ja saavutavad oma piltlikkuse ja fantaasiarikkusega sügava emotsionaalse mõju.

Kui nüüd kokkuvõtteks vaadelda Liivi luulevormi meie uurimisülesande seisukohalt, siis võime siingi konstateerida realistliku suuna domineerimist. Liivi luulevormi realism seisneb ennekõike rahvalikkuses ja konkreetsuses, kusjuures viimane avaldub luuletuste mõtte- ja tundesisu nägelikus edasiandmises, stiili üldises piltlikkuses.

Rahvalikkuse seisukohalt vastab Liivi luule nendele põhimõtetele, mis ta oma arutlustes "Ääremärkused" ja "Võõraste sõnade tarvitamise asjus" kirjendusliku keele ette seadis.

Asudes esimeseks vaatlema Liivi luulevormi rahvalikkust, leiame, et see avaldub nii luulekeeles (tarvitades seda sõna kõige laiemas tähenduses), värsiehituses, kompositsioonis kui ka loomingu tehnikas üldse.

Liivi loorikas valitseb elav rahvakeel kogu selle mitmekesisuses ja loomulikkuses. Me kohtame seal üldrahvalikku sõnavara ja ütlemisviisi, rahvalikke kõnekäände ja kujundeid. Kohati arendab Liiv stroofide kaupa rahvalaulu-laadilist värsket pildistikku, nagu:

Mis minu põues pakitseb,
mis minu meele kurvaks teeb,

mis mind ära ehmatab,
kogunisti kohutab ...¹

("Laulikutele.")

Mis ju vahib vainu päälta
Mis on õues upakille
Riida taga ripakille
Pilve vahel pilusilmil:
Kevad kena vennikene ...²

("Mis ju vahib vainu päälta")

Seejuures pole luuletaja rahvalikke kõnekäände ja kujundeid meelevaidselt teksti põlminud, vaid ta kasutab neid nagu osav keelekõneleja õigel ning tabaval kohal. Loomulikkus, lihtsus, kunstlikkuse puudumine on Liivi luulekeele põhilisemaid omadusi. Kirjanik pole teinud "keele-ilu" oma eesmärgiks, vaid kasutab sõna oma mõtete ja tundmuste võimalikult täpse ning ilmeka avaldamise vahendina.

Liivi luulekeele rahvalikkus avaldub ka ta värsside lauseehituses, ta teksti üldises intonatsioonis. Niisuguseid rahvalikke, omapäraste tähenduslike ning intonatsiooniliste varjunditega kõneühikuid kohtame sageli:

Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!³

("Emale")

Kesse kobistab õösel põrandal?
Äes see valvab sinu süngi ees,
Kesse päitsis sind magama hällitab ...⁴

("Omakasu.")

Mul kümnetuhat võlgu on,
Ei tea, mil kütte saan?
Mul koht veel poolel maksmata -
Viistuhat vend saab, Jaan.⁵

("Kerjaja")

1 Kt VIII, lk. 133.

2 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,82.

3 Kt VIII, lk. 18.

4 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,40.

5 Käsikiri TA KM Juhan Liiv 3:3,42.

Eriti olulist kasutab Liiv rahvakeele elemente oma lüüri-
lise kangelas ning lüüro-epiliste luuletuste otsese kõne indi-
vidualiseerimiseks:

Minu Mikust saab tubli mees!
Needsamad silmad, mida emalgi!
Hambad tal mehei teravad, -
Katsun, kust leiba saan temale.¹

("Töömehe laul.")

Või: "Kaeba kohtu," ütleb,
ütleb kallid mees.
"Säälsed rahvad teavad," -
näitab maja ees.²

("Juhtumine.")

Liivi sõnavaras kohtame ka mõningaid kitsama levikualaga
sõnu, mis annavad ta stiilile paiguti teatava kohaliku kolorii-
di ("kitsevisnapuu", "okasmarja / = karusmarja / põõsas", "kiil"
/ = kapsanuuter /, "oskas / = osas, tabas / küti nool"³, "just nagu
hämmelgas kärblast akna all"⁴).

Liivi lüürilisel loomingul on mitmes suhtes kokkulangemisi
rahvalauluga, kusjuures sellega pole õeldud, et luuletaja oleks
igakord teadlikult jäljendanud vana (regivärsilist) või uuemat
(lõppriimilist) rahvalaulu. Lihtrahva keskel üles kasvanud, hiljem
jällegi sealsamas elades oli Liivile rahvatraditsioon n.ö. ema-
piimaga verre sattunud ning töödeldi ta teadvuses individuaalse
loomingu originaalseks elemendiks. See käib rahvalauluga kokku-
puute kohta nii ideestiku, kompositsiooni, värsimöödu kui ka lüü-
lekeele osas. Sealjuures tuleb Liivi loomingu rahvalaulu-elemen-
tide hulga seisukohalt eristada kaheksaüksikut luuletusi: ühed, kus
autor on kasutanud rahvalaulule väga lähedast vormi ("Kaebus", "Oma-
kasu", "Mis ju vahib vainu päälta" jt.) ja teised (siia kuulub

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,9.

2 KT VIII, lk. 112.

3 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,32.

4 KT VIII, lk. 31.

valdav osa Liivi luuletusi), mis on kirjutatud kaasaegsete luulereeglite järgi, kuid sisaldavad endas üksikuid rahvalauluelemente.

Esimest liiki - rahvalaulu-laadilisi luuletusi iseloomustavad algriiim ("Kevad kena vennikene / Seep see vahib vainu päälte"¹), parallelism ("Vaesel ei ole vaderit, / õnnetusel hõimulasi, / tagakiusatul sugulast."²), mitut liiki kordused, nende hulgas eriti anafoor ("Sääl tema vestu suliseb, / Sääl tema mätta ei muliseb"³), samuti tunderõhulised hüüd- ja küsilauseid ("vereke, vereke, ära tuksu sa, - / tema, omakasu, võib ära ehmata!"⁴) ja kohati arhailine keel ("rekke ei rebitagi!", "sulasel ikka suurta kõhtu!"⁵)

Kuid ka teises liigis leiame soraadiliselt rahvalauluelemente: algriiimi ("Mis minu põues pakitseb... / kogunisti kohutab..."⁶), parallelismi ("Hõlpsam on mägesid tõsta, / kergem on kaljusid kanda..."⁷), kordusi, nende hulgas anafoori ("Südametunnistus aga sööb sind, / südametunnistus maha lõõb sind..."⁸), epifoori ("Sa ilus aeg, sa armas aeg" jne.⁹), epitsetüüksist ("Sa magad, sa magad, sa magad, / sa magad, mehike..."¹⁰), rohkesti tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid ("Mu ilus kullakene, / mis mõtled nüüd jälle sa?"¹¹); mõnikord kasutab luuletaja ka arhailise keele ele-

1 Käskikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3, 82.

2 KT VIII, lk. 131.

3 Käskikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3, 82.

4 KT VIII, lk. 130.

5 KT VIII, lk. 131.

6 KT VIII, lk. 133.

7 KT VIII, lk. 130.

8 KT VIII, lk. 130.

9 KT VIII, lk. 60.

10 KT VIII, lk. 45.

11 KT VIII, lk. 63.

mente ("Vali on harida põuasta sööti ..." ¹, "laul oli hale, laul oli kurba ..." ²).

Värsimõõdu osas on Liivi rahvalaululistes luuletustes tavaliselt tegu 8-silbiliste värssidega, kus esineb nii trohheilisi kui ka daktülilisi värsijalgu ("kuhu hädaga hüppama" ³), kuid sageli esineb ka lühemaid või pikemaid värssse.

Mitte-rahvalaululistes luuletustes kasutab Liiv trohheilist (kohati koos rõhuta eelsilbiga) või daktülilist värsimõõtu. Sealjuures ei ole Liivi värss igakord puhtalt silp-rõhuline, vaid võime kohta luuletusi, kus on tegemist aktsentueeruva süsteemiga:

Kõik elu, ta oli vangis	a (8 silpi - 3 rõhku)
oli rüuas, ahelas	b (7 silpi - 2 rõhku)
oli midagi selle vahel,	a (9 silpi - 3 rõhku)
mis põues läinetas. ⁴	b (6 silpi - 2 rõhku)

("Uus ja vana.")

Siinkohal jääb lahtiseks, milline suhe on eesti vanemas lüürikas harva esilekerkival aktsentueeruva süsteemil (mida kohtame juba K.J. Petersonil) uuema rahvalaulu värsimõõduga, kus ka ei puudu näited rõhulisest värsiehitusest.

Uuema rahvalauluga on Liivil kokkupuutepunkte ka lõppriimi osas. Rääkimata sellest, et leiame tal vemmälvärsilisi ridu ("Saapaid tehtaks liimigagi, - / luuletakse riimigagi!" ⁵), on Liivi riimid üldiselt ebapuhtad. Osalt on siin tegu 1860-80-ndate aastate traditsioonidega (käändelõpp-riimid), osalt aga tuleb arvesse uuema rahvalaulu praktika, kus ka valitseb ebapuhas riim. Liivi "irdriime" iseloomustavad näited, nagu "Valjastest : süda-
meist" ⁶, "hommikus : kaduvus" ⁷, "rahvaga : nemad ka" ⁸ või:

1 KT VIII, lk. 120.
 2 KT VIII, lk. 132.
 3 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3,82.
 4 KT VIII, lk. 71.
 5 KT VIII, lk. 151.
 6 KT VIII, lk. 74.
 7 KT VIII, lk. 54.
 8 KT VIII, lk. 56.

Mets, Harvad, kurvad kasepuud	a
mustavad varjuna,	b
ja märjad oksad ripuvad	a
alla nii nõuta. ¹	b

("Üks märtsihommik udune,")

Ka luuletuste kompositsioonis võime tõmmata paralleele rahvalauluga. Nii on Liivil kombeks alustada luuletusi retoorilise või tunderõhulise küsimusega, mis avaldub juba pealkirjades, nagu "Mis on kui vaikne valu hääl!", "Kas ma Eestit unes nägin?", "Kas olete näinud?". Rahvalaululähedane lühiluuletus "Pääsuke" kujutab endast vastust *eni* värssi "Pääsuke", kust sa need lüdinad leidsid?" küsimusele. Teatavasti kasutab vana rahvalaulgi sama ülesehitust; samuti esineb nii Liivil kui ka rahvalaulus dialoogile ehitatud kompositsiooni.

Liivi luule struktuurile, nagu rahvalaulule, on iseloomulikud värsside ja värsiosade kordumised, mis võimaldasid Liivil nähtavasti kergemini mõttelõnga käes hoida, sest rahvalaulikuilgi teenisid nad improvisatsioonilisi ja mnemoonilisi eesmärke:

Sinuta upun ma udu väes,
Sinuga heitlen ma tormi käes.²

"
Üks suu.

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõttis nägu,
nii vagune.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

Ja mõttis nägu,
nii aus ta,
nii vaikne, valul
ja sõnata.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!³

1 KT VIII, lk. 73.

2 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:5,11.

3 KT VIII, lk. 60.

Lisaks sellele on Liivil kombeks lõpetada oma luuletusi algstroofi kordamise või varieerimisega.

Liivi luuleteteknikale on kohati üldse omane teatav improviiseeriva rahvalaulu heietav tööviis. Nii on ta mitmeid oma luuletusi järk-järgult pikemaks arendanud. Näiteks sisaldab luuletuse "Emale" esimene säilinud variant 4 salmi, 2. redaktsioon on juba 8-salmine, viimane variant sisaldab ega käsikirjas üle 40 salmi.

Edasi peitub Liivi lüürilistes luuletustes sageli iseloomulik süzeeline element ("Mure"l, "Mängisid", "Hällilaul", "Isad ja pojad"), mille kohta võime rikkalikult paralleele tuua eesti rahvalaulust. Molemal juhul teenivad nad elamusliku konkretiseerimise eesmärke.

Rahvalaulu kõrval on Liivil tihe side ka eesti kirjandusklassikaga. Näiteks kasutasid ka 1860-80-ndate aastate kirjanikud mitmeid rahvalauluelemente (algriiim, parallelism jt.). Teiseks viitavad rahvusliku liikumise aja kirjandusele niisugused kujundid, nagu "Õhk Taara tammikust"¹, "Jää sisse kinni jäänud/ on põhja piiril laev."² jt.

Teise iseloomuliku joonena on Liivi lüürika valdavale enamikule omane erakordne konkreetsus, nägelikkus. Ka kõige abstraktsemate teemade käsitlemisel saavutab ta lugejas kõrge kaemuslikkuse astme, rakendades selleks mitte ainult visuaalseid, vaid ka teistele meeltele toetuvaid kujutlusi. Peale visuaalsete tajumuste kasutab Liiv eriti akustilisi muljeid ("Nagu ilusamgi hele hääl..."³, "Jäänud vaiki org ja võsa..."⁴), aga ka maitse- ("See kiil on viha ja mõru ..." ⁵) ja kompimismeele andmeid ("jää ei jahutand mu keha ..." ⁶).

1 KT VIII, lk. 121.

2 KT VIII, lk. 102.

3 KT VIII, lk. 23 .

4 KT VIII, lk. 96 .

5 KT VIII, lk. 125 .

6 KT VIII, lk. 22.

Liivi mõtte- ja tundesisu vaatlikustamise parimaks näiteiks on "Omakasu", "Minu luule", "Mure", "Ta lendab mesipuu poole", "Sinuga ja sinuta" jt. Nendes ja teistes luuletustes on kirjanik oma ideele leidnud äärmiselt selge ning kindlapiirilise, samal ajal aga sügavalt emotsionaalse kehastuse. Nende luuletuste nägelikkus baseerub laialdaseit rakendatud personifikatsioonil (resp. sümbolil), mida toetavad sagedased õnnestunud metafoorid, üllatavad võrdlused, tabavad epiteedid, milliste tagavara näib kirjanikul paiguti piiramatu olevat. Nii on Liiv luuletuses "Sinuga ja sinuta" oma ängistatud patrioetilisi tundmusi kannatava isamaa vastu sümboliseerinud küll hukkavais lainetes heitleva laevana, küll kõrbes januneva palmina, küll marust raputatud maja või lille-na, koiduta hommikuna, piiritu ööna, lilletu kevadena, lehetu puuna, tähitu taevana jne. Poeedi murdunud luuletaja teed on kujutatud haige linnuna, kellel küll tiiva ära kiskunud, pimedas tihnikus oigava kotkana, keda kõrgeste poole tõustes on tabanud küti nool ning kes nüüd vaatab haledalt igatsedes ülespoole ("Minu luule"). Tundub, nagu oleks luuletaja tabanud oma idee kehastamiseks parima, ainsa võimaliku võrdkuju. Lugejale-kuulajale sööbib see eleegilisest elamusest tulvil pilt jäädevalt mällu. Luuletuses "Mure" I räägib poeet mure eest põgenemisest, selle siidihällist, laulukese laulmisest. Muret võrreldakse tuhkrupüüdjaga, kes läheb lõksuga metsa, ämblikuga, kes ootab kärbest akna all, muret nimetatakse vennikeseks, kallikeseks, temasse suhtutakse ironiaga, vihaga. Sellisena on luuletaja tõusnud oma isikliku kurbuse mainimise või avaldamise pinnalt (millega piirdutakse mõneski autobiograafilises luuletuses) nii kõrge üldistuse tasemeni, et toodud võrdkuju sümboliseerib muret üldse ning pakub oma kõrgelt individualiseeritud pildistiku tõttu erakordse elamuse, mille pole tegu ainult

norutundmusega, vaid hoopis suuremal määral esteetilise lõbuga.

Liivi kunstimeisterlikkuse kasv on seda selgem, kui vaadeldud luuletust võrrelda paralleelsete luuletustega I loomingu perioodist ("Valu", "Troost"), kus isikupäraste, kontuuri selgete kujundite asemel esinevad kulunud fraasid, nagu "tundmuste tormid", "tormab mässul elumeri" jt.

Teise loomingu perioodi luules on aga Liivi troobid valdavalt enamuses omapärased, uudsed, individuaalsed, mille kohta võime tuua hulgaliselt näiteid!

Kui - rinnast läbi lastud, -
Sa tihnikus kõneled veel -
Siis kisendad nagu lõukoer,
Kui maal, nõelab su keel: -¹

("Sa oled kui - ")

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb, -
kui tema saaks kõnelda!²

("Must lagi on meie toal".)

Tuhakarva lained
laisalt liiguvad,
seisukütkes pilved
umbsed, igavad ...³ ("Sügisene rand".)

On luuletusi, mis Liiv on üles ehitanud puhtalt võrdlustest ("Sa tulid" II).

Oma ideelise sisu ja elunähtustesse suhtumise edasiandmiseks kasutab Liiv osavasti huumorit, ironiat, satiiri. Huumori vaevaltmärgatav varjund on juures mitmel ta armastuslaulul ja mõttesalmil. Ironiat kasutab luuletaja rahvus- jt. ühiskondlikke küsimusi käsitlevates luuletustes, aga ka mõnes auto-

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv biograafilises elegias ("Mure" I)

3:5,13.

2 KT VIII, lk. 44.

3 KT VIII, lk. 94.

Satiiri leiame ühiskonnakriitilistes luuletustes ja epigrammides.

Ei saa aga öelda, et Liivi lüürika oleks läbini troopidega küllastatud. Nimelt kohtame küllalt stroofe ja luuletusigi, kus kirjanik saavutab oma vahetu, siira mõju lihtsa, otsese ütlemissviisiga:

Leidsin aiast linnupesa
okasmarja põõsa seest.
Ammu juba olid linnud
välja läinud tema seest."¹

("Tühja pesa ees.")

Seejuures sävendab luuletaja nii ühes kui teises laadis oma pildistiku emotsionaalset teravust mitmesuguste meisterlikult kasutatud lause- ja kõlakujunditega. Me kohtame ta lüürikas mitut liiki kordusi, millest oli juttu juba eespool ühenduses Liivi luule rahvalikkusega, retoorilisi ja tunderõhulisi küsilauseid, rikkalikult tunderõhulisi hüüdlauseid ning apostroofe:

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle, kõle sügise!²

("Oh kanarbik, oh lilleke!")

Kas on sääl ees mu
ihade nurm,
kas minu elu, kas
minu - surm?³

("Minu saatus,")

Järgmiseks põhiliseks lausekujundiks, mis omandab juba kompositsioonilise tähenduse, on Liivil antitees ja sellele lähedased kujundid (kiasm, kliimaks). Juba pealkirjad osutavad antiteesidele ehitatud kompositsioonile ("Sina ja mina", "Sinuga ja sinuta", "Uus ja vana", "Ema ja tütar", "Isad ja pojad", "Hääd ja halba", "Halb ja hää pää"). Ka meeleoluliselt kontrasteerib luuletaja sageli enese ja oma kurbuse teistele inimestele või looduse ilule ja röömule.

1 KT VIII, lk. 85.

2 KT VIII, lk. 87.

3 KT VIII, lk. 25.

Mu ees on surm,
 ma tunnen ta vina.
 Ja säälpool on nurm,
 kus õitsed sina.¹

("Sina ja mina")

Edasi kasutab Liiv lausekujunditest sageli paradoksi, eriti sententsides:

Elu ja armastus:
 kuidas teid surematuks teeb surevus!²

Väiksemal määral on Liivi lausestusele iseloomulikud ellips, aposiopees, asündeton ja polüsündeton.

Kõlakujundeist puudutasime eespool juba algriimi ja osaliselt ka lõppriimi. Kokkuvõtvalt tuleb öelda, et kirjanik kasutab kohtati ka täislõppriime ("Sina ja mina"), kuid sagedamini siiski eba- puhtaid ning käändelõpp-riime või jätab mõnikord riimimata. Luuletaja astubki, nagu teame, oma sententsides välja liigse riimior- juse vastu. Kuid mis Liivil jääb puudu lõppriimi osas, selle kor- vab ta mitmesuguste sisekokkukõladega: me kohtame tal siseriime (sää! arm, sää! surm, sää! sügise ...³), eelriime ("helin õhku- des.../ vulin jõe vees"⁴). Leidub näiteid, kus Liiv riimib kuni 6 värssi sama riimisüsteemiga ("Lõõn selle lahti"). Eufoonia ees- märke teenivad sageli ka Liivi eespool vaadeldud kordused.

Rikkalik on Liivi onomatopöa:

Kordkorralt kül^m sää! plaksateb ...⁵

("Külm")

Kargab siis krapsti kohtumajasse,
 kargab siis kopsti kohtuauale ...⁶

("Omakasu")

-
- 1 KT VIII, lk. 67.
 - 2 KT VIII, lk. 137.
 - 3 KT VIII, lk. 87.
 - 4 KT VIII, lk. 75.
 - 5 KT VIII, lk. 99.
 - 6 KT VIII, lk. 131.

Üks prääk, prääk, prääk,
- see pardi keel!
Ja vääk, vääk, vääk,
- see pardi meel!¹

("Algus nii täielik.")

Sellega näeme, et Liiv on II loomingupeeriodi luules ületanud oma varajasemate luuletuste romantilis-epigonistliku saamatuse ning kunstlikkuse ning on oma parimates saavutustes jõudnud meisterliku sünteesini elava rahvakeele-materjali ja individuaalse, kordumatu kunstilise teostuse vahel, on jõudnud vormini, mis kindlustab mõtte- ja tundesisu võimalikult sügavama edasiandmise ning suurima emotsionaal-esteetilise mõju. See ongi hea realistliku stiili tunnus.

Ei saa aga öelda, et Liiv oleks kirjutanud läbini head, laitmatut realistlikku stiili.

Kõigepealt leidub Liivil, nagu eespool märkisime, terve hulk segaseid torsosid, milliste mõtte- ja tundesisu jääb lugejale suuremal või vähemal määral arusaamatuks.

Edasi ei saa Liivi luulekeele rahvalikkust ühekülgselt üle hinnata. Nimelt võime Liivi luuletetes hea kirjandusliku keele kõrval konstateerida üksikuid keele- ja stiilikultuuri riivavaid nähteid. Nii käib Liiv mõnikord värsimöödu ja riimi saavutamiseks liiga vabalt ümber sõnadega, lühendades, pikendades või muutes neid omavoliliselt: "sõna alla vand'ma"², pigistatakse sõrgust"³, "pannd /= on pannud/ roosilille põlema"⁴, "lehed lang'sid"⁵, "kurva^lae^gade kaja"⁶, "tumed^aõ^õde tunnistaja"⁷;

1 KT VIII, lk. 108.

2 KT VIII, lk. 143.

3 KT VIII, lk. 137.

4 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:5,4.

5 KT VIII, lk. 92.

6 KT VIII, lk. 58.

7 KT VIII, lk. 58.

Väga sagedane on tugevaastmelise mitmuse 3.isiku kasutamine:

(nad) "mõõtvad", "jõudvad", "sõudvad".

Süntaksi osas kasutab luuletaja laialt ebakirjakeelset asesõna nimisõnalise aluse järel, mis tekitab kohati ebaselgust:

Häättegev selts te praegu on

On pidu saalis koos ...¹

("Kerjaja".)

Riimi huvides on Liiv paiguti moodustunud uusi sõnu, mõned nendest on arusaadavad ning vastuvõetavad, kuid teiselt poolt on ta tootnud niisuguseid pentsikuid tuletisi, nagu "loodusesure" (=suremine)², "lahetama" (?=lahutama: "nad on ta laintel lahetanud"³) jt.

Kuigi eeltoodud keele liiga vaba kasutamise juhtudel ei puudu kohati murdeline või rahvakeelne tagapõhi või paralleelne pruuk mõõdunud sajandi eesti lüürikas, tunduval nad eriti tänapäeva lugejale kirjaniku hoolimatusena keelepühtuse vastu.

Liivi mustandkäsikirjadest näeme, et ta on oma loomingu-protsessis kohati lähtunud mitte tegelikkusest ja selle suhetest, vaid mõnest riimist, sõnade kokkukõlast (näit. õõ - tõõ - võõ)⁴ ja on otsinud sellele sobivat sõnastuslikku kuju. See on kahtlemata antirealistlik menetlus, mis annab halvemal juhul sõnekõliina või riimimängu. Mitmeid sellelaadilisi mustandites säilinud katsetusi pole üldse mingi tõsisema mõtteni suudetud viia.

Ka ei vasta Liivi mõningad antiteesid reaalse tegelikkuse vastuoludele ega aita seepärast kaasa selle sügavamale tunnustamisele, vaid annavad käsitlemisele mõnevõrra ühekülgse ilme, mille puudus on iseloomulik romantilisele kunstile.

1 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:3, 41.

2 KT VIII, lk. 44.

3 KT VIII, lk. 108.

4 Käsikiri: TA KM Juhan Liiv 3:4, 2.

Lõpuks mainitagu, et Liiv on taotlenud mõnikord teatavat üllatavat lõpp-puänti ("Smale", "Rändaja"), kuid et need on liiga vähe seotud eelneva mõttearendusega, siis ei tekita nad soovitud efekti ja tunduvald luuletustes võõrkehana.

Eelnenud miinuste osatähtsuse hindamisel peab peale tolle aja kirjandusliku kultuuri taseme arvestama ka Liivi tervisliku seisundit ja olusid, kus Liiv oma luuletused kirjutas.

Seda silmas pidades võime konstateerida, et Liiv kirjutas oma luuletused rahvalikus, põhiliselt realistlikus stiilis.

Luuletuste kõrval kirjutas Liiv teisel loomingu perioodil ka proosavormis, millest on säilinud rida käsikirju. Nendes domineerib arutlev laad, kusjuures kirjanik juurdleb oma õnnetuse põhjuste, tsaristliku vähemusrahvaste poliitika, haritlaste maa-lejäämise j^m. moraalset laadi küsimuste üle. Autori tervisliku seisundi tõttu ei paku need arutlused eriti autori enese kohta käivas osas ("Kohtutele ja erainimestele", "Minu lugu", "Ketse" jt.) tegelikkuse tõepärasest peegeldust, vaid opereerivad sageli hallutsinatsioonilise materjaliga ning tegelikkusele vasturääkivate mõttešeeostega. Seetõttu pole nad oma sisult realistlikud (kui niisugust küsimust siin üldse mõtet on tõsta), pakkudes ainult psühhopatoloogilist huvi. See ei tähenda muidugi, et ka vaadeldavais kirjutistes ei oleks üksikuid löike, kus välist olustikku, inimesi ja sündmusi on tõepäraselt kujutatud.

Teemad, kus kirjanik ei käsitle ennast ega oma elukäiku, on enamasti vabad haiguslikest kujutelmadest. Enamikule neist on iseloomulik poleemilis-didaktiline laad. See murreb läbi ka ta ilukirjanduslikku vormi rüütatud süžeeelistes ketsetustes (näit.

"Sooselja peremees ehk kolmsada vakka rukkeid"), purustades objektiivse esituse illusiooni ning andes mingi traktaadi ja lühijutu vahevormi. See arutleva elemendi domineerimine või jutustavkirjeldava ning arutleva maneeeri põimumine on iseloomulik näiteks kirjutistele "Eesti au ja eesti õigus", "Sellest eeskujulikust talumehest", "Neli koolipoissi" jt.

Lõpuks on Liiv loonud ka niisuguseid proosateoseid, kus idee-line sisu on täielikult kehastatud kujudes ja sündmustes. Need lühipalad, mis on allegoorilise ("Uurijad", "Reisil") või olustikulise sisuga pildid ("Ilus suve päev oli ...", "Haige"), moodustavad nii meie teema kui ka üldise kunstimeisterliikkuse seisukohalt Liivi II loominguperioodi proosa kõige olulisema osa.

Nagu luuletusedki näitavad, oli Liiv II perioodil võimeline ainult lähemate kompositsioonide loomiseks. Seetõttu omavadki proosa osas kunstilist väärtust just ta miniatuurid (tuntud ka laestude ehk proosaluuletuste nime all). Proosaluuletusteks võime Liivi miniatuure nimetada eriti seetõttu, et mitmed neist kujutavad tööpoolest luuletuste proosaredaktsioone (võrreldagu luuletust "Muusika" ja miniatuuri "Kokkukõla", miniatuuri "Mina austan Jakobsoni" ja luuletusi "Lõõn selle lahti" ja "Ta tõi valguse").

Liivile polnud miniatuuri, kaasa arvatud allegoorilise miniatuuri vorm võõras ka esimesel loominguperioodil. Sellest ajast pärinevad "Kalliskivi", "Kolm pisarat", "Minna ja Anna", "Linnupes" jt., nagu eespool märgitud. Liivi edasist arenemist miniatuuri alal on 90-ndate aastate algul nähtavasti jõutanud tutvumine Turgenevi proosaluuletustega, kellega Liivil on ühine süžee ehitamine vooruste ja teiste abstraktsete mõistete personifikatsioonidele.

Liivi miniatuuride sünniajad pole üksikasjades teada. Olemasolevad äärmised daatumid on aastad 1904 ja 1910. Ka kaasaeglased teavad, et Liiv on vaadeldava žanriga tegelnud eriti 1904. ja 1905.aastal. 1909.a. koondas ta oma miniatuurid ühisesse käsikirja, millest K.E. Sõõt, M. Kampmann ja P. Põld valisid 38 pala ning avaldasid pealkirja all "Elu sügavusest". 1934.a. ilmunud II trükk (Kogutud teosed VII) sisaldab 52 miniatuuri ja 32 proosakildu. Mõnigi Liivi laest on tänaseni jäänud käsikirja.

Liivi miniatuurid puudutavad temaatiliselt mitmesuguseid ühiskondlikke küsimusi (klassiühiskonna pahed ja vastuolud, tsaristlik vähemusrahvaste poliitika, mitmesugused moraaliprobleemid), annavad pilte kirjaniku isiklikust elust ja loodusest koos autori looduselamustega ning käsitlevad mõningaid filosoofilisi teemasid.

Realismiprobleemi seisukohalt on tähtis enneõike peatuda Liivi miniatuuride ühiskonnakriitilistel elementidel.

Varanduslikku ebavõrdsust ning võitlust omandi-maailma ja vaesuse vahel näidatakse miniatuuris "Ma nägin - " tiigri ja karu võitlusena, kusjuures esimene neist sümboliseerib vaesust, ausat nälge, teine autut rikkust, mammoni alatut võimust. Ühtlasi paljastab kirjanik, kuidas rikkad varatute toetamisega ja teeseldud sõprusega püüavad endale silmakirjalikku kiitust saada, kuidas ülikehtne Mammon ümbritseb ausat vaesust, et enese võimuse sipleva õnnetu hädast enese nurisevale südametunnistusele rahu saada - või õnne tunda!! - Et teist enese sarnaseks alandada".¹

1 Käsikiri : TA KM Juhan Liiv 2:3, 13.

Laastus "Uurijad" paljastab kirjanik klassiühiskonna inimeste maailmakäsituse (kaasa arvatud ka teaduse) olenemist egoistlikest huvidest: rebase arvates on olemise alus rasvane kana ja see kavalus, kuidas teda kätte saada; hundi käsituses on kõige alus hundi hammas ja lõugede jõud.

Miniatuurides "Nõunik" ja "Keskmine" naeruväärustab Liiv väikekodanlikku elulaadi, kus rahuliku ärseelamise eesmärgil kerdetakse kõike suurt, täiuslikku, ja nii elu tühjusele, kolletamisele joosta lastakse.

Kirjanik tõstab küsimuse: milline on keskmine ausus, ning leiab, et keskmine ausus tähendab mitte liiga aus olla. Sellest mentaliteedist toitub klassiühiskonna suurekõhuline režiim, mida iseloomustab korrupsioon - tühjendatud kroonukassad, altkäemaks, ülekohus ametites. Keskmise taotlejaist eraldab Liiv kunstnikud, kellel on omane tahe suurelt näha, sügavalt tunda ning keda suurekõhuliste haisev saak ei meelita.

Luuletaja kõrgele eetikale, ta vabadusihale ning vastuoludele võimukandjatega on pühendatud miniatuurid "Luuletaja" ja "Ei laula". Imekaunis Suleike pole nõus vangina laulma kalifi auks: ta pigem sureb, kui et ta täidaks türanni käsku ("Ei laula"). Teises miniatuuris räägitakse tegelikkust kriitiliselt kujutavast luuletajast, kes lükkab tagasi valitseja katse varandustega poeeti enda poole meelitada ("Luuletaja").

Kuigi vaadeldud miniatuurides on luuletajast antud testaval määral romantiline kuju, peegeldub neis siiski oma kunsti tööle andunud, progressiivse kunstnikkonna vaenulik suhe võimukandjatega.

Miniatuuris "Jaan, vaata, kes säält tuleb" paljastatakse alkoholismi. Sealjuures on süüdistavaks pooleks töötavad talupojad, kuna joodikuna on näidatud härrasmeest, "kellel raha rohkem on kui

mõistust", nagu tabavalt ütleb põldu kividest puhastav Jaan.¹

Üksikuid ühiskonnakriitilisi motiive leidub enamikus Liivi miniatuurides, eriti nendes, kus personifitseeritud esituses räägitakse voorustest, kes, nagu Turgenevigi omad, tunnevad ennast üksiklastena õiglusetusest, pettusest, sotsiaalsest ja rassilisest rõhumisest kantud maailmas. Tõde leiab oma reisil "pettust, valet ja valskust kõigil pool, teist enesetaolist ei kusagil."²

Hing näeb üle maailma lennates kõikjal viletsust:

"Rahvas rõhus rahvast, inimene inimest.

Südametus, kalkus, südametunnistusetus oli maailmas.

Siin müüdi Joosepit, säääl mustanahalisi. Mõnda põletati tule-riidal, teist kisti ratastel.

Kole oli."³

Paaril korral ("Theemis", "Teekäijad") ehitab Liiv oma miniatuurid üles klassiühiskonna kiskjamoraali kontrastidele: on vastakuti seatud "aulik", rikas mees ja hulgas, kelle esimene on varanduste haaramise teel laostanud.

Ühes osaliselt säilinud pealkirjata (algab sõnadega: "orja elu on kare") proosapalasal paljastab kirjanik maekodanlust, kes on kaotanud igasugused perekondlikud tunded oma vanemate vastu: lapsed - talukohtade omanikud - käivad omavahel selle pärast kohut, kes isa ja ema toitma peab, või hangivad selleks vallaabi. Nagu luuletuses "Kerjaja", nii häbimärgistatakse ka siin kerjustele toodavat ettekäännet, et midagi enda ei ole, sest isa või vanaisa on raske toita.

Kõige teravamalt paljastab kodanlust ja klassikohut kirjutis "Mis kurat tegi", kuid see lühijutt ^{rahe} kahjuks täiesti lõplikku,

1 KT VII, lk. 45.

2 KT VII, lk. 78.

3 KT VII, lk. 89.

mõtte selget kuju saanud.

Miniatuuris toodud pildi järgi selgub, et kodanlikus maailmas valitsevad korruptsioon, jõukuse eb^{aus} omandamine, abielurikkumine, kõiki vahendeid kasutav südametatus, kitsidus:

"Selge kuratlik pilk nägi ära, kuis hra nõunik kroonu raha rehknungile inimlikus nõtruses tuhat rubla vähem summas... Nägi, kuidas kaubahärra noor proua üle mehe pää esimese raamatupidaja poole viikses, kuidas talumees haakoorma ees vaest hobust tampis, kuidas võõrale lapsele ometi ivakenegi õhemalt võid leivale tõmmati, mis kuradi - et peremees pururikas oli ... - suu naerule ajas."¹

Kurat näeb silmakirjatsevat heategevust, ühiskonnas levivat teesklust, igasuguste vahendite kasutamist ametis edasijõudmiseks, Kuradit (? = pahet) teenitakse ja austatakse laialdaselt, kuid oma hea nime pärast hoidutakse temast kõrvale, põlatakse, neatakse teda; kogu maailma pahe kuhjatakse temale. Kuradi manamine on tulukaks ametikski:

"Kirikhärra ... Sõima kuradit, ja leivakannikas paraneb. Ja kuradi söim toidab ausasti."²

Kirjaniku iroonia omandab kohati teravalt paradoksaalse vormi: "Kui tema, kurat, valetab, mis hakkavad siis inimesed tegema?"³

"Inimesed tahavad petetud olla ja pärast pettust õndsaks saada, see on kurja teha ja pärast hää olla... Aga maa pääl ei saa keegi hää olla, sest maa pääl maksab kõik raha ..."⁴

Klassikohtu julmust ja rahva meelepeha selle vastu on iseloomustatud vaese töömehe näite kaudu, kes varastab 2-kopikase

1 KT VII, lk. 92.

2 KT VII, lk. 95.

3 KT VII, lk. 97.

4 KT VII, lk. 94-95.

saia, mille eest ta mõistetakse kuuks vangi; selle vastu astub rahvas ägedalt välja:

"Mäss oli, lause mäss! Rahvas kippus kohtunikkude kallale. Uhe saia eest kuuks vangi mõistetud, mis see on?"¹

Nähtavasti oma aja ühiskonna vaatlemise põhjal on kirjanik jõudnud skeptilisele järeldusele, et pole puhast ilu, absoluutset tõe. Nii ilu kui tõe mõistes peituvad vastuolud: ilu nimetatakse ka edevuseks, tõe eksimiseks ("Võimatu", "Reisil"), Tõe nagu ei jaksa kaasaegses pahelises maailmas vastu panna, vaid ruttab neiu Valele kosja ("Tõe").

Kirjanik tõstab oma miniatuurides esile ka rea positiivseid väärtusi: ta hindab kõrgelt tööd kui parimat sõpra, laskumata siiski töö kui ekspluateerimisvahendi probleemi arutlusse ("Töö"), väärtustab töö-mälestusi ("Mälestused"), tõstab esile andekust ("Neli koolipoissi"), seltsimehelikku rahvustunnet ("Üksinda" II), hindab kõrgelt C.R. Jakobsoni ("Mina austan Jakobsoni"), ihaleb värku kui puhast jõudu, vabadust ("Välg"),

Oma olustiku- ja looduspiltides maalib kirjanik tavaliselt päikesepaistelist, elu- ja valguseküllast suveloodust, saavutades kohati meisterliku, emotsionaalse terviku ("Ilus suve päev oli ...").

Tuleb öelda, et Liivi miniatuuride realismi iseloomustab eelmainitud saavutuste juures üldkokkuvõttes teatav sporaadilisus tegelikkuse valgustamisel (mis küll oleneb osalt miniatuuri vormilistest iseärasustest), pinnalisus, vasturääkivus ideelistes üldistustes ja õnnestunud palade kõrval amorfsus kunstilises kujunduses.

1 KT VII, lk. 98-99.

Nii ilmneb mitmes miniatuuris kokkuleppeline motiiv, eriti lõpplahendustes. Loogiliselt on see tingitud sellest, kirjanik kirgliku humanistina otsib ja propageerib loomulikku inim^{su}st, inimeses peituvat head alget, mis võidaks kurjuse. Ja nii lastekesgi miniatuurides headusel võita, kuigi see pole tegelikkusega kooskõlas, rääkides vastu ühiskonnas valitsevatele seaduspärasustele. Näiteks loobub miniatuuris "Lõokene" kuningas sõja kuulutamise kavatsusest siira loodus-elamuse - lõo laulu mõjul. Miniatuuris "Theemis" loobub hulgas katsest tappa oma laostaja ja kustutab oma nälga koorikutega. Metsas eksiv kuningas leiab kohe tee, kui ta annab - ise neli päeva söömata - kerjusele oma viimase saia ("Kuninga-muinasjutud").

Teatavast liialdavast, psühhoanalüüsi meenutavast huvist on kantud miniatuur "Enesearmastus", kus kirjanik püüab väita, nagu poleks üldse olemas puhast, omakasutat armastust - ei laste, neiu ega issmaa vastu. Enesearmastuse omakasulikkust tõestab Liiv koguni oma ema ja iseenda vaheliste suhete põhjal. Samuti ei pea^{ta} võimalikuks omakasutat halastust ("Asjatu ootus"). Kuigi see arene~~mine~~ skepsise suunas võib olla tingitud autori ühiskondlikust kogemusest, ei vasta nii suured üldistused ometi tegelikkusele ega ole ka kooskõlas Liivi teistes miniatuurides toodud vaadetega.

Kuigi Liivi rahvusküsimusele pühendatud miniatuurides (nagu luuletusteski) mõistetakse hukka eesti keele tagakiusamist tsaarivalitsuse poolt, paljastatakse ametlikku rahvaste ebavõrdsuse ja eesti rahva kui väikerahva eluvõimetuse ning -õigusetuse "teooriat", rünnatakse rahvuslikke reetureid - kadakaid, tuleb siiski konstateerida, et Liiv ei suuda neis anda mingit nimetamisväärtset oma aja ühiskondlike jõudude analüüsi ega üldistust kirjanduslikes kujudes. Selle asemel pöördub ta, kaasajasse lootusetult suh-

tudes, tegasi minevikku, rahvusliku liikumise kõrgaega oma nooruspäevil, idealiseerides tolle aja rahvuslikku vaimustust, omakasupüüdnud rahva heaks töötamist ("Kui mina eesti rahva rahvusliku mõtte pääle mõtlen ...", "Mina austan Jakobsoni"). Ta kirjutab hardusega "Sellest eeskujulikust talumehest", kelle vanemad on olnud alles pärisorjad, kuid kes oma käte jõuga maa vabaks on ostnud ja pojad ülikooli toonud. Eesti haritud noormehe ja neiu moraalsete kohuste hulka kuulub jällegi esiisade mälestuse ja oma talupojast vanemate austamine, oma vanemate higiga ostetud mulla ja oma sugurahva armastamine ("Eesti poeg" ja "Eesti tütar"). Eesti neidu nimetatakse rahva tütreks, "kellel rikkusi ja saalisiid ei ole."¹ Nõrdimusega kutsub ta oma aega öökuubseks, sest rahva enese liikmed peavad rahvuslikku tööd leivateenistuseks, üksikute äriks ("Kui mina eesti rahva rahvusliku mõtte peale mõtlen ,,,").

Järelikult näeb Liiv siin ühiskonda talupoegsena, ühtsena, kuid Liivi poolt toodud kodanikuideaal näitab, et ta vähemalgi määral ei arvesta möödunud rahvusliku liikumise reaalselt majanduslikku ja poliitilist elustikku, veel vähem oma aja vastuolulise ühiskondliku elu tüüpilisi iseärasusi. Kaasaja eemaltõukavate sotsiaalsete jõudude eest minevikku põgenemist ja sealt ideaali etsimist ei saa muuks kui romantiliseks lähenemiseks nimetada. Peale 1905.a. revolutsiooni oli tõenäoliselt raske leida talupoega, kes oma "käte jõuga" oleks rahva kui terviku tulevikule elanud, küll aga võimutsesid maaühiskonnas maaproletariaadi töövaeva arvel järjest jõukamaks muutuvad kulakud, kes Liivi töökat, kokkuhoidlikku, lõpuni õiglast talupoja-ideaalimiski ei pannud. Ja seda polnudki kuidagi võimalik kaasaega istutada.

1 KP VII, lk. 37.

Ka isikliku elu teemal kirjutatud miniatuurides ei saavuta Liiv luuletustega võrdselt kõrget üldistuse astet ega kunstimeisterlikkust. "Laastus "Hiiglane" tuuakse küll tööpäraseid motiive kirjaniku kui vaesest, lasterikkast rentnikuperest võrsunud poolharitlase okkalise nooruse kohta, kuid sellele miniatuurile pole palju teisi kõrvale seada. Enamasti piirdub kirjanik sellega, et ta konstateerib oma südames valitsevat väsimust, tühjust, õudust, mis on vastandatud looduses publitsevale elule.

Kokkuvõttes võib öelda, et ainult vähesed Liivi miniatuurid tõusevad kunstimeisterlikkusest luuletuste paremiku tasemele ("Uurijad", "Tuul", "Ilus suvepäev oli ..."jt.). Nendes on saavutatud klassikalisel selge ja viimistletud kujundus ja neid lugedes tundub, et kõik vajalik on antud; teiselt poolt aga pole neis ka midagi ülearust. Teised miniatuurid jäävad aga sageli puhtisikliku motteväljatuse või elamuskatkendi pinnale, kusjuures jääb puudu üldistavas jõus. Kuigi miniatuurile ongi iseloomulik väga kokkusurutud vorm, tunduvad Liivi laastud oma ebasühtlase ülesehituse tõttu fragmentaarsetena, visandlikena.

Liivi miniatuurid ei oma eesti kirjanduse ajaloo ega ka kirjaniku enda loomingus seda tähtsust, mis kuulub ta varajase male proosale (rääkimata ta II loominguperioodi luulest). Kuigi miniatuuride enamik ilmus juba varsti peale nende kirjutamist, oli eesti proosa vahepeal Ed. Vilde, E. Särgeva-Petersoni, A. Kitzbergi ja A.H. Tammsaare loomingu näol oma arengus pika tee ära käinud ja Liivi panus ei saanud nimetamisväärselt edasiviivat osa mängida. Ometi on Liivi miniatuurid omapäraseks leheküljeks eesti 20. sajandi alguse kirjanduse küllalt keerukas penoraamis, kus nad omajagu tähelepanugi äratasid.

X peatükk.

JUHAN LIIVI ASEND ESTI KRIITILISES REALISMIS.

Eesti kirjanduses pole ta lühikese ajalise ulatuse ja kirjandusliku elu piiratud võimaluste tõttu esinenud enne 20. sajandi algust kindlaid koolkondi koos vastavate programmiliste väljastumistega. Ja tõenäoliselt tõusis ka kirjandusliku meetodi küsimus esmakordselt meie üldsuse ees päevakorraile 1880-ndate aastate lõpul, s.o. kriitilise realismi esile kerkides. Enne seda ei kohta me Bestis vanemate kultuurrahvaste juures tavalisi kirjandusteoreetilisi vaidlusi, mis oleksid kirjanike vaateid meetodi suhtes teritanud ning kirjandusteadlastele kirjandusliku protsessi analüüsi kergendanud. Seetõttu omandab meie 19. sajandi kirjanike meetodi kujunemisel otsustava tähtsuse ühelt poolt nende asend ühiskondlikus võitluses, teiselt poolt aga nende eruditsioon koos eelneva eesti kirjanduse traditsioonide mõjuga, kusjuures need tegurid - omaette võttes - ei tarvitsenud avaldada ühesuunalist mõju. Nii näemegi Kreutzwaldi loomingus, nagu eespool märgitud, realistlikku, koguni teravalt kriitilist tegelikuse käsitlust, teiselt poolt on ta aga loonud ka romantilisi teoseid, "kus kirjanik saksa romantikute vahetul mõjul kaldub tõsielust viljatuisse mõtisklustesse elu saatuslike mõistatuste, kõrgema ettemääratuse jms. üle"¹.

1 E. Nirk, "Kreutzwald ja eesti kirjandus". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegavus, Tallinn, 1953, lk. 81.

See nähtus on tingitud asjaolust, et meie varajasem progressiivne kirjandus pidi oma eesmärgi - rajada eesti rahvuslik kirjandus ning võidelda rahva huvide eest - teostamiseks ületama nii suuri majanduslikke, kultuurpoliitilisi ja tehnilisi raskusi, et üksikasjelicuma kirjandusmetoodilise programmi väljatöötamine polnud võimalik ega peetud seda vajalikukski.

Olukord muutus 1880-90-ndail aastail, kui eesti rahvuslik kirjandus oli juba ületanud oma esimesed kasvuraskused. Teravnemas kirjanduspoliitilises võitluses tekkis vajadus täpsemalt määratleda kirjaniku ja käsitletava tegelikkuse vaheline suhe, kusjuures domineerivale kohale tõusis kriitilis-realistlik elunähtustele lähenemine. Sotsiaalkultuurilisteks põhjusteks, mis kutsusid kriitilise realismi Eestis esile, olid klassivastuolude teravnemine, demokraatlik-materialistlike ideede levimine ja vene ning Lääne-Euroopa realistliku kirjanduse kasvav mõju.¹

Kriitiline realism ei tulnud kirjandusse kuidugi mitte päeva-pealt, vaid peale mõneaegset võitlust senise romantilise luulepraktika traditsioonidega. See võitlus toimus mitte ainult üksikute kirjanike vahel, vaid ka realismi eest väljaastunud kirjanikud mõistsid uut meetodit küllalt ebamääraselt, säilitades oma teostes uute põhimõtete kõrval mitmeid mineviku traditsioone. Ometi murdis tegelikkuse sunnil kriitiline realism hoogsalt eesti kirjandusse, andes juba sajandi lõpul ja uue algul eesti klassikalise kirjanduse parimaid teoseid.

Pole kahtlust, et kriitilise realismi elemendid tulevad 80-ndail aastail kirjandusse tulnud autorite juures kõige enne ja kõige ilmekamalt nähtavale Ed. Vilde loomingus, kes oli kõige suu-

1 L. Raud, "Eesti kirjandus XIX sajandi lõpukümnendest kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni" (ülevaade). Eesti NSV Teaduste Akadeemia keele ja kirjanduse instituut, Eesti kirjanduse ajalugu II, Tallinn, 1953, lk.428.

rem anne ning maailmavaateliselt arenemiseski teistest kaugel ees. Juba oma esimestes teostes (näit. "Teravates nooltes") paljastas ta suurokodanluse räpast maailma. 1890-ndate aastate algul jõudis ta välja ka psüühika, sotsiaalselt põhjendatud kirgede realistliku käsitlemiseni ("Kippari unerohi", "Peiu käsi- raha", "Västriku Aadu" jt.). Kuid et Vilde varajasema loomingu sageli võõraid olusid käsitlevais teostes säilis hulgaliselt romantilist ja seikluslikku elementi ja et eesti reaktsiooniline kodanlus püüdis endale maailmavaateliselt vastuvõetamatut kirjanduslikku igati diskvalifitseerida, siis suutis Vilde ennast kriitilise realistina maksma panna alles 90-ndate aastate lõpul, kui ta asus ühiskonda käsitlema ajaloolise materialismi valgusel, luues tüüpilisi kriitilisse realismi kuuluvaid teoseid. Sellisena alustataksegi eesti järjekindla kriitilise realismi ajalugu 1896. aastaga, romaani "Külmale maale" ilmumisega.

Juhan Liivi kirjandusliku kujunemine kulges paralleelselt kriitilise realismi väljareenemisega. Eelnenud vaatluses me nägime, et Liiv oli 1880-ndail aastail algaja kirjanduslikuna kinni seistes kirjanduslikes traditsioonides nii ebarahvaliku ideestiku kui ka romantilise tegelikkusesuhte osas. Ka oma kirjanduskriitilistes sõnavõttudes ei asunud ta ^{alguses} ~~tollal~~ kaugeltki mitte realismi kaitsjate ridades, vaid ründas Vildet, kes tollal, nagu näitasime, rakendas küll mitmeid ebarealistlikke võtteid, kuid oli sellest hoolimata kõige kaugemale jõudnud kriitilise realismi teel. 1890-ndate aastate algul toimub aga nii Liivi kirjandusmetoodilistes seisukohtades kui ka loomingulises praktikas muudatus: ta orienteerub ümber realismi kasuks. Me näeme, kuidas Liivi jutudes tõuseb järjest rohkem esile talupojaolustiku tõepärane

käsitlus. Peagi jõuab kirjanik anekdootlikelt rahvaelupiltidelt ("Pildikene Peipsi rannalt") talupojakujude ja -psühholoogia realistliku valgustamiseni ("Igapäevane lugu", "Peipsi peal"). Siit aga areneb ta sotsiaalsete vastuolude reljeefse kujutuse suunas, mis on määravaks juba "Varjus" (1892), kuid eriti üksikasjaliku sotsiaalse miljöö analüüsi annab "Nõia tütar" (1893). Kõrvuti sellega kasvab Liivi teostes nii ideestiku demokratism kui ka vormi rahvalikkus.

Nõnda võimaldas ilmse andekuse baasil toimunud kiire loominguiline kasv Liivil erakordselt lühikese ajaga luua meisterlikke teoseid, mis ühelt poolt võitsid maad kriitilisele realismile, kasvatades lugejaskonda ning avaldades mõju kaasaegsetele ja hilisematele kirjanikele, ja mis teiselt poolt jäid kindlalt püsima eesti kirjandusklassika põhivarasse.

Kui tõsta küsimus selle kohta, kas Liivi jutte (või mõnda neist) võib nimetada juba kriitilis-realistlikeks, siis tuleb öelda, et nagu realismi probleem üldse, nii on ka üksikute realismiperioodide küsimus vähe läbi töötatud ja selle lahendamine on vaimse loomingu suure mitmepalgelisuse tõttu küllalt raske.

Kui jälgida kriitilise realismi määratlusi meie kirjandusteoorias, siis näidatakse kõigepealt, et kriitilise realismi kutsusid esile 19. sajandi ühiskondliku arengu omapärased tingimused. Edasi peab L. Timofejev kriitilisele realismile iseloomulikuks elu ebatäiuslikkuse teravat paljastamist, selle kriisi näitamist, mida elavad üle nii inimene kui ka ühiskond¹. G. Abramovitš näeb 19. sajandi eesrindliku kirjanduse ülesandena feodaalse ja kapitalistliku perioodi sotsiaalsete suhete paljastamist,

1 Л.И. Тимофеев, Теория литературы. Москва, 1948, стр. 306.

suhete, mis on inimvaenulikud nii üksikisiku kui ka kogu rahva-
masside suhtes¹. Kuigi nende joontega on tabatud 19. sajandi
realismi tüüpilisi jooni, ei saa neid teiselt poolt iseloomu-
likuks pidada või üldsegi rakendada kõigile selle perioodi teos-
tele. Toodud iseloomustus sobib ennekõike sotsiaalse romaani
ja novelli või samasisulise draamateose kohta. Me ei saa aga
seda rakendada näiteks loodus- ja armastusluule suhtes, samuti
ei tarvitse kõik eepikaligidki, nagu psühholoogiline romaan
ja novell, lastekirjandus jt., sotsiaalsete suhete teravat krii-
tiket sisaldada.

Seetõttu tuleb kriitilist realismi mõiste terava ühiskonna-
kriitike valitseva (mitte aga ainuvalitsuse) asendi mõttes tea-
tava perioodi kirjanduses.

Sellise tõlgenduse juures võime me Liivi "Varjus" ja "Nõia
tütres" leida küll neid jooni, mis on iseloomulikud kriitilisele
realismile, kuid eesti kirjanduselus valitsevate jõudude (aja-
loolise jutustuse domineerimine kuni 1893. aastani) ja eriti "Var-
jus" leiduvate ebajärjekindluste tõttu ei tarvitse me mainitud
jutustusilveel kriitilise realismiperioodi arvata, ei saa nen-
dest eesti kriitilise realismi perioodi alustada, sest nad ei
kujunenud epohhiloovsiks teoseks, ei viinud veel kriitilist rea-
lismi domineerivasse asendisse kaasaegses kirjanduselus.

Kuid igal juhul on eriti "Nõia tütar" tõendiks Liivis pei-
tuvate arenemistendentside ja -võimaluste kohta. Kahtlemata oleks
Liiv võinud proose alalanda ühiskondlikke vastuolusid veelgi
sügavamini paljastavaid teoseid, oleks võinud saada eesti kriiti-
lise realismi silmapaistvaks proosakirjanikuks. Praegu saame

1 Г.Л. Абрамович, Введение в литературоведение. Москва,
1953, стр. 207-208.

Liivist proosaloomingu osas rääkida siiski ainult kui kriitilise realismi andekast ettevalmistajast.

Haigestumine katkestas Liivi normaalse arenemise tee, sulges ta pikkadeks aastateks välja kirjenduslikust elust, aastateks, millal eesti kriitiline realism arenes edasi hiiglasammudega. Kui Liivi nimi jällegi ilmus avalikkuse ette, oli kirjani- kust teatavalt seisukohalt jäänud ainult vare, kes polnud enam võimeline proosa ulatuslike vormide alal loovalt teotsema. aga luuletusi kirjutama, millega ta tegeles juba haiglast Liiv oli võimeline/vabanemisest peale, kasutades ühelt poolt ära proosas omandatud kogemused ning rakendades teiselt poolt oma uusi muljeid keasaegsest ühiskonnast. Nõnda andis Liiv oma II loomingupeeripoodil, nagu eespool näidatud, hulga teravalt kriitilisi luuletusi ja miniatuure, kus paljastatakse keasaegse kodanliku ühiskonna vastuolusid, selle moraali, tsaristlikku rahvus- ja rahvusvahelist koloniaalpoliitikat jne. Samal ajal kirjutas ta kõrgelt meisterlikku realistlikku looduslüürikat, kus sügavamini ja mitmekülsemalt kui kunagi varem peegelduvad Eesti looduse tüüpilised jooned. Ühiskonnakriitiliste ja loodusluuletuste märkimisväärne hulk ja kõrge kunstiline tase peaksid olema küllaladesed, et nimetada Liivi kriitilise realismi esindajaks eesti lüürikas 20. sajandi algul. Tuleb pealegi arvestada, et eesti lüürikas oli elukeuge, romantiline maneer hoopis tugevamini juurdunud (rääkimata lüürika kui "tundeluule" spetsiifikast tulenevaist raskustest, millest oli juttu juba eespool), mistõttu murrangut selles žanris oli hoopis raskem teostada.

Igatahes pole meil võimalik sellest perioodist leida mõnda teist lüürikut, kelle loomingu kriitilis-realistlik element oleks nii tugev. Arvesse võiks tulla ainult Jakob Tamm, kuid tema,

nagu teada, andis ühiskonnakriitilist loomingut peamiselt lüdro-
eepilises žanris: pealeselle kuuluvad Tamme ballaadid ja lugulau-
lud valdavas enamuses Liivi II loominguperioodiga võrreldes vara-
jasemasse aega.

Sellisena läheb Liiv eesti kriitilise realismi ajalukku enne-
kõike meisterliku luuletajana, kes on andnud kõrgeväärtuslikku
loomingut nii ühiskonnakriitilise, patriootilise kui ka realistli-
ku loodusluule alal.

Sisulise arenemisega käib Liivil kaasas ka vormilise meister-
likkuse tõus, selle arenemine järjest suurema rahvalikkuse ja konk-
reetsuse suunas, kirjaniku kujunemine nii sisult kui vormilt rahva-
kirjanikuks.

Juhan Liivi kui kriitilise realisti hindamisel tuleb tema
ühiskonnakriitika sügavust vähendada asjaoluna II loominguperioo-
dil silmas pidada kirjaniku haigestumist tema 30. eluaastal. Vai-
muhaigena ei suutnud kirjanik enam kaasa minna ühiskondliku mõtte
eesmise võitlusrindega. Samuti ei andnud väikekondalik ja talu-
pöeglik keskkond, kus ta liikus, stiimuleid maailmavaateline pii-
ratuse ületamiseks.

Nõnda ei juhtunud Liivi psüühilised ja maailmavaatelised eel-
dused teda revolutsioonilise võitlusuule kirjutamisele. Tema luu-
le tendents pole klassivõitluslikku, vaid moraalset laadi. Kuigi
autor annab oma tegelaste käitumisele ka klassilise põhjenduse,
kujunevad ta kangelaste saatust otsustavaiks tegureiks moraalset
laadi konfliktid, nagu Villu pekmine, Elli võrgutamine, Leena
solvamine jne. Liiv paljastab ja kritiseerib humanismi, inimese
ja ühiskonna moraali parandamise nimel. Tal ei kerki küsimusi kaas-
aegse ühiskondliku korra kui terviku kõlbmatuse suhtes, ta ei tun-
neta vajadust see kord vägivaldselt kõrvaldada.

Kõikidest nendest ja muudest isikupärastest joontest hoolimata on Liivi looming asendamatuks panuseks meie kirjandusklassika pärandisse; see on kaugelt avaram, sügavam ja kriitilisem selle programmiga võrreldes, mida kirjanik esitas oma teoreetilistes arutlustes kirjanduse kohta. Ta loomingul on olnud ja on praegugi suur tunnetuslik, kasvatuslik ja esteetiline tähtsus meie lugejatele, eriti noorsoole.

Seega oleme jõudnud küsimuse juurde Liivi mõju kohta kaasaja järelajale. Sealjuures võime, nagu teistegi kirjanike juures, rääkida ühelt poolt Liivi mõjust kirjanikele ning kirjanduslikule protsessile, teiselt poolt aga/^{ta}mõjust ning populaarsusest laialdes lugejahulkades.

Esimeses suhtes tuleb arvesse ennekoike jututoodang, sest Liivi lüürika on niivõrd isikupärane ning ilmus sedavõrd suure hilinemisega (või on senini avaldamata), et ta mõju on jäänud väiksemaks proosa omast. Liivi I loominguperioodi proosa mõju on ühe või teise kirjandusloolase poolt konstateeritud mitme eesti realistide nooremassa põlve kuuluva prosaisti juures (O. Münther, O. Luts, ~~F. Grünfeldt~~ jt.), kuid need väited on jäänud oletuse astmele, sest pole toodud konkreetseid tõendeid. Üsna suure tõenäosusega võib juba rääkida Liivi mõjust Jakob Mändmetsa loomingule¹. A.H. Tammsaare biograafiast teame, et Väike-Maarja kihelkonnakoolis loeti klassis "Varju". Ja kahtlemata on Tammsaare varajasemate humoristlike juttude puhul ("Kuressaare vanad") tegu vähemalt Juhan Liivi vastavate lühijuttude kaudse mõjuga.

Lüürika osas meenutab K.E. Söödi 1923.a. pärinev luuletus "Tuulehõlmas, luulehõlmas" Liivi luuletust "Emale". Liivi mõjus-

1 Jaan Ärner, "Jakob Mändmets. Ülevaade tema elust ja loomingust". Lng. 1931, lk. 281.

tusel on nähtavasti arenenud noorelt surnud luuletaja T. Sander; sellele viitab ka luuletaja surma puhul albumis "Voog" ilmunud T. Sanderi järelhüüdeline kirjutis "Juhan Liivi mälestuseks", kus rõhutatakse: "Olgu tema juttude lüürikalisele antud tööde ka küll igavesed ja valused, kõige armsemaks jääb Juhan Liiv päras-tistele põlvedele aga oma hirmsate lauludega..."¹

Nõukogude kirjanikest on Liivi elust ja loomingust inspirat-siooni saanud A. Hint ("Lihtsa naise lihtne lugu"), M. Nurme ("Estonia ja Liiv") ja Juhan Schmuul ("Poeem Stalinile"- IV pt.).

Lugejaskonna seisukohalt võime Liivi julgesti pidada populaar-seks autoriks. Ta humanistlik, demokraatlik ideestik ja rahvali-kult ladus, kohati humoristlik vorm on talle avanud tee laia- desse rahvahulkadesse. Seda tõendavad nii ta juttude soe vastu-võtt 1890-ndail aastail kui ka "Kirjatööde kogu" menu, eriti aga just viimasel ajal erakordselt tungivaks muutunud nõudmine Lii-vi teastrükkimise järele.

Ajakirja "Looming" poolt 1935.a. korraldatud ankeedi 32 vas-tajast nimetavad 5 Liivi "Varju" või luuletusi teoseks, mis on neile nooruses kõige sügavamalt mõju avaldanud. Liivi juttude ja laulude populaarsust on süvendanud nende kuulumine aastakümnete jooksul kooli lugemisvarasse, samuti ta laulude viisistamine, kui-gi viimastest pole ükski saanud eriti populaarseks.

Esimese loominguperioodi toodangust on laialt tuntud mitmed "Kümne loo" jutud (eriti armastatud ettekandepalad on olnud "Iga-päevane lugu" ja "Pildikene Peipsi rannalt"), "Käkimäe kägu" ja eriti "Vari". Bespool viidatud "Varju" mõju Jaan Kärnerile võiks pidada mitte erandlikuks, vaid tüüpiliseks. Liivi II perioodi lüü-

¹ Voog I Tallinn, 1913, lk. 137.

rikast on populaarsemad "Ta lendab mesipuu poole", "Rändaja", "Minu luule", "Emale", "Must lagi on meie toal", "Laulikutele", "Üks suve päev", "Külm" jt., s.o. luuletused, mida me tõstisime eespool esile Liivi realismi näidetena.

Ammu on Liiv ületanud eesti keelepiiri: juba 1893.a., kui ilmus Liivi esimene raamat, tõlgiti ta jutte soome ja saksa keelde. Sellele järgnesid veel samal sajandil tõlked läti ja vene keelde. 20. sajandil on Liivi tõlgitud lisaks veel vähemalt ungari, tsehhi ja esperanto keelde.

Nõukogude võimu kehtestamisega Eestis lengesid ära kõik takistused, mida kodanlik-dekadentlikud ringkonnad seadsid Liivi loomingu autentse avaldamise ja õige, marksistliku tõlgendamise teele. Liivi "Valitud jutud" (1946) on juba ammu müügilt otsas. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum on omandanud Liivi käsikirjad, mille põhjal antakse välja ta jutustuste ja luuletuste kogu, kuhu on valitud tema tõeliselt parimad teosed, nende hulgas rida ühiskonnekriitilisi luuletusi, mille avaldamist dekadentlikud väljaandjad ei "õidanud vajalikuks".

Samal ajal käib töö Liivi teoste tõlkimiseks vene keelde. Koguteoses "Eesti klassikud-realistid" (1950) said vene keelt valdavale nõukogude publikule juba kättesaadavaks Liivi paremad jutud "Esimesed kirjaniku tundmused", "Peipsi peal" ja "Nõia tütar". Nendest esimene ja viimane ilmusid vene keeles esmakordselt. Praegu valmistatakse ette Liivi juttude erikogu, kuhu tõlgitakse ka tema ulatuslikum jutustus "Vari". Kavatsusel oleva venekeelse eesti luuleantoloogia teokssaamisel jõuavad ka paremad Liivi luuletused nõukogude lugejani. Nagu teiste eesti klassikute osas, näeme ka Liivi ühenduses, kuidas alles nõukogude

rahvuspoliitika - rahvaste sõpruse tingimustes meie progressiivne kultuuripäränd ületab oma keele kitsad piirid ning saab rahvastevahelise kultuuri osaks, muutub kättesaadavaks kogu meie suure Kodumaa rahvastele.

Kirjeldatud suur tähelepanu ja austus Liivi loomingu vastu on tingitud sellest, et ta oli tõeliselt rahvalik kirjanik, st. et ta loomingu paremik teenis oma demokraatliku ideestiku ja realistliku elukujutusega laiaade rahvemasside huve, võitles töötava rahva parema tuleviku eest. Samal ajal iseloomustab seda loomingut nii üldinimlik tähtsus kui ka eesti rahvuslik omapära. Ja ainult niisugune kunst omab üleajalist väärtust ja õigustab neid lootusi, mida Liiv nii iseloomulikult sõnastas oma loomingulises testamendis - luuletuses "Kui tume veel kauaks ka sinu maa"

(KT VIII, lk. 34):

ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kaunid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.

ALLIKAD JA KIRJANDUS.

I. Marksismi-leninismi klassikud.

- Маркс, К. - Энгельс, Ф. Избранные письма. Москва, 1948
(стр. 404-406).
- Маркс, К. - Энгельс, Ф. Сочинения. Т. XXII, Москва-Ленин-
град, 1931 (стр. 61).
- Маркс, К. - Энгельс, Ф. Сочинения. Т. XXIV, Москва-Ленин-
град, 1931 (стр. 857-864).
- Маркс, К. - Энгельс, Ф. Сочинения. Т. XXV, Москва, 1934
(стр. 252).

- Lenin, V. I. Majandusliku romantismi iseloomustuseks. Teosed,
2. kd., Tallinn, 1949, lk. 107-230.
- "- Materialism ja empiriokrititsism. Teosed, 5. kd.
Tallinn, 1952, lk. 5-335.
- "- Millisest pärandist me loobume? Teosed, 2.kd. Tal-
linn, 1945, lk. 439-480.
- "- Mis teha? Teosed, 5. kd. Tallinn, 1951, lk. 309-480.
- Stalin, J.V. Marksism ja keeleteaduse küsimused. Tallinn, 1952.
- "- Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus, Tallinn,
1952.

II. Juhan Liivi teosed, kirjutised ja käsikirjad.

A. T r ü k i s e d.

- Избранные стихотворения. Перевел с эстонского Эд. Кансман.
Tallinn, 1933.
- "Aeg annab arutust". Sakala nr. 23, 17.VI 1889.
- "Eesti kirjandus, kui praegune arutuse asi".
Sakala nr. 40, 41; 3.-10. X 1887.
- Elu sügavusest. Tartu, 1909.
- "Hra Vilde nõudis". Olevik nr. 6, 10.II 1892.
- "Kas ajalehtede paljus raamatute ostmist ja lugemist vähendab".
Sakala nr. 3, 23. I 1888.
- Kiri Jõgeverile 19. IX 1889. Eesti Kirjandus 1906, lk. 104.
- Kirjad Tilgale. Eesti Kirjandus 1918/19, lk. 281-284.
- Kirjatööde kogu. Tallinn, 1904.
- Kogutud Teosed:

- I. Enesest ja teistest. Tartu, 1921.
II. Vari. Tartu, 1923.
III. Käkimäe kägu ja teisi jutustusi. Tartu, 1926.
IV. Peipsi pääl ja teisi jutustusi. Tartu, 1929.
V/VI. Uue kirjaniku päevaraamatust ja teisi lugusid.
Tartu, 1935.
VII. Elu sügavusest. Tartu, 1934.
VIII. Luuletused. Tartu, 1926.
Käkimäe kägu. I trükk - Tartu, 1893; II tr. - Tartu, 1903;
III tr. - Tartu, i.a.; IV tr. - Petrograd, 1923.
Kümme lugu. Tartu ja Riia, 1893.
"Laste kirjavara". Sakala nr. 28, 29, 22.-31.VII 1889.
Luuletused. I trükk - Tartu, 1909; II tr. - Tartu, 1910;
III tr. - Tartu, 1919.
Luuletused. P. Luhteini illustratsioonid. Tallinn, 1939.
"Meie kirjanikud ja luuletajad". Virulane nr. 36, 1. IX 1887.
"Mõni sõna seletuseks". Valguse Liseleht nr. 2, 1887.
Nõia tütar. Jurjev ja Riia, 1895.
"Oma Maa katsub..." Sakala nr. 25, 23. VI 1888.
"Oma Maa "Luuleaeg"! Sakala nr. 20, 21. V 1888.
"Pilk mineviku, oleviku ja tuleviku peale". Sakala nr. 30,
4. VIII 1889.
"Turgenevi Luule kõnes". Olevik nr. 35, 2. IX 1891.
"Uue aja nähtused ja nõudmised". Sakala nr. 21, 3. VI 1889.
Valitud jutud. Tartu, /1914/.
Valitud jutud. Tallinn, 1945.
Vari. Lugu lähemast minevikust. I trükk - Tallinn, 1894; II tr.
Tallinn, 1903.
"Vastus". Valgus nr. 24, 11. VI 1887.

B. K ä s i k i r j a d Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

1. Kirjavahetus:

- Kiri Elisabeth Aspele 11. XI 1891 - Juhan Liiv 1 : 1.
Kiri A. Goldingule 25. VII 1892 - Juhan Liiv 1 : 2.
111 kirja L. Goldingule 30. VI 1885 - 5. II 1893 - Juhan
Liiv 1:3.
Kiri Jaansonile 31. X 1888 - ERM Kirjad 1:6.
Kiri J. Jõgeverile 18. IX 1889 - ERM Kirjad 1:9.
2 kirja J. Jõgeverile 24.III 1906, 5. VI 1911 - EKS Jõ 2:11.

- 2 kirja Daniel Liivile 26. I 1883, 31. XII 1885 - Juhan Liiv 1:4.
2 kirja Jakob Liivile 28. X 1892, 18. II 1893 - Juhan Liiv 4:5.
Palvekiri Liivimaa kubernerile 20. XII 1905 - Juhan Liiv 4:6.
3 kirja B. Lindele 26. IX 1911 - 21. III 1913 - Juhan Liiv M 1:5.
2 kirja M. Neumannile 14. I 1890, 27. XI 1890 - Juhan Liiv 1:6.
Kiri "Nordlivländische Zeitung" toimetajale 9. IX 1909 - Juhan Liiv 1:7.
4 kirja politseivalitsusele 13. V 1895, 28. V 1895, teised daatumita - Juhan Liiv 4:10.
Kiri "Postimehe" toimetusele 25. V 1895 - ERM Kirjad 1:23.
Kiri H. Prantsule 17. VI 1911 - AKÜ käsikirj. mat. 4:6.
5 kirja K.E. Söödile 27. X 1908 - 20. V 1911 - Juhan Liiv 1:8.
Kiri S. Talvikule, daatumita - Juhan Liiv 1:9.

2. Teoste käsikirjad.

- Ajakohast - Juhan Liiv 2:1.
Armsad sõbrad. 26. IX 1910 - Juhan Liiv 1:13.
Elu sügavusest, 1909 - ERM käsikiri 138.
/"Elu sügavusest" väljajäetud lood/ - Juhan Liiv 2:3.
Häda! 23. VI 1895 - Juhan Liiv 1:12.
Katse - Juhan Liiv 2:6.
/Kaustik luuletusi/ - Juhan Liiv 4:2.
/Kaustik luuletusi/ - Juhan Liiv 4:1.
/Kaustik luuletusi/ - Juhan Liiv 3:8.
/Kaustik mitmesugust/ - Juhan Liiv 2:24.
/Kaustik mitmesugust/ - Juhan Liiv 2:25.
/Kirjutisi ja luulet/ - EKLA Kur 3:2.
Kooli noorusele - Juhan Liiv 2:30.
Kuhu asjad mõnikord kaovad. 28. IV 1911 - Juhan Liiv 1:11.
/Käsikirja lehti/ - Juhan Liiv 2:23.
Luulekimbuke Virulasele - Juhan Liiv 3:1.
Luuletused. Tartu, 1909, lk. 13-37, 41, 43 - Juhan Liiv 4:4.
/Luuletusi/ - Juhan Liiv 4:8.
/Luuletusi/ - Juhan Liiv 3:3-6.
/Luuletusi/ - Juhan Liiv 3:2.
Mis kurat tegi - Juhan Liiv 2:8.
Mis mina õigeks ei pea. 18. I 1904 - Juhan Liiv 2:9.
Mis pöörast sa kõik oled läbi elanud, kodumaa - Juhan Liiv 2:10.
/Mitmesuguseid katkendeid/ - Juhan Liiv 2:21.

- /Mitmesuguseid kirjutisi/ - Juhan Liiv 4:7.
/Mitmesuguseid kirjutisi/ - Juhan Liiv 2:22.
/Oma haiguse kohta/ 15.X 1895 - Juhan Liiv 2:11.
/"Onupojad" ja luuletusi/ - ERM EKMS 13:12.
Orjad - Juhan Liiv 2:12.
Pää pääl /Luuletus/ - EKS Segakogu 6:16.
Rusumiste päevil - Juhan Liiv 2:13.
/Taskuraamat luuletusi/ - Juhan Liiv M 4:3.
Tõe viirastus - Juhan Liiv 3:7.
Udus... - Juhan Liiv 2:17.
Võeraste sõnade tarvitamise asjas - EKS Segakogu 6:17.
Õied ja okkad. Joh. Liivi luuletused. Käsikiri H. Treumanni valduses.
Ääremärkused - Juhan Liiv 2:19.
Üks must maja, üks must asi puhas 20.XII 1903. - Juhan Liiv 2:20.
Ülemus, pane tähele! 28.XII 1903 - Juhan Liiv 4:11.

III. K I R J A N D U S.

A. Trükised.

1. Nõukogude autorite tööd.

- Абрамович, Г.Л. Введение в литературоведение. Москва, 1953.
Академия наук СССР. История английской литературы. Т. П.
Вып. 1. Москва, 1953.
Академия наук СССР. Ученые записки Института мировой литературы имени А.М. Горького. Т. 1. Москва, 1952.
Академия наук СССР. Институт русской литературы (Пушкинский дом). История русской литературы. Т. VI. Москва-Ленинград, 1953.
Алексеев, М.П., Жирмунский, В.М., Мокульский, С.С. и Смирнов, А.А. История западноевропейской литературы. Под общей редакцией В.М. Жирмунского. Москва, 1947.
Асмус, В. "Образ как отражение действительности и проблема типического". Новый мир № 8, 1953.
Большая Советская Энциклопедия. 2 изд. Т. I-XXII. Москва, 1950-1954.
Бурсов, Б. Вопросы реализма в эстетике революционных демократов. Москва, 1953.

- Вопросы теории литературы. Под общей редакцией Л.И. Тимофеева.
Москва, 1950.
- Горбунов, В.В. Борьба Н.Г. Чернышевского за реалистический
путь развития русской литературы. Саранск, 1952.
- Горький, М. История русской литературы. Москва, 1939.
- Еголин, А. "Реализм Некрасова". Литературный критик № 3, 1934.
- Жданов, А. Советская литература - самая идейная, самая передо-
вая литература в мире. Москва, 1953.
- Из истории английского реализма. Под редакцией И.И. Анисимова.
Москва, 1941.
- Из истории реализма XIX века на Западе. Сборник статей под ре-
дакцией Ф.П. Шиллера, Москва, 1934.
- Кеменов, В.С. "Об объективном характере законов реалистического
искусства". Вопросы философии № 4, 1953.
- Лаврецкий, М. Белинский, Добролюбов, Чернышевский в борьбе за
реализм. Москва, 1941.
- Лифшиц, М. "Маркс. Эстетические взгляды Маркса". Литературная
энциклопедия. Т. VI. Москва, 1932, стр. 843-920.
- Мейлах, Б. Ленин и проблемы русской литературы конца XIX -
начала XX вв. 2 изд. Москва-Ленинград, 1951.
- Мейлах, Б. "О типичности и эстетическом идеале в литературе".
Звезда № 1, 1953.
- Мотылева, Т. "Новое пособие по теории литературы". Литератур-
ная Газета № 143, 15. XII 1953.
- Мясников, А. "Проблема типического образа в художественной
литературе". Октябрь № 6, 1953.
- Обломевский, Д. Французский романтизм. Москва, 1947.
- Озеров, В. Проблема типичности в советской литературе. Москва,
1953.
- Платонов, Б. "О реалистическом образе положительного героя в
ранних произведениях А.М. Горького". Звезда № 6, 1953.
- Плоткин, А. "Книга по литературоведению". Звезда № 1, 1954.
- Розенталь, М. - Юдин, П. Краткий философский словарь. 3. изд.
1952.
- Тимофеев, Л.И. Теория литературы. Москва, 1948.
- Тимофеев, А. - Венгров, Н. Краткий словарь литературоведческих
терминов. Москва, 1952.
- Французский реалистический роман XIX века. Сборник статей под
редакцией В.А. Десницкого. Москва-Ленинград, 1932.

- Чернышевский, Н.Г. Эстетические отношения искусства к действительности. 1948.
- Buck, V. "Juhan Liiv". Narva Kiir nr. 24, 23.XI 1913.
- "- "Juhan Liivi autasu puhul". Kiir nr. 20, 27.X 1912.
- "- "Noor-Eesti rahvaraamatud ja kirjanduslikud ristlemised".
Töö Hääl nr. 20-22, 15.-20.II 1914.
- Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Eesti NSV ajalugu.
Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1952.
- Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu I-IV. Toimetanud E. Sõgel. Tallinn, 1953.
- Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Fr.R.
Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik.
Tallinn, 1953.
- "Eesti Nõukogude Kirjanike Liidus" /"Zvezda" peatoimetaja Druzini
vaated Liivi lüürika kohta/. Sirp ja Vasar nr. 38, 20.IX
1947.
- Gorki, M. Kirjandusest. Artiklid ja kõned 1928-1935. Tallinn, 1948.
- Hint, A. Töömeeste portreid. Tallinn, 1948.
- Hint, A. "Vaim, mis lämbus ehelais" (Retsensioon Juhan Liivi "Valitud juttude" kohta). Rahva Hääl nr. 10, 11. I 1946.
- Jegolin, A.M. Kirjandusteaduse küsimusi J.V. Stalini keeleteadus-
alaste tööde valguses. Tallinn, 1952.
- Kaljumäe, V. "Juhan Liivi kodukohas". Sirp ja Vasar nr. 48, 27.XI
1948.
- "Lõpp formalismile ja kosmopolitismile kirjanduse kateedrites".
Tartu Riiklik Ülikool nr. 11, 1. IV 1949.
- Malenkov, G. Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kong-
ressile. Tallinn, 1952.
- Naan, G. "Eesrindliku ühiskondliku mõtte ajalooest Eestis". Eesti
Bolševik 1951, lk. 18-28.
- "- Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsiooniline
olemus. Tallinn, 1947.
- "- "Valjapaistev eesti valgustaja-demokraat" (C.R.Jakobsoni
110-ndaks sünnipäevaks). Sirp ja Vasar nr. 30, 28.VII
1951.
- Nirk, E. "Friedrich Reinhold Kreutzwaldi elu ja looming". Fried-
rich Reinhold Kreutzwald, Laulud (Teosed I). Tallinn,
1953, lk. 5-85.

- Parve, R. "Juhan Liivi "Valitud juttude" ilmumise puhul". Noorte Hääl nr. 8, 9. I 1946.
- Puhvel, H. "Märkmeid Juhan Liivi luulest". Nõukogude Õpetaja nr.48, 28.XI 1953.
- Päli, Ed. Kirjanduslooline lugemik keskkoolidele. I osa. Leningrad, 1933.
- Pärn, E. "Juhan Liiv. Kirjaniku 35. surma-aastapäeva puhul". Järvallane nr. 145, 4.XII 1948.
- Reinop, H. "Juhan Liivi loomingu käsitlemisest keskkoolis". Nõukogude Kool 1954, lk. 219-227.
- Remmelgas, L. "Tüüpiline kui elutõe avaldumise vorm". Lng. 1953, lk. 1378-1391.
- Rummo, Paul. "Juhan Liiv. Kirjaniku neljakümneks surma-aastapäevaks". Rahva Hääl nr. 283, 1.XII 1953.
- Sarap, J. "Juhan Liiv. Tema 85. sünni-aastapäeva puhul". Sakala nr. 52, 30.IV 1949.
- Sobolev, A.J. Lenini peegeldusteoorie ja kunst. Tallinn, 1948.
- Sögel, E. "Rahvalikust ja rahvavastasest kirjandusest". Nõukogude Kool 1951, lk. 281-293, 366-382, 409-425, 465-482.
- Säärits, E. - Sokolov, A. N.V. Gogol ja eesti kirjandus. Rahva Hääl nr. 54, 4. III 1952.
- Taev, K. "Eesti kirjandusloo periodiseerimisest". Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Teaduslik sessioon 23.-29.aprillini 1947, lk. 73-90.
- Timofejev, L. Vene nõukogude kirjandus. Tallinn, 1953.
- Urgart, O. "Valik Juhan Liivi proosat" /Retsensioon Juhan Liivi "Valitud juttudele"/ Lng. 1946, lk. 233-235.
- Vinkel, A. "Juhan Liiv". Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti kirjanduse ajalugu III. Toimetanud E. Sögel. Tallinn, 1953, lk. 38-55.
- "- "Juhan Liiv. 40. surma-aastapäeva puhul". Edasi nr. 151, 1. XII 1953.
- "- "Juhan Liiv käsikirjade valgusel". Lng. 1953, lk. 1323-1327.
- "- "Juhan Liivi loomingu kunstimeisterlikkus". Sirp ja Vasar nr. 48, 27.XI 1953.
- "- "Juhan Liivi pärand". Rahva Hääl nr. 286, 3.XII 1948.
- "- "Juhan Liivi suhted vene kirjandusega". Edasi nr. 51, 2.III 1951.
- Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn, 1952.

2. Muud käsitlused.

- Antson, Olga. Noie tütar. Viie vaatusline näitemäng. Viljandi, 1911.
- Auerbach, B. "Grundzüge der volksthümlichen Literatur". Berthold Auerbach's Gesammelte Schriften, XX kd. Stuttgart, 1844.
- Behrsing, A. "Streifzüge durch die neueste estnische Dichtung. Juhan Liiv". Revaler Bote nr. 140, 1923.
- Belinski, V. Valitud artiklid. I kd. - Tallinn, 1948; II kd. - Tallinn, 1949; III kd. - Tallinn, 1949.
- Dobroljubov, N. Valitud filosoofilised teosed I. Tallinn, 1948.
- Fiskar, A. "Kuningaunenägu. Tükike Juhan Liivi hingeelust". Vaba Sõna 1914, lk. 166-169.
- g. "Juhan Liivist". Vaba Sõna 1914, lk. 37-38.
- Grenzstein, A. "Juhan Liivi ja A. Grenzsteini vahekorrast". Olevik nr. 9, 23. I 1914.
- Grünfeldt, P. Minevikku jälgimas. Tallinn, 1923.
- "- Mälestused Juhan Liivist. Tartu, 1920.
- "- "Uusi andmeid Juhan Liivist". Eesti Kirjandus, 1937, lk. 409-410.
- Hubel, Ed. "Juhan Liiv - luuletaja". Tallinne Teataja nr. 282, 7.XII 1913.
- Jõgever, J. "Mis tuleb nüüd?" Oma Maa nr. 6, 2. VI 1888.
- Jürgenstein, A. "Juhan Liiv +". Postimees, 19. XI 1913.
- Jürgenstein, A. "Naesterahva-kujud Eesti kirjanduses". Linda 1903, lk. 5-6, 21-23, 41-43, 96-98, 116-117, 149-150, 202-203, 299-300, 366-367.
- "- "Sihid ja jooned Eesti kirjanduses". Linda 1899, lk. 642-644, 658-660, 674-676, 691.
- Kalamees, Ado. "Juhan Liivi loomingust". Uudismaa VI (1923/24) lk. 12-15, 28-30.
- Kampmann, M. Eesti kirjandusloo peajooned. III kd. Tallinn, 1923.
- "Kirjanduse põllult". Olevik nr. 31, 5.VIII 1891.
- Kitzberg, A. "Kümme lugu. Videvikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Sakala nr. 12, 24.III 1893.

- Kook, K. "Veel Juhan Liivi ja A. Grenzsteini vahekorrast". Olevik nr. 43, 15. IV 1914.
- Kärner, J. "Jakob Mändmets. Ülevaade tema elust ja loomingust". Lng. 1931, lk. 278-297.
- "Kümme lugu. Videvikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Olevik nr. 6, 8. II 1893.
- Liiv, Arnold. "Juhan Liiv. 10-a. surmapäeva puhul". Vaba Maa nr. 277, 1. XII 1923.
- "- "Juhan Liivi Lüürika". Kodu nr. 8, 1927, lk. 235-237.
- Liiv, Jakob. Elu ja mälestusi. Tartu, 1936.
- "- Pahased naabrid. Tartu, 1906.
- "- Tühjale maele. Tartu, 1907.
- Luiga, G.E. "Juhan Liivi kannatuse lugu". Päevaleht nr. 285-286, 11.-12.XII 1913.
- "- "Juhan Liiviga "Oleviku" toimetuses". Õitsituled IX (1930), Tallinn, lk. 53-56.
- Luiga, Juhan. "Juhan Liiv. Mälestused ja märkused". Päevaleht nr. 44, 75, 91; 22.II, 2.IV, 24.IV 1914.
- m. "Juhan Liiv. Elu sügavusest". Viljandi Teataja nr. 23, 22.III. 1910.
- Mändmets, J. "Mahajäetu". Tallinna Teataja nr. 268, 21.XI 1913.
- "- "Oh seda silmakirjalsust". Tallinna Teataja nr. 269, 22.XI 1913.
- n. "Kümme lugu. Videvikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Postimees nr. 43, 23.II 1893.
- "Noia tütar. Jutustanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Postimees nr. 92, 26.IV 1895.
- Piirikivi, A. Esimesed luuletused. Tartu, 1877.
- "- Laulud ja salmid. Tartu, 1888.
- Raud, K. Juhan Liiv. Tallinn, 1936.
- Reinholdius, R. "Juhan Liiv. Elu sügavusest" /Arvustus/. Virulane nr. 34, 11. II 1910.
- Rennit, A. "Mõned mälestused Juhan Liivist". Olevik nr. 75, 76, 5.-8. VII 1914.

Ridala, V. Eesti kirjanduse ajalugu. III kd. Tartu, 1929.

Saal, A. "Veel Juhan Liivi ja A. Grenzsteini vahekorra". Tartu Päevaleht nr. 50, 15.II 1914.

Saarenheimo, M. 1880-luvun suomalainen realismi. Porvoo, 1924.

Sander, T. "Juhan Liivi mälestuseks". Voog I, lk. 135-144. Tallinn, 1913.

Sõst, K.E. "Mälestused Juhan Liivist tema 10. surmaaasta puhul". Eesti Kirjandus 1923, lk. 531-538.

-"- Valitud luuletused. Tallinn, 1946.

Stryk, L. v. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. I kd. Dorpat, 1877.

Talvik, S. "Juhan Liivi kirjatööd". Linda 1904, lk. 432-435, 453-457, 472-473.

Tartumaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu, 1925.

"Teatuseks". Olevik nr. 51, 17.XII 1890.

Thomson, A. "Juhan Liivi luuletused". Postimees nr. 247, 30.X 1910.

Tuglas, Fr. Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu, 1927.

-"- Juhan Liiv. Monograafia. Tartu, 1914.

-"- "Keks uudisleidu Juhan Liivist." Lng. 1933, lk. 1166-1173.

-"- "Koolja surm". Tallinna Teataja nr. 288, 289, 290, 292; 11.-13. ja 16.XII 1915.

-"- Lühike eesti kirjanduslugu. II ^{tr.} Tartu, 1936.

-"- "Mälestused Juhan Liivist". Uudismaa nr. 1 (1923/24); lk. 5-12.

Urgart, O. "Eesti romantilise isamaaluule suhetest tõelisusega". Raamatu osa eesti arengus, Tartu, 1935, lk. 184-204.

-"- "Fr. Tuglas. Juhan Liiv. Elu ja looming" /Arvustus/. Lng. 1928, lk. 83-86.

-"- "Juhan Liivi luuletused" /Arvustus/. Lng, 1927, lk. 86-89.

-"- "Juhan Liivi luuletused aastailt 1885-1894". Lng. 1926, lk. 1095-1100.

Urgart, O. "Politiline Liiv". Eesti Kirjandus 1927, lk. 353-367.

"Vari. Kirjutanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Sakala Lisa nr. 40, 1894, lk. 319-320.

"Vari. Kirjutanud Juhan Liiv" /Arvustus/. Linda nr. 47, 1895, lk. 752.

Veski, J.V. "Anton Tšehhov" Rahva Lõbuleht 1901, lk. 314-319.

Vilde, E. "Manalameestest". Päevaleht nr. 61, 5. III 1925.

x. "Juhan Liiv. Elu sügavusest" /Arvustus/. Postimees nr. 56, 9.III 1910.

B. K ä s i k i r j a d.

1. Nõukogude autorite tööd.

Kontkar, A. Realism ja romantism Juhan Liivi proosas. Seminaritöö Tartu RÜ Eesti Kirjanduse ja Rahvaluule Kabinetis. 1950.

2. Muud käsitlused.

Ehrlich, M. Ajalooline traditsioon, kogutud 1929. aasta suvel, Kodavere kihelkonnast, Pala ja Ranna vallast. Käsikiri ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogudes.

Männik, O. Ajalooline traditsioon Maarja-Magdaleena kihelkonnast. Kogutud 1928.a. Käsikiri ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogudes.

Randmets, V. Juhan Liiv. Dreema viies vaatuses. Käsikiri autori valduses, i.a.

Lühendid.

- БСЭ = Большая Советская Энциклопедия. 2 изд.
i.a. = ilma aastaarvuta (bibliograafias).
KK = Juhan Liivi Kirjatööde kogu, Tallinn, 1904.
KT = Juhan Liiv, Kogutud Teosed, Tartu: I. Enesest ja teistest. 1921.
II. Vari, 1923.
III. Käkimäekägu ja teisi jutustusi. 1926.
IV. Peipsi pääl ja teisi jutustusi. 1929.
V/VI. Ühe kirjaniku päevaraamatust ja teisi lugusid. 1935.
VII. Elu sügavusest. 1934.
VIII. Luuletused. 1926.
Ling. = Looming (ajakiri).
TA KM = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum.

S i s u k o r d.

I. Käesoleva uurimuse tähtkohtadest ja ülesannetest...	1
II. Ülevaade eelnevatest Juhan Liivi käsitlemistest.....	19
III. Juhan Liivi maailmavaade ning kirjanduslikud seisukohad ja nende arenemine.....	38
IV. Eelimese loomingu perioodi tüürika ja tühiproosa...	62
V. "Vari" (1892)	89
VI. "Kõikimäe kagu" ja "Nõia tütar" (1893).....	118
VII. Armastus-, filosoofiline ja toodustuule.....	142
VIII. Ühiskonnakriitiline ja patriootiline tüürika...	172
IX. Autobiograafilised elegeiad ja proosatuuletused.	201
X. Juhan Liivi asend eesti kriitilises realismis...	231
Allikad ja kirjandus.....	242
Tühendid.....	253